

Δημήτριος Αλέστας

*Από την Όλυμπο Καρπάθου στα Πλατανάκια Σερρών:
Έμμεσες ομοιότητες και Μορφοκλασματική αυτο-ομοιότητα
(μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία)*

Επόπτης καθηγητής: Κωνσταντίνος Φωτιάδης

Επιβλέποντες καθηγητές: Ιάκωβος Μιχαηλίδης, Αρχιμ. Ειρηναίος Χατζηεφραιμίδης

ΦΛΩΡΙΝΑ, Μάρτιος 2018

Περιεχόμενα

Πρόλογος	5
Μέρος Πρώτο: Το τοπίο και ο άνθρωπος	13
1. Ό,τι δεν φαίνεται δεν σημαίνει και πως δεν υπάρχει.....	13
2. Όλοι σχεδόν θα ήθελαν να γράψουν την ιστορία του χωριού τους.....	16
3. Οι συνεντεύξεις.....	18
4. Ο χώρος, ο χρόνος και η σχέση	20
5. Ο τρόπος	20
6. Το πολιτισμικό τοπίο	21
7. Το πρόβλημα.....	24
8. Είμαστε όλοι μαζί ένας ένας	27
9. Τοπιακό ήθος και χωρική συνείδηση.....	28
10. Ζειν ασυνειδήτως.....	30
Μέρος Δεύτερο: Ο άνθρωπος και ο τόπος.....	31
1. Γυναίκα	31
2. Αναδρομή.....	37
3. Οικολογία χωρίς λόγια.....	50
4. Φιλοξενία	69
5. Περί του πολιτισμού	71
6. Η Γλώσσα της Μουσικής και η Μουσική της Γλώσσας	86
Επίλογος.....	91
Βιβλιογραφία	96
Παράρτημα.....	99

«Τι είναι τούτο; Η ιστορία.

Τι είναι τ' άλλο; Είν' η φύση.

Διάλεξε το δεύτερο που είναι το πρώτο».

(Νίκος Καρούζος)

Πρόλογος

Το τοπίο είναι αποκαλυπτικό. Από μόνο του.

Κανονικά οι Αθηναίοι θα έπρεπε όλη μέρα να κοιτάνε την Ακρόπολη. Σαν τους τουρίστες ή τους ξένους που έρχονται μόνο για να τη δουν και κάθονται και τη χαζεύουν. Οι μόνιμοι κάτοικοι όχι μόνο δεν την κοιτάνε, αλλά κι αν την κοιτάνε, δεν τη βλέπουν, δεν βλέπουν την αποκαλυπτική ομορφιά της. Στο τέλος, σταματάνε και να την κοιτάνε γιατί ξέρουν ότι είναι εκεί.

Μερικοί άνθρωποι είναι πάντα ξένοι. Κοιτούν σαν ξένοι γιατί μόνο έτσι βλέπουν. Η πρώτη απορία, που αποτέλεσε και την εναρκτήρια αφορμή αυτής της εργασίας, αντικρίζοντας στην Όλυμπο¹ τη θέα προς τη μεριά της θάλασσας ήταν: πώς αυτοί οι άνθρωποι μπορούν να μην κοιτάνε τετρακόσιες σαράντα δύο ώρες την ημέρα αυτό το τοπίο και μόνο; Στα δύο χρόνια που ακολούθησαν², προστέθηκαν κι άλλες απορίες οντολογικού χαρακτήρα, όχι τόσο για το ποιοι είμαστε ή ποιοι ήμασταν, όσο για τον πολιτισμικό μας βηματισμό και το τι θέλουμε να γίνουμε. Είναι αλήθεια πως *«πολλά πρόσωπα αλλάξαμε»*. Μέχρι να βρούμε το πρόσωπό μας. Όλοι ανεξαιρέτως.

Μια άλλη αλήθεια είναι πως μάλλον πρέπει να αλλάξεις και πολλούς τρόπους μέχρι να βρεις λίγο τόπο να σταθείς. Ή κι από μια άλλη σκοπιά, αν έχεις υποφέρει από την ασχήμια, τότε μόνο δικαιούσαι να ατενίσεις την ομορφιά στην πιο σφοδρή της γυμνότητα. Το πρώτο μέρος της εργασίας είναι αφιερωμένο στο τοπίο, γιατί αυτό αποτέλεσε το πιο σταθερό μοτίβο, που επανέκαμπτε με νέα αποκαλυπτικά στοιχεία κάθε φορά που η θεματολογία παρέκλινε από αυτό. Η ομορφιά του τοπίου της

¹ Όλυμπος Καρπάθου: ορεινό χωριό στα βόρεια του νησιού, παραδοσιακός οικισμός ιδιαίτερου φυσικού, πολιτισμικού και αρχιτεκτονικού κάλλους. Βρίσκεται εντός της περιοχής του δικτύου προστασίας και διατήρησης της φύσης Natura 2000. Αν πας με το αυτοκίνητο, θα το αφήσεις έξω από το χωριό.

² Υπηρέτησα ως καθηγητής με εθελούσια απόσπαση στο Γυμνάσιο – Λύκειο Ολύμπου Καρπάθου.

Ολύμπου, φώτισε τη σχέση μου με τον τόπο καταγωγής μου, τα Πλατανάκια³. Και σίγουρα και το αντίστροφο. Το αντιληπτικό βλέμμα που κουβαλάς μέσα σου σε όλη τη διαδρομή, από κάπου έρχεται, από κάπου πηγάζει. Και πηγάζει από εκεί που έρχεσαι κι εσύ.

Όπως το βλέμμα όμως, έτσι και το παρόν ενός πολιτισμού πηγάζει εντός του, σε ένα παρελθόν θαμμένο αλλά ζωντανό. Παράλληλα κατά μία έννοια, όπου και να είσαι, ζεις στον τόπο σου, γιατί ο τόπος δεν σταματάει να ζει μέσα σου. Σε κάθε περίπτωση, το τοπίο με την ενέργεια και την υποβολή του σε κάνει ταπεινότερο, δηλαδή λίγο καλύτερο. Η επαφή μαζί του είναι αυτή που στο τέλος δίνει μορφή στο προσωπικό σου ιδίωμα και κανοναρχεί τον τρόπο ψηλάφησης του αόρατου μέσα από τα ορατά.

Στην εξελικτική πορεία της εργασίας, άφησα σκόπιμα να φανούν οι έντονες κάποιες φορές αντιθέσεις, οι μεταλλάξεις των αρχικών παραμέτρων ή των στοχεύσεων. Για παράδειγμα, στην αρχή ο λόγος είναι πιο σχολαστικά επιστημονικός, ενώ στην πορεία οι βιβλιογραφικές αναφορές περιορίζονται στην προσπάθεια εμβάθυνσης και σωστής κρίσης «χωρίς πολύ θεωρία», με τη βοήθεια της αμεσότητας του προφορικού και καθημερινού λόγου. Γι' αυτό και η βιβλιογραφία στο τέλος είναι «φτωχή» και ένα μέρος της αποτελείται από βιβλία που δεν πειθαρχούν στη μεθοδικότητα που απαιτεί η επιστήμη, αλλά ακουμπούν στη λογοτεχνία, τη φιλοσοφία και την ποίηση.

Το ίδιο γίνεται και με τις συνεντεύξεις, το υλικό των οποίων στο μεγαλύτερο μέρος του έμεινε αναξιοποίητο, λόγω της συνειδητοποίησης πως αυτά που κατέγραψα ήταν ήδη καταγεγραμμένα και φιλτραρισμένα σε «ανύποπτο» χρόνο. Προσπάθησα να κρατήσω τα σημαντικά κάνοντας χρήση μιας μεθόδου που στην Πληροφορική λέγεται *ασυμπτωτική ανάλυση*⁴. Έτσι κι αλλιώς, περισσότερα είναι αυτά που δεν έγραψα.

³ Πλατανάκια Σερρών: προσφυγικό ποντιακό χωριό στους πρόποδες του όρους Κερκίνη (Μπέλες) και τόπος καταγωγής της μητέρας μου. Εκεί περνούσαμε τα καλοκαίρια και τις γιορτές, καθώς η μόνιμη κατοικία άλλαζε κάθε δύο τρία χρόνια λόγω των μεταθέσεων του πατέρα. Στη Θεσσαλονίκη εγκατασταθήκαμε όταν πια ήμουν έφηβος.

⁴ Η μέθοδος αυτή κάνει κάποιες αναγκαίες απλοποιήσεις για να μπορέσει να φτάσει σε μεγαλύτερο βάθος. Για παράδειγμα, αν έχουμε τον αριθμό $\chi^{10}+2\chi+3$, όσο μεγαλώνει το χ σε τιμή, οι όροι $2\chi+3$ γίνονται ασήμαντοι και θα μπορούσαν να παραλειφθούν. Όχι βέβαια επειδή δεν έχουν καμία αξία, αλλά επειδή χωρίς αυτή την απλοποίηση δεν μπορούμε να κατανοήσουμε και να ερευνήσουμε τις λύσεις των προβλημάτων σε βάθος.

Περισσότερο όμως από μια στατική απεικόνιση και καταγραφή, με ενδιέφερε η πορεία και η σταδιακή ωρίμανση του υλικού και των ιδεών, που συντελείται πάντα παράλληλα με την πορεία αυτοπραγμάτωσης. Σαν να παίζεται ένα έργο κι όχι σαν να βγάζεις φωτογραφίες. Γιατί, όσο καλή και να είναι μια φωτογραφία ενός ηλιοβασιλέματος, η πορεία του ήλιου δεν φαίνεται.

Πνευματικά δικαιώματα δεν έχω, γιατί αυτά που λέω δεν μου ανήκουν, αλλά ανήκω-οφείλω σε αυτά. Αυτό που προσπάθησα κυρίως να αποφύγω ήταν να γράψω έναν ταξιδιωτικό οδηγό. Με ενδιέφερε πιο πολύ ο τρόπος να ταξιδεύεις ενώ βρίσκεσαι σε έναν τόπο και μέσα στην ιστορία του. Μια ιστορία, δηλαδή, βασισμένη στην υπαρκτική σχέση με το μέρος και την ιστορία του. Γιατί, ειδικά σήμερα, το να ταξιδεύεις είναι εύκολο, το να μπορείς να ζήσεις σε έναν τόπο είναι το δύσκολο. Από αυτήν τη στάση σημειώνω κάποια εύλογα διλλήματα – προβλήματα που προέκυψαν εμφατικά στην πορεία, καθώς και την προσπάθεια να υπερκεραστούν ή έστω να προσεγγιστούν, ανεπιτυχώς πολλές φορές, πολυδιάστατα και τίμια.

Οι ιδέες είναι υποκειμενικές, είναι ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Ποιούς πιθανούς τρόπους διαθέτει μια οποιαδήποτε προσέγγιση, χωρίς να αποκηρύσσει το βιωματικό της χαρακτήρα, να κατορθώσει να αποφύγει άκυρους συλλογισμούς, απρόσεκτες κρίσεις, υπεκφυγές, βολικές λεκτικές απάτες και ασάφειες; Με άλλα λόγια, πώς θα διαφυλάξει την εγκυρότητα, την αυθεντικότητα και την αξιοπιστία της, απέναντι στο ενδεχόμενο ενός καθαρού υποκειμενισμού, ο οποίος δεν θα ενδιέφερε ούτε και θα είχε σημασία για κανέναν άλλον;

Μερικές απλές αρχές, που δεν είναι και σίγουρο ότι τηρήθηκαν όλες στο ακέραιο, στην πορεία για την αλήθεια των πραγμάτων, η οποία ήταν και η πρωταρχική φιλόδοξη στόχευση. Μια αλήθεια που σχεδόν πάντα μας διαφεύγει και έχει την τάση να μένει «στη σκιά» ή να είναι δυσερμήνευτη, αφανής, ανεπαίσθητη, απόκρημνη, δυσαπόδεικτη και μερικές φορές άρρητη.

Η πραγματικότητα διαρκώς αλλάζει, όπως και η σχέση μας με αυτή, όπως και η συνείδηση ή η υποψία της βαθύτερης πραγματικότητας. Η σχέση αυτή και η συνείδηση «χαράζονται» επάλληλα στον μέσα άνθρωπο, όπως οι εσωτερικοί νέοι κύκλοι στους κορμούς των δέντρων. Οι σπουδαίοι άνθρωποι αναπτύσσουν ερωτική σχέση με την τρέχουσα πραγματικότητα –η οποία δεν είναι μόνο η συγχρονική, κάθε άλλο-. Είναι μέγιστοι παρατηρητές. Προσέχουν πάντα τις λεπτομέρειες και δίνουν

σημασία, ακόμα κι όταν βρίσκονται σε πολύ οικείες καταστάσεις. Βλέπουν πράγματα που οι άλλοι δεν τα βλέπουν. Γιατί μην ξεχνάμε πως πάντα θα υπάρχουν πράγματα που δεν φαίνονται, όπως και πολλά που είναι ορατά αλλά «δεν υπάρχουν».

Οι άνθρωποι αυτοί ξέρουν, πως ο πιο σίγουρος τρόπος για να εξασφαλιστεί η εγκυρότητα και η αυθεντικότητα ενός γεγονότος, είναι να εκτεθούν στην παρουσία του, η άμεση εμπειρία. Στις έμμεσες υποδείξεις διατηρούν επιφυλακτικότητα, ή τουλάχιστον τις ελέγχουν αυστηρά ως προς την αξιοπιστία τους. Συνήθως εκφράζονται λιτά, με σαφήνεια και παρρησία. Φροντίζουν οι λέξεις τους να επαρκούν για να εκφράσουν τις ιδέες τους, γιατί μια σαφής ιδέα είναι και μια καθαρή, και όχι θολή ή διφορούμενη, εικόνα του κόσμου. Οι ιδέες, βέβαια, συνδέονται με την πραγματικότητα, με την έννοια ότι στηρίζονται σε γεγονότα που είναι προσβάσιμα σε όλους.

Κι ένα τελευταίο. Η αλήθεια των πραγμάτων είναι η οντολογική αλήθεια. Πραγματικό είναι αυτό που υπάρχει, που έχει υπόσταση. Έτσι κι αλλιώς, η ορθότητα μιας πρότασης ή η λογική της θεμελίωση έχει κι αυτή τις ρίζες της στη φύση και στην ουσία των *όντων*. Είναι οντολογική, αλλιώς δεν είναι ούτε λογική.

Ο διευκρινιστικός υπότιτλος της εργασίας είναι η συνέχεια ενός τρόπου να βλέπεις τα πράγματα. Μέσα από το μαγικό κόσμο των φράκταλ⁵, που είναι μεν μια σχετικά πρόσφατη μαθηματική – γεωμετρική κατασκευή, αλλά απαντιέται και στη φύση, με όχι τόσο μεγάλη ακρίβεια στη λεπτομέρεια βέβαια. Πρόκειται για μια νέα γεωμετρία των ιδεών, ένα ισχυρό εργαλείο που επιτρέπει την περιγραφή δυναμικών και πολύπλοκων φυσικών συστημάτων, όπως είναι για παράδειγμα όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί. Στη φύση περιγράφει ικανοποιητικά, ερμηνεύει, απεικονίζει ή δίνει απάντηση σε προβλήματα στα οποία η ευκλείδεια γεωμετρία αδυνατεί να απαντήσει, όπως είναι σχηματική αναπαράσταση και η λειτουργία ενός ανθρώπινου νεφρού ή ο υπολογισμός της περιμέτρου ενός νησιού.

Η θεμελιώδης ιδιότητα των φράκταλ σχηματισμών είναι η αυτοομοιότητά τους, δηλαδή, το παράδοξο να διατηρούν τη γεωμετρική τους δομή ίδια σε κάθε κλίμακα,

⁵ Ο διεθνής όρος «φράκταλ» (fractal, ελλ. μορφόκλασμα) προέρχεται από το λατινικό fractio (θραύσμα, κομμάτι, κλάσμα). Πολύ συνοπτικά θα λέγαμε πως φράκταλ μπορεί να είναι ένα σχήμα, ένα αντικείμενο, ένα φαινόμενο ή μια λογική επαναληπτική διαδικασία, η οποία επαναλαμβάνεται αυτούσια σε άπειρο βαθμό μεγέθυνσης. Οποιοδήποτε κομμάτι του, δηλαδή, κι αν επιλέξουμε να μεγεθύνουμε, σ' αυτό θα επαναλαμβάνεται μερικώς ή ολικώς το αρχικό σχέδιο, η αρχική μορφή. Η βασική αυτή ιδιότητα των φράκταλς λέγεται αυτοομοιότητα (self-similarity).

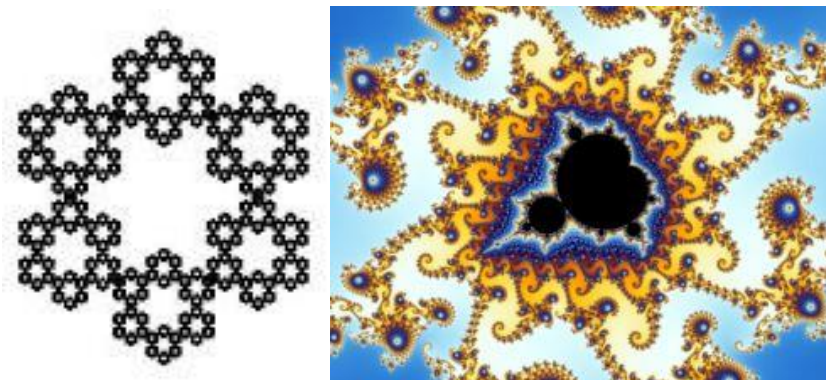
από το πολύ μικρό μέχρι το πολύ μεγάλο. Ή λίγο διαφορετικά, βλέποντας ένα μικρότερο κομμάτι του, η αρχική εικόνα επαναλαμβάνεται ολόκληρη. Όπως ισχύει επίσης πως, όσο και να μεγεθύνουμε ή να πολλαπλασιάσουμε την αρχική δομή, αυτή διατηρεί την ίδια εικόνα, οργάνωση και λειτουργικότητα. Για παράδειγμα, μία καμπύλη αν την μεγεθύνουμε πάρα πολύ, στο τέλος γίνεται ένα ευθύγραμμο τμήμα, δηλαδή χάνει τη βασική αρχική της ιδιότητα. Στον κόσμο των φράκταλ αυτό δεν ισχύει.

Εικόνα 1 Φράκταλ στη φύση. Ένα είδος μπρόκολου.

Εικόνα 2 Μεγέθυνση

Εικόνα 3 Γεωμετρικό φράκταλ. Το σύνολο Μάντελμπροτ. Το πιο γνωστό φράκταλ.

Όπως και να έχει, η θεωρία των φράκταλ, μαζί με τα χαοτικά μαθηματικά και την κβαντική φυσική, αποπειρώνται να εισάγουν μία νέα συνθετική ερμηνεία στο απρόβλεπτο και σύνθετο της φύσης και του κόσμου, δηλαδή της πραγματικότητας. Γιατί η αλήθεια είναι πως όσο κι αν γνωρίζουμε με ακρίβεια τους νόμους που διέπουν τα φυσικά φαινόμενα, άλλο τόσο αδυνατούμε να προβλέψουμε με ακρίβεια το μέλλον. Ευτυχώς. Η πραγματικότητα του κόσμου είναι δυναμική, θεμελιωδώς αντιφατική και εν τέλει ασύμμετρη.

Αυτός είναι κι ένας πραγματικός λόγος που οι διεπιστημονικές προσεγγίσεις είναι απαραίτητες και ενίοτε άκρως διαφωτιστικές. Είναι σαν τον αρχαιολόγο που σκάβει πάντα στο ίδιο χωράφι. Όσο πιο βαθιά σκάβει, τόσο πιο απίθανο είναι να βρει κάτι καινούργιο ή συγκλονιστικό. Πρέπει να σκάψει και αλλού. Κι όχι μόνο στις όμορες περιοχές.

Τέλος, βασική παράμετρο δια-πραγμάτευσης απετέλεσαν ερωτήματα – διλήμματα όπως: παράδοση και εκσυγχρονισμός, πρόοδος και συντήρηση, διατήρηση και αλλαγή, παρελθόν και παρόν, συνέχεια και ασυνέχεια, ζωή και θάνατος. Όλα αυτά εγείρουν μια αντινομία, αλλά στο βάθος η εγγενής αντιθετική τους φύση, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια *αφανής αρμονία*, μέσα σε μια διαρκή διαδικασία δυναμικής αλληλοπεριχώρησης⁶ και διαλεκτικής συνύπαρξης. Πολύ περιληπτικά κάποιες επισημάνσεις.

Μία συνεπής απόπειρα κατανόησης έρχεται όταν σταματήσουμε να επιδοκιμάζουμε ή να κατακρίνουμε. Όταν είμαστε έτοιμοι να δημιουργήσουμε κι όχι να κατεδαφίσουμε. Ούτε άκριτη εξύμνηση των περασμένων, ούτε περιφρόνηση για τα παρόντα. Ούτε πρόοδος σαν στείρος διαφορετισμός, ούτε φτηνή φολκλωρική μίμηση του παρελθόντος. Ούτε παρελθόν, ούτε παρόν, αλλά παρελθόν και παρόν. Είναι η αιώνια στιγμή που το αρχαίο συναντά την εμπειρία του μέλλοντος, μέσα στο ιερό δέος της πραγματικότητας, στο φως μιας στιγμής, στη βαθύτερη έκλαμψη ενός συμβάντος. Έτσι κι αλλιώς η ζωή είναι σαν το βέλος: όσο πιο πολύ τεντωθεί προς τα πίσω, με τόσο μεγαλύτερη δύναμη φεύγει προς τα μπροστά.

⁶ Αλληλοπεριχώρηση είναι γενικά η συνύπαρξη δύο μερών (καταστάσεων, απόψεων, θεωριών κτλ.), χωρίς κανένα από τα μέρη να χάνει την ιδιαιτερότητα ή τα χαρακτηριστικά του. Υπάρχει το ένα μέσα στο άλλο, ή μέσα από το άλλο, παραχωρώντας λίγο χώρο το ένα για το άλλο. Η θεολογική απόδοση της έννοιας λειτουργεί διαφωτιστικά, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την περιχώρηση της συμφορής ανθρώπινης και θείας φύσης του Χριστού.

Όταν μάλιστα αποκτήσει ερωτική σχέση με το πολύ παλιό, όπως είναι η παράδοση, η ζωή γίνεται επαναστατική, πραγματικά νέα, ενεστώσα και ολοζώντανη, σαν τους από καιρό νεκρούς που καθημερινά μας μιλούν. Κάνει το χρόνο ανύπαρκτο και την ύπαρξη άχρονη. Γίνεται ποίηση, δηλαδή, «απευθείας σχέση με την πραγματικότητα». Γι' αυτό και πολλές φορές δεν αντέχεται, γιατί είναι αφόρητα πραγματική. Είναι η πρώτη εντύπωση. Δεν παριστάνει κάτι, δεν μιμείται, δεν υποκρίνεται, δεν υποδύεται τον εαυτό της. Είναι.

Οι φολκλορικές κουλτούρες εκτιμώνται στο μέτρο που δεν άλλαξαν, δεν εξελίχθηκαν, έμειναν στατικές και περιχαρακωμένες, δηλαδή νεκρές. Αρέσκεται η «πολυπολιτισμικότητα» στη διαφήμιση τέτοιων στατικών διαφορών: στην ένδυση, στη μουσική, στην κουζίνα. Δεν μιλώ γι' αυτά.

Η πραγματική παράδοση μένει ίδια γιατί αλλάζει, δημιουργεί πρωτότυπα έργα διαρκείας χωρίς να μιμείται, μεταβάλλεται για να παραμείνει αναλλοίωτη, έχει ταυτότητα γιατί δεν σκέφτηκε ποτέ πως πρέπει να έχει μια ταυτότητα, έχει ρίζες αλλά κινείται. Δεν είναι γραφική, απλώς υπάρχει. Ακόμα κι όταν πεθαίνει, δεν νεκρώνεται. Είναι λιτή, ανοιχτή στον άλλο, συμφιλιωμένη με το μόχθο. Προτιμά τη μέθεξη από τη φαντασμαγορία, είναι ντροπαλή, δεν φωνασκεί ούτε επιβάλλεται. Προοδεύει, αλλά με μέτρο την αγάπη, την ελευθερία, την ανθρωπιά. Προοδευτικός, εξάλλου, είναι κι ο καπιταλισμός, που μετέβαλε άρδην την παλιά κοινωνία.

Μιλώ για την ευδαιμονία που έχει σκοπό τον άνθρωπο, κι όχι για τον αγροίκο πλουτισμό που έχτισε όλες τις ακτές και τα ρέματα. Μία εσωτερική πνευματική πληρότητα, με υλικά την τέχνη και την ποίηση, που απορρέει από έναν κληρονομημένο σεβασμό στη φύση, από τη λιτότητα του βίου και την ετερότητα του προσώπου. Ενός προσώπου που, όταν απολέσει τον άλλο, την πληθυντική του υπόσταση και τη συλλογική του ζωή, εκπίπτει σε άτομο, το οποίο είναι σαφώς πιο ευάλωτο στην κενότητα του υλικού ευδαιμονισμού και τελικά στη μοναξιά.

Μιλώ για μια ώριμη σχέση με το παρελθόν, μια δημιουργική συμφιλίωση, μια νηφάλια προσέγγιση, ικανή να αρθρώσει μία νέα πρόταση πολιτισμού με μέτρο και αρμονία. Χωρίς ακρότητες και αφορισμούς. Μιλώ για ανθρώπους διάσπαρτους τώρα και πάντα, που δεν έχουν και πολλές ελπίδες να συγκροτηθούν σε σώμα, οι οποίοι αναζητούν μια βαθύτερη και πιο ειλικρινή σχέση με την Ιστορία και το «Είναί», τόσο του εαυτού όσο και του τόπου τους, παρά τα διλήμματα και τις αντιφάσεις τους.

Γιατί, όταν το πρωταρχικό πεδίο αναφοράς είναι η Ιστορία, αυτό δεν μπορεί να διαχωριστεί από τα πεδία της οντολογίας, της ηθικής πρακτικής και της κοσμολογίας, τα οποία όχι μόνο συνδέονται με το πρώτο, αλλά διατηρούν και μία σχέση αμοιβαίας διαμόρφωσης. Μία αυτοομοιότητα οριζόντια στους τόπους και κάθετη στο χρόνο. Σαν ένα συμπαντικό πολιτισμικό φράκταλ. Γιατί όλα έχουν σε πρώτο πλάνο τον άνθρωπο. Και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο δεν είναι τοπικά αλλά έντοπα, δηλαδή παγκόσμια.

Γι' αυτούς τους ανθρώπους μιλώ, που στα γλέντια τους δακρύζουν, που κι η πιο βαριά τους μελαγχολία έχει μια ακτίνα αισιοδοξίας, που κάνουν το πένθος χαρμολύπη, που στο πιο βαθύ σκοτάδι βρίσκουν σταγόνες από φως, που ζουν ασυμβίβαστοι τη συμβατική τους ζωή, που έχουν τον νου τους στον Άδη αλλά δεν απελπίζονται. *«Εν παντί θλιβόμενοι, αλλ' ου στενοχωρούμενοι»*. Και μία τελευταία σκέψη.

Όταν τα χωριά τους ήταν ζωντανά κανένας σχεδόν δεν έγγραφε για τη ζωή τους. Τώρα τους έχουμε γεμίσει με διατριβές. Ας με συγχωρέσουν.

Μέρος Πρώτο: Το τοπίο και ο άνθρωπος

«Ο κάθε άνθρωπος φτιάχνει τη ζωή του σαν ένα φιλμ.

Οι μεγάλες ταινίες παραμερίζουν το φιλμ που ο καθένας έχει φτιάξει σε σχέση με τη ζωή του και φτάνουν στην ίδια τη ζωή».

Χρήστος Βακαλόπουλος

1. Ό,τι δεν φαίνεται δεν σημαίνει και πως δεν υπάρχει

Στο τελευταίο Φεστιβάλ Ντοκιμαντέρ Θεσσαλονίκης (Μάρτιος 2017) ο σκηνοθέτης Δημήτρης Κουτσιαμπασάκος παρουσίασε τη ζωή και το έργο του ζωγράφου Γιάννη Καστρίτση⁷ στο έργο: «Γιάννης Καστρίτσης: Ο άνθρωπος και ο ίσκιος του». Κριτικοί κινηματογράφου δεν είμαστε και η αλήθεια είναι ότι το παρόν προλογικό μέρος θα επιχειρήσει στη συνέχεια μια μικρή διεπιστημονική και διατομεακή περισκόπηση, αλλά η κριτική της τέχνης δεν θα είναι ένας απ' αυτούς τους τομείς. Από το ντοκιμαντέρ θα κρατήσουμε μόνο ένα δύο πράγματα εισαγωγικά και επιλογικά.

Το πρώτο είναι η επιστροφή του ζωγράφου στον τόπο καταγωγής του, ένα μικρό ορεινό χωριό. Ένα ταξίδι επιστροφής στην πηγή της έμπνευσης και στο επίκεντρο της δημιουργίας του, που συνιστούν κυρίως η φύση, ο τόπος, οι άνθρωποι, η καταγωγή και η μνήμη. Αυτό όμως που θα αποκαλύψει εν τέλει τα υπόγεια νερά που αρδεύουν αυτή τη διαδρομή και θα κάνει δυνατή μια πιο βαθιά ματιά, ή αλλιώς μια «βουτιά» στην πραγματικότητα και στην εσωτερική αλήθεια, είναι άλλο.

Ο σκηνοθέτης, που υπογράφει και το σενάριο, ο δημιουργός δηλαδή της ταινίας, φαίνεται πως, όχι τυχαία, «αποχωρεί» διακριτικά και αφήνει όλο το χώρο στον πρωταγωνιστή. Κι όσο δεν «εμφανίζεται», τόσο δηλώνει πως είναι εκεί και είναι ο δημιουργός. Έτσι, με την ηχηρή του απουσία καταφέρνει να «ξεθωριάσει» τη διαμεσολαβητική ισχύ της εικόνας, η οποία εικόνα ανα-παριστάνει την πραγματικότητα και κατά συνέπεια παρεμβάλλεται ανάμεσα στο θεατή και στην ίδια την πραγματικότητα. Λίγο πολύ έτσι κι αλλιώς, κάθε άνθρωπος έχει μια εικόνα, την εικόνα που έχουν σχηματίσει οι άλλοι γι' αυτόν, και ένα πρόσωπο. Ή διαγράφεις την εικόνα και έχεις το πρόσωπο, ή διαγράφεις το πρόσωπο και έχεις την εικόνα. Όχι

⁷ Ο Γιάννης Καστρίτσης είναι Επίκουρος Καθηγητής στο Τμήμα Εικαστικών και Εφαρμοσμένων Τεχνών στη Φλώρινα.

λίγοι άνθρωποι έχουν ταλαιπωρηθεί πολύ από την εικόνα τους, από τον τρόπο που τους έβλεπαν οι άλλοι. Ο σκηνοθέτης ξεπερνά θαρρείς με ευκολία το υπαρκτικό αυτό δίλλημα, με έναν τρόπο που στην ουσία είναι ένας μη-τρόπος. Έτσι, χωρίς να διαγράφει τη ζωντανή του σχέση με τον πρωταγωνιστή, καταργεί το μέσο – που είναι και η τέχνη του - τον κινηματογράφο – και στο τέλος κατορθώνει το φαινομενολογικά ακατόρθωτο: να απαθανατίσει όχι μόνο τον άνθρωπο, αλλά και τον ίσκιό του.

Ο άνθρωπος έχει βαθιά ανάγκη να δει και ν' ακούσει χωρίς ενδιάμεσους (διαδίκτυο, κινηματογράφο, τηλεόραση, τύπο, λογοτεχνία), ακόμα και όταν δεν το συνειδητοποιεί. Αυτό βέβαια ήταν από πάντα δύσκολο, πόσο μάλλον στην εποχή που ζούμε, στην εποχή της έκρηξης και της διάχυσης της πληροφορίας. Η άμεση και αδιαμεσολάβητη σχέση με την πραγματικότητα φαντάζει εξόχως εξωπραγματική. Φυσικά δεν είμαστε οι πρώτοι που φτάνουμε σε μια τέτοιου είδους διαπίστωση και αν κρίνουμε από την ογκώδη βιβλιογραφία και το διαχρονικά αμείωτο - επιστημονικό και μη – ενδιαφέρον, δεν θα είμαστε και οι τελευταίοι.

Το βλέμμα μας θα είναι ιστορικό και η κατεύθυνση η ιστορική γνώση, με την έννοια της αναζήτησης και διερεύνησης των μεθοδολογικών και επιστημολογικών προϋποθέσεων που επιτρέπουν στην ιστορία να μην αυτοακυρώνεται μέσω επιλεκτικών θεωρήσεων και μανιχαϊστικών ερμηνειών, «προοδευτικών» ή «συντηρητικών». Οι τακτικές προστριβές της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας με τις πολλαπλές εκφάνσεις και αποφάνσεις της δημόσιας ιστορίας είναι ενδεικτικές και δεν είναι οι μόνες.

Αντίθετα, όσον αφορά το χώρο, το πεδίο, το εύρος και το αντικείμενο της έρευνας, η θεώρηση θα επιχειρηθεί να είναι πιο διασταλτική και ευρύχωρη, λαμβάνοντας υπόψη την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας και των σχέσεων που τη διέπουν και τη διαμορφώνουν. Οι επιστήμες έτσι κι αλλιώς, όμορες και μη με την Ιστορία, έχουν άκρως ενδιαφέρουσες και ενίοτε απρόσμενα διαφωτιστικές οπτικές. Φωτίζουν λοξά και ερμηνεύουν «παράπλευρα» τα ίδια αντικείμενα, μορφές ή πρακτικές και τα φέρνουν λίγο πιο κοντά στην αληθινή τους διάσταση.

Η Ιστορία σήμερα έχει πολύ μεγάλη ζήτηση και αυτό είναι ένα «ωραίο» πρόβλημα που θέλει πολύ προσοχή. Η προσφορά βέβαια είναι κι αυτή αυξημένη, και όχι μόνο από ιστορικούς. Οι πομποί είναι πολλοί και διαφορετικοί και δεν είναι

πάντα, ούτε όλοι, ανυστερόβουλοι. Κατ' επέκταση, στην ίδια προβληματική έρχεται να προστεθεί και η κατακόρυφη αύξηση στη χρήση του όρου *μετα-αλήθεια* (*post-truth*⁸), ο οποίος επιλέχθηκε ως η λέξη της χρονιάς (2016) από το βρετανικό λεξικό της Οξφόρδης. Η μετα-αλήθεια, ή και μετα-γεγονός (*post-fact*) δεν δίνει και μεγάλη σημασία στην αλήθεια ή στο ίδιο το γεγονός, αλλά επιχειρεί να πολλαπλασιάσει το μήνυμα-ερμηνεία-αφήγηση που εξυπηρετεί κάθε φορά, απευθυνόμενο κυρίως στα συναισθήματα και στις ψυχικές παρορμήσεις – προκαταλήψεις, παρά στη λογική και στην κρίση.

Ο πρόεδρος των ΗΠΑ Ντ. Τραμπ και το επιτελείο του προεκλογικά έκαναν θραύση στην εφαρμογή και στην εννοιολογική θεμελίωση και εμπλουτισμό του όρου που πρωτοχρησιμοποιήθηκε πολλά χρόνια πριν. Με απλά λόγια, η τρέχουσα σημασία του είναι πως επιτρέπει στον αποδέκτη του μηνύματος να καταλάβει αυτό που «θέλει» να καταλάβει κι όχι αυτό που είναι η αλήθεια. Υπό προϋποθέσεις δηλαδή, «μπορεί να πουλήσει άμμο και στη Σαχάρα».

Επιγραμματικά και παρενθετικά, καθώς παρεκκλίνει από τη θεματολογία, θα πούμε πως αυτή η ιστορία ξεκινά πολύ παλιότερα, ίσως από το 19^ο αι. και τον Νίτσε με το «*Όχι, δεν υπάρχουν καθατά γεγονότα, παρά μόνο ερμηνείες*». Αλλά κυρίως, τουλάχιστον από τη δεκαετία του '60 και μετά, με το κίνημα του μεταμοντερνισμού στην Ιστορία, τη Φιλοσοφία και όχι μόνο, το οποίο αμφισβήτησε τις μεγάλες αφηγήσεις και άσκησε αρκετές φορές γόνιμη κριτική στα θέσφατα της απόλυτης αλήθειας, της αντικειμενικότητας και της επιστημονικής «αυθεντίας» που κληροδότησε ο Διαφωτισμός. Σε κάθε περίπτωση όμως, η υπερβολή και η φαύλη πρακτική της μετα-αλήθειας μοιάζει ιστορικά να 'ρχεται σαν αντιεπιστημονική νέμεση, αν περιφρονήσουμε τους όρους «αλήθεια» ή «γεγονός». Η ιστορία γίνεται παιχνίδι όπου καθένας μπορεί να «παίζει εν ου παικτοίς». Απαξιώνεται η απαραίτητη πρακτική, θεωρητική και μεθοδολογική προπαρα-σκευή, που μόνο αυτή μπορεί να έχει ως αποτέλεσμα ένα έργο με σοβαρότητα, εγκυρότητα και συνέπεια.

Μία σύγχρονη, αλλά όχι εκβιαστικά «μοντέρνα» προσέγγιση οφείλει να αντιμετώπισει τίμια αυτά τα προβλήματα, τις παγίδες, τις συγκρούσεις και τ' αδιέξοδα. Να σεβαστεί το μακρύ παρελθόν της ιστορίας, τις πηγές της, τα εργαλεία

⁸ «Post-truth» είναι ένα ουσιαστικό που αναφέρεται «σε συνθήκες υπό τις οποίες τα αντικειμενικά γεγονότα έχουν μικρότερη επιρροή στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, από τις επικλήσεις προς το θυμικό και προς τις προσωπικές απόψεις», σύμφωνα με τον ορισμό του έγκυρου λεξικού.

και τον τρόπο της, τα κριτήρια εγκυρότητας και την «αλήθεια» της. Και στο τέλος να αρθρώσει το δικό της λόγο, ίσως και κόντρα σε πολλά από αυτά. Ένας από τους λόγους, που οι αδιέξοδες πολώσεις επιμηκύνονται, είναι και η σχετική ένδεια προτάσεων και εμπειριών. Η αλλιώς, απαιτείται μία φρέσκια συνθετική ματιά, ένας δημιουργικός τρόπος υπέρβασης των αδιεξόδων. Και τότε όλα τα δύσκολα προβλήματα, όπως και όλα τα προβλήματα που μοιάζουν δήλια⁹, κάποια στιγμή βρίσκουν το δρόμο τους προς τη λύση, προς την «κάθαρση».

Ο άνθρωπος βέβαια, σε όλη την ιστορία του έχει αναπτύξει έναν ποταμό αντιλήψεων ως προς την αλήθεια του κόσμου και του εαυτού του μέσα σ' αυτόν. Έχω την εντύπωση πως για να βρούμε το βηματισμό μας, πρέπει να διεμβολήσουμε τις ακρότητες, που πολλές φορές κανοναρχούν τις ανώφελες συγκρούσεις, και να θέσουμε με σαφήνεια τα δικά μας μέτρα, τη δικιά μας οπτική, το δικό μας ιστορικό τρόπο θέασης του κόσμου.

Στο κέντρο από όλα αυτά θα βάλουμε την άμεση εμπειρία, η οποία, από όπου κι αν τη δεις, είναι η πιο ακριβής καθολική ιστορική εμπειρία. Η συνάρθρωση του ορθού λόγου με το αίσθημα και το βίωμα. Κι όλα αυτά μέσα από δύο βασικές συνιστώσες: την άμεση εμπειρία της συγγενούς αποκαλυπτικότητας του τοπίου, αλλά και την ανιδιοτελή συνάντηση με τη μοναδικότητα του ανθρώπινου προσώπου. Εκεί όπου η εμπειρία και η σχέση μοιάζουν να γίνονται ένα.

2. Όλοι σχεδόν θα ήθελαν να γράψουν την ιστορία του χωριού τους

Αν αφήσει κανείς τον κεντρικό δρόμο που διασχίζει τα Πλατανάκια από τα ανατολικά προς τα δυτικά και κατευθυνθεί βόρεια αμέσως μετά την εκκλησία, μετά από έναν μικρό χωματόδρομο θα φτάσει στο ξωκλήσι του Αγ. Παντελεήμονος, στις παρυφές του πυκνόφυτου δάσους, με πλατάνια και οξιές, ωραία θέα και τρεχούμενα νερά. Το κατάλληλο σημείο για κάθε νέα στοχαστική απόπειρα για τις οδεύσεις, τα μονοπάτια και τα αδιέξοδα του ανθρώπου, σαν άλλοι «Δρόμοι στο δάσος»¹⁰.

⁹ Το δήλιο πρόβλημα, ο διπλασιασμός δηλαδή του κύβου, απασχόλησε έντονα τους αρχαίους αλλά και τους νεώτερους και είναι διάσημο ως ένα από τα τρία αρχαία προβλήματα που θεωρούνται άλυτα με την αποκλειστική χρήση κανόνα και διαβήτη. Όχι ότι δεν λύνεται με άλλους τρόπους..

¹⁰ Μάρτιν Χάιντεγκερ, *Δρόμοι στο δάσος*, Holzwege, 1950.

Ο κυρ Βασίλης συνήθιζε, ειδικά από την άνοιξη και μετά που άνοιγε ο καιρός και ξεκινούσαν να έρχονται ομαδόν οι τουρίστες, να βάζει την καρέκλα του για τον καθημερινό του ρεμβασμό, ακριβώς στο σημείο της μικρής πλατείας της Ολύμπου Καρπάθου (Σελάι), όπου οι επισκέπτες αντικρίζουν αιφνιδιαστικά για πρώτη φορά τη θέα-που-κόβει-την-ανάσα της θάλασσας στα αριστερά τους, ενώ καθ' όλη τη διαδρομή την απολάμβαναν στα δεξιά τους. Από έκπληξη, απορία ή θαυμασμό σχεδόν πάντα βγάζουν ένα εκστατικό επιφώνημα «αα, ωω, όου», που κάποτε φανερώνει και τη χώρα καταγωγής τους και όχι λίγες φορές δίνει την αφορμή για μια μικρή κουβέντα-γνωριμία, κάτι σαν μικρή άτυπη υποδοχή του ξένου στο χωριό.

«Η ίδια η ανάγκη μας να συνδέσουμε τα πράγματα βλέποντας και ακούγοντας, μας οδηγεί να κάνουμε κινηματογράφο καθημερινά χωρίς να το ξέρουμε. Τις περισσότερες φορές βέβαια υποκύπτουμε σε σκηνοθεσίες άλλων, μιλάμε επίσημα, για παράδειγμα, ή ντρεπόμαστε να κοιτάζουμε κάτι. Όταν όμως η ανάγκη μας σπρώξει, υψώνουμε το βλέμμα και στήνουμε αυτί. Τότε ο κόσμος αποκαλύπτεται στην εσωτερική αλήθεια του.

Είμαστε όλοι κινηματογραφιστές κι επειδή φοβόμαστε, δεν κάνουμε όλοι ταινίες».

Χρήστος Βακαλόπουλος

Κατά παρόμοιο τρόπο, σχεδόν όλοι οι άνθρωποι θα ήθελαν να γράψουν την ιστορία του χωριού τους. Ο δρόμος όμως της αναζήτησης του εγκυρότερου ή καταλληλότερου ερμηνευτικού πλαισίου και της ενδεδειγμένης ή έστω στοιχειωδώς επαρκούς μεθοδολογικής προσέγγισης είναι επισφαλής και επισκοτίζεται κατά τι περισσότερο από την ισχυρή συναισθηματική σχέση που έχουν οι Έλληνες με το τοπίο, ειδικά της υπαίθρου και ειδικότερα μετά την απώλειά του.

Αν υπάρχει ελπίδα να αγγίξουμε λίγη από την «ουσία των πραγμάτων», να περιγράψουμε ή καλύτερα να ιστορήσουμε σε βάθος ανθρώπους και χώρους, τόπους και πολιτισμούς, η ματιά οφείλει να «ανοίξει», να συμπεριλάβει και να αξιολογήσει όσο το δυνατόν περισσότερες έννοιες και να τις εξετάσει από διαφορετικές δι-επιστημονικές γωνίες θέασης. Αυτό σε καμία περίπτωση δεν εξασφαλίζει, αλλά είναι η απαραίτητη προϋπόθεση για την υπέρβαση «εγγενών» αδυναμιών των κοινωνικών επιστημών γενικά, αλλά και της όψιμης μετατόπισης της ιστοριογραφικής έρευνας

προς το τοπικό και τη μικροκλίμακα. Προβλήματα, δηλαδή, όπως η επιλεκτική εστίαση, οι αυθαίρετες γενικεύσεις, η εξιδανίκευση ή εργαλειακή/ιδεοληπτική χρήση του παρελθόντος, η αποδεκτότητα/εγκυρότητα της επιστημονικής γλώσσας και άλλα.

Ενδεικτικά, μερικές μόνο από τις προς διερεύνηση έννοιες που συμ-μετέχουν στην ανασύνθεση της ιστορικής εικόνας ενός τόπου: άνθρωπος, χώρος, χρόνος, μακρά διάρκεια, φυσικό τοπίο, γεωγραφικός υπερκαθορισμός, ορεινότητα, πολιτισμικό/πολιτιστικό τοπίο, πολιτισμός, κουλτούρα, τρόπος ζωής, παράδοση, σύμβολα, πολιτισμική ταυτότητα, χωρική/τοπιακή συνείδηση, αντίληψη, αυτοεικόνα, λογική, συναίσθημα, συμπεριφορά, ήθος, ηθική, αίσθηση, νόηση, αισθητική, ασυνείδητο, προφορική μαρτυρία, καθημερινή ζωή, εμπειρία, νόημα, αντικειμενικότητα, αλήθεια, σχέση, ευτυχία, υποκείμενο.

Αναμφισβήτητα, υπάρχει πολύ μεγάλη δυσκολία στην άμεση σύλληψη της εμπειρίας της ζωής. Εξ ου και η πληθώρα θεωριών: εμπειρισμός, θετικισμός, μπηχεβιορισμός, ουμανισμός, ντετερμινισμός, στρουκτουραλισμός, μεταμοντερνισμός, μεταστρουκτουραλισμός κτλ. Κι όλοι αυτοί οι τρόποι και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις μέσα από τα «μάτια» της κάθε επιστήμης ή της κάθε επιμέρους γνωστικής περιοχής: ιστορία, φιλοσοφία, ψυχολογία, κοινωνιολογία, παιδαγωγική, οικονομία, πολιτική, γεωγραφία, λαογραφία, αρχιτεκτονική, ανθρωπολογία, αρχαιολογία, γλωσσολογία, αλλά και τοπική ιστορία, ιστορία του τοπίου, ανθρωπογεωγραφία, ιστορική γεωγραφία, γνωστική ψυχολογία, πολιτισμική ιστορία, περιβαλλοντική ιστορία, κοινωνική γεωγραφία.

3. Οι συνεντεύξεις

Ο άνθρωπος γνωρίζει για το θάνατο πάνω κάτω ό,τι γνώριζε δύο με τρεις χιλιάδες χρόνια πριν. Όχι και πολλά περισσότερα. Δεν είναι καθόλου σίγουρο πως και για τη ζωή, η υπερεπάρκεια θεωριών και η μελέτη και η σύνθεσή τους όπου χρειάζεται, οδηγεί σε μια αξιόπιστη, έγκυρη ή έστω μη ανεπαρκή θεώρηση. Μία συνεπής ολιστική προσέγγιση οφείλει σίγουρα να είναι ενσυνείδητα θεωρητική, ερευνητική, μεθοδική και επιστημονική. Ταυτόχρονα όμως, ο ερευνητής πρέπει να είναι έτοιμος για την υπέρβαση, καθώς από τη μία μελετά μια συνεχώς εξελισσόμενη, περίπλοκη και πολυδιάστατη πραγματικότητα και από την άλλη προσπαθεί να

διεισδύσει στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου και δεν μπορεί να ξέρει αν, πότε και πώς αυτός θα του φανερωθεί.

Γνωρίζουμε πλέον τη δομή του DNA σε τέτοιο βαθμό ώστε να κάνουμε γενετικά πειράματα και να ανακαλύπτουμε νέες θεραπείες, βρήκαμε εξωηλιακούς πλανήτες σαράντα έτη φωτός μακριά που μοιάζουν με τη Γη, το CERN ανακάλυψε (Φεβρουάριος 2017) πέντε νέα υποατομικά σωματίδια (σαν το σωματίδιο του Χιγκς) που *«κρύβονταν σε κοινή θέα εδώ και χρόνια»*. Και δεν ξέρουμε ακόμα να ορίσουμε ποιος είναι ο πραγματικός μας εαυτός, που αρχίζει και που τελειώνει το ανθρώπινο υποκείμενο, το οποίο σαν τα πιο πάνω σωματίδια έχει κι αυτό μια παροιμιώδη ικανότητα να κρύβεται σε κοινή θέα, ή αλλιώς η θέασή του στα «κοινά» να είναι τουλάχιστον θολή ή δυσερμήνευτη. Κι επειδή τα πράγματα είναι σύνθετα και περίπλοκα, το ερευνητικό πλάνο οφείλει να είναι απλό και σαφές, ευέλικτο και στο μέτρο του δυνατού ουδέτερο.

Με τη μέθοδο των ημιδομημένων συνεντεύξεων, θα συλλέξουμε πληροφορίες για τη ζωή των ανθρώπων στις δύο γεωγραφικές περιοχές ενδιαφέροντος: στα Πλατανάκια Σερρών και στην Όλυμπο Καρπάθου. Προσωπικές μαρτυρίες δηλαδή, κυρίως για τη ζωή στον 20 αι. και ως επί το πλείστον από ανθρώπους λίγο μεγαλύτερης ηλικίας (άνω των 70). Επειδή όμως κάθε σοβαρός άνθρωπος λίγα πράγματα μπορεί να πει για τον εαυτό του, θα εστιάσουμε σε έννοιες που φωτίζουν πλάγια, με «λοξό προβολέα» κι όχι μετωπικά και γι' αυτό το λόγο ίσως πιο αληθινά.

Έτσι κι αλλιώς, κάθε άνθρωπος συγκροτείται από πολλές, ζωντανές και δυναμικές ταυτότητες, συχνά αντιφατικές ή αντίθετες· και έτσι ο μόνος τρόπος, έστω διαισθητικά, για να μείνει ο ίδιος σε «πρώτο πλάνο» ή καλύτερα στο επίκεντρο, είναι να εστιάσουμε στις έκκεντρες υποταυτότητές του, καθώς και στο περιβάλλον γύρω του –φυσικό, υλικό και πνευματικό- το οποίο ο ίδιος επηρεάζει/διαμορφώνει αλλά και επηρεάζεται/διαμορφώνεται από αυτό. Τέλος, πρέπει πάντα να έχουμε στο μυαλό πως η ανθρώπινη φύση είναι σύνθετη και η διερεύνηση και η επανασύνθεσή της, παραπέμπει πιο πολύ σε μελέτη ενός παλίμψηστου, με την έννοια ότι η εικόνα που κάθε φορά προσπαθούμε να «δούμε» γράφτηκε σίγουρα πάνω σε μία παλιότερη, η οποία ναι μεν δεν φαίνεται με την πρώτη ματιά, αλλά αυτό δεν σημαίνει και πως δεν υπάρχει.

4. Ο χώρος, ο χρόνος και η σχέση

Κάθε ερευνητική απόπειρα έχει τα προβλήματά της και γι' αυτό η αρχή είναι πάντα δύσκολη. Όμως από κάπου πρέπει να ξεκινήσουμε. Ένα σίγουρο και σχετικά ασφαλές καδράρισμα – εμπλαισίωση ή συγκειμενοποίηση θα λέγαμε επιστημονικά- της ιστορικής εικόνας του «ανθρώπου» που αναζητούμε είναι ο χώρος μέσα στον οποίο αυτός «είναι», ζει, υπάρχει. Ακρογωνιαίος λίθος είναι η διερεύνηση του χώρου –γη, φύση, τόπος, τοπίο, περιβάλλον, κοινότητα, περιοχή-, όπως και η σχέση/αλληλεπίδραση ανθρώπου και χώρου, με φόντο την σαφή, διαρκή, ισχυρή και πρωταρχικής σημασίας έννοια του ιστορικού χρόνου. Το θεμέλιο λοιπόν είναι μία τοπιακή προσέγγιση του ανθρώπου, υπό το πρίσμα και την οπτική της οποίας προκύπτουν και επακολουθούν κι όλες οι άλλες έννοιες. Κι όταν λέμε τοπίο, σύμφωνα και με τις πιο πρόσφατες επιστημονικές θεωρήσεις, αυτό είναι σίγουρα κάτι παραπάνω για τον άνθρωπο, απ' ότι είναι η κορνίζα για έναν πίνακα ζωγραφικής.

Στα ακαδημαϊκά μελετήματα, βέβαια, είθισται πριν τη χρησιμοποίηση μιας λέξης ή μιας έννοιας, να προηγείται η διασάφησή της ή η υπογράμμιση της ερμηνευτικής εκδοχής που υιοθετείται, με σύντομη ή εκτενέστερη αναφορά στο ιστορικό της χρήσης και της εννοιολογικής της διαδρομής και φυσικά με πληθώρα βιβλιογραφικών αναφορών και παραπομπών. Μερικές φορές σε τέτοιο βαθμό ώστε οι παρενθέσεις και οι υποσημειώσεις να «κατισχύουν» το ίδιο το κείμενο, καθιστώντας το, λίγο ή πολύ, δυσανάγνωστο. Οπότε, ίσως πριν απ' οτιδήποτε άλλο, πρέπει να καταθέσουμε ένα παράδειγμα/υπόδειγμα που θα αποτελεί και τον οδηγό μας από εδώ και πέρα.

5. Ο τρόπος

Ο Τζον Μπάροου (John Burrow) θεωρείται ένας από τους κορυφαίους σύγχρονους Βρετανούς στοχαστές και ιστορικούς. Κινήθηκε στα όρια του ιστοριογραφικού μεταμοντερνισμού, της ανθρωπολογικής και πολιτισμικής στροφής. Το τελευταίο του έργο «Μια Ιστορία των ιστοριών¹¹» είναι μια γόνιμη επισκόπηση της ιστοριογραφίας, του τρόπου αντίληψης και ανάγνωσης των γεγονότων, του τρόπου δηλαδή που αντιλαμβανόμαστε το παρελθόν και κατά συνέπεια γράφεται η

¹¹ Τζον Μπάροου, *Μια Ιστορία των ιστοριών, Έπη, χρονικά, μυθιστορίες και διερευνήσεις από τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη μέχρι τον 20ό αιώνα*, Αθήνα: Τόπος, 2014.

Ιστορία. Δεν θα σταθούμε τόσο στον τρόπο με τον οποίο διαλύει ανθεκτικούς μύθους ή στερεοτυπικές αντιλήψεις, αλλά σε κάτι άλλο που αφορά τον ίδιο τον Μπάροου.

Μισούσε τα συνέδρια, δεν δημοσίευε σε περιοδικά, δεν γέμιζε τα βιβλία του με παραπομπές σε άλλους. Οι αφηγηματικές/λογοτεχνικές του αρετές και το χιούμορ του, είναι δηλωτικά της πεποίθησής του πως η Ιστορία είναι μια επιστήμη που βρίσκεται σε όσμωση με τη λογοτεχνία και την τέχνη. Έτσι κατέληξε σ' ένα ευμέγεθες έργο που διαβάζεται ευχάριστα και σε καμία περίπτωση δεν στερείται ή θυσιάζει την υποβλητική επιστημονική του επάρκεια. Κάθε άλλο.

Έτσι κι εμείς, για να αποφύγουμε σελίδες επί σελίδων με εκατοντάδες αναφορές και παραπομπές για να εξηγήσουμε την ιστορική διαδρομή των λέξεων ή τη διαφορά όρων όπως π.χ. πολιτισμός (civilization) και κουλτούρα (culture) – τόπος (land) και τοπίο (landscape, paysage) κτλ., θα κάνουμε μόνο μικρές διευκρινιστικές αναφορές, όπου κρίνεται σκόπιμο και απολύτως απαραίτητο. Και για να θυμηθούμε και τη «μαμά» επιστήμη της Πληροφορικής¹² θα κάνουμε χρήση μιας από τις πιο πρόσφατες θεωρίες αλγορίθμων για την ανάλυση πολύπλοκων καταστάσεων, η οποία λέγεται ασυμπτωτική ανάλυση (asymptotic analysis).

Η μέθοδος αυτή με απλά λόγια λέει πως δεν μπορούμε να είμαστε ούτε πολύ αναλυτικοί, αλλά ούτε και πρόχειροι. Πρέπει πάντα να κάνουμε τις απαραίτητες απλοποιήσεις –χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει προκρούστειες απλουστεύσεις ή αυθαίρετες γενικεύσεις-, να προσπαθούμε να απαλασσόμαστε από περιττά βάρη για να μπορέσει η ανάλυση και η κατανόηση να φτάσει σε μεγαλύτερο βάθος· και μια ιστορική αφήγηση είναι μάλλον εξ' ορισμού ένα λαβυρινθώδες και πολυεπίπεδο εγχείρημα.

6. Το πολιτισμικό τοπίο

Ας επανέλθουμε όμως και ας ξεκινήσουμε από τη βασική αφηγηματική έννοια του τοπίου και μάλιστα αυτού που έχει επικρατήσει να λέγεται πολιτισμικό τοπίο (cultural landscape). Η χρήση του όρου τοπίο παραπέμπει άμεσα στη λέξη τόπος. Το τοπίο όμως είναι κάτι παραπάνω από τόπος, γη, φύση, περιβάλλον, με την έννοια πως τοπίο είναι ένας πολιτισμικός προσδιορισμός του τόπου και δεν περιορίζεται μόνο

¹² Ο υπογράφων το κείμενο είναι απόφοιτος ΑΕΙ Πληροφορικής.

στην πρωτογενή, φυσική παρουσία του τόπου¹³. Με τον όρο πολιτισμική εννοούμε όχι μόνο την υψηλή πνευματική δραστηριότητα (που πιο συχνά και πιο σωστά αναφέρεται με τον όρο πολιτιστική δραστηριότητα), αλλά εξίσου και ίσως περισσότερο την ταπεινή πρακτική διαδικασία, την καθημερινή ζωή δηλαδή, που σχεδόν σε κάθε της έκφανση έχει τοπιακή αναφορά (αυτό που περιλαμβάνεται πιο πολύ στον όρο: πολιτισμική δραστηριότητα).

Χωρίς να παραγνωρίζουμε την κεφαλαιώδη σημασία της υψηλής πνευματικής πολιτιστικής έκφρασης, που είναι και η καταγωγική προέλευση του όρου τοπίο, θα συμπορευθούμε με πιο σύγχρονες και διευρυμένες προσεγγίσεις στην πολιτισμική-τοπιακή θεώρηση: αυτές που μελετούν εξίσου την καθημερινότητα του βοσκού ή του αγρότη, οι οποίοι αν και δεν διαθέτουν συγκροτημένο θεωρητικό στοχασμό ή διακηρυγμένη πολιτιστική συνείδηση, εντούτοις διαθέτουν τοπιακή προσέγγιση ή αλλιώς ένα είδος ιθαγενούς τοπιακής «όρασης», που εμπλουτίζει το τοπίο με καλειδοσκοπικές, πολλαπλές και συχνά ετερόκλητες πολιτισμικές επιρροές αλλά και ερμηνείες¹⁴. Η τοπιακή αυτή όραση δεν χάνει την αλήθεια και τη φυσικότητά της και αποκτά όλο και μεγαλύτερο και εν τέλει συμπαντικό ενδιαφέρον, όσο περισσότερο ο πρωταγωνιστής δεν έχει επίγνωση ή συνείδηση του τρόπου και των δράσεών του και του ενδεχόμενου αξιακού τους βάθους. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο είναι πιο φυσικές, αληθινές και τελικά πιο ωραίες οι φωτογραφίες που βγαίνουμε χωρίς να το ξέρουμε.

Όλα τα τοπία, σύμφωνα και με τη Σχολή ιστορικής γεωγραφίας του Berkeley που εισήγαγε την έννοια, είναι πολιτισμικά και συμβολικά, *«δεξαμενές νοημάτων και εννοιών που προέρχονται από τις κοινωνικές ομάδες που τα καταλαμβάνουν τώρα ή τα καταλάμβαναν στο παρελθόν»¹⁵*. Ο τρόπος που τα αντιλαμβανόμαστε επηρεάζεται από το σύστημα αξιών, τις ιστορικές καταβολές και άλλες πολιτισμικές ιδιαιτερότητες. Ταυτόχρονα, κάθε τοπίο δεν είναι μια παθητική μονάδα, αλλά έχει νοήματα και με τη σειρά του διαμορφώνει την ανθρώπινη συμπεριφορά, όπως φυσικά και διαμορφώνεται από αυτήν.

Κάθε φορά πρέπει να λαμβάνουμε σοβαρά υπόψη το ιστορικό πλαίσιο, τις σχέσεις, τις επαφές και τις αλληλεπιδράσεις φυσικού και νοητικού περιβάλλοντος, οι

¹³ Μωραϊτης, Κ. (2012). *Το τοπίο πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου. Παρουσίαση και θεωρητικός συσχετισμός των σημαντικότερων νεότερων προσεγγίσεων της τοπιακής επεξεργασίας του τόπου*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Ελλάδα, σσ. 6-8.

¹⁴ Για την τοπιακή θεώρηση πιο αναλυτικά βλ. ό.π. Μωραϊτης, Κ. (2012), σσ. 6-14.

¹⁵ Τερκενλή, Θ. (1996). *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 18.

οποίες διαμορφώνουν καταλυτικά και σχηματοποιούν αυτούς τους ανθρωποχώρους. Τα ανθρωπογενή τοπία είναι διαχρονικά ρευστά και ποτέ στατικά, πράγμα που καταδεικνύει τη σημαίνουσα βαρύτητα της χρονικής διάστασης και μάλιστα και των τριών επιπέδων του ιστορικού χρόνου του Braudel¹⁶.

Η αρχαιολογία, από τη διαδικαστική/συστημική μέχρι τη μεταμοντέρνα ή μεταδιαδικαστική, άνοιξε νέους δρόμους στην προσέγγιση του τοπίου αλλά και σε μια εποικοδομητική συζήτηση, όσον αφορά στην κατανόηση του τρόπου βίωσης του χώρου δια μέσου του χρόνου. Μερικές διαπιστώσεις αυτού του προβληματισμού, χωρίς να είναι δεσμευτικές: Η προσοχή είναι στραμμένη προς τον ενεργό ρόλο των προσώπων, αλλά όταν μιλάμε για τοπίο δύσκολα μπορούμε να διαχωρίσουμε τα συστατικά του μέρη: Άνθρωπος, τόπος, γη, χρόνος. Οι τρεις χρονικές κλίμακες ενυπάρχουν στο ίδιο τοπίο – καθημερινές δραστηριότητες συντελούνται πλάι σε μνημειακές κατασκευές και σε τελετουργικές πρακτικές.

Και καταλήγει: *«Τα τοπία ενσωματώνουν πολλαπλούς χρόνους αλλά και πολλαπλούς τόπους και μπορούν να προσδώσουν υλική υπόσταση όχι μόνο στην ακολουθία και τη συνέχεια, αλλά εξίσου δυναμικά στην αλλαγή και το μετασχηματισμό¹⁷»*. Συμπερασματικά θα λέγαμε πως όλα συντείνουν στο ότι για να διατηρήσουμε τον άνθρωπο στο επίκεντρο ή καλύτερα για να συν-αισθανθούμε τον τρόπο που αυτός κάθε φορά αντιλαμβάνεται το χώρο, τον εαυτό του και την κοινωνία, πρέπει απαραίτητως να φέρουμε στο κέντρο το τοπίο και τη φύση και να συνεξετάσουμε βασικές ανθρωπολογικές έννοιες όπως πολιτισμός, παράδοση, κοινωνική αλλαγή. Εξάλλου, η ίδια η φύση είναι το καταγωγικό μας παρελθόν και μετά από βαθύτερη ανάλυση, τοπίο και πολιτισμός τείνουν να γίνουν ένα. Ή όπως ίσως αξεπέραστα έγραψε ο Carl Sauer: *«Ο πολιτισμός είναι η δρώσα αιτία, η φυσική περιοχή είναι το μέσον, το πολιτισμικό τοπίο είναι το αποτέλεσμα¹⁸»*.

¹⁶ Ο γρήγορος ή προσωπικός χρόνος «η ιστορία των γεγονότων», ο ενδιάμεσος ή κοινωνικός χρόνος των περιόδων και ο βραδύς χρόνος (*longue duree*), που έχει μακρά διάρκεια.

¹⁷ Για την αρχαιολογική προσέγγιση του τοπίου πιο αναλυτικά βλ. Κομνηνός, Π. (2009). *Το τοπίο στις τοιχογραφικές παραστάσεις του αιγαιακού χώρου κατά την ύστερη εποχή του χαλκού*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ελλάδα, σσ. 1-17.

¹⁸ *«Culture is the agent, the natural area is the medium, the cultural landscape is the result»*.

7. Το πρόβλημα

Η τοπιακή διερεύνηση πάντως δεν είναι αυτοσκοπός, αλλά προαπαιτούμενο ενδιάμεσο βήμα και όχημα για να περάσουμε και σε άλλες διαστάσεις της ανθρώπινης πραγματικότητας: νοητικές, ψυχολογικές, συναισθηματικές, συμπεριφορικές, βιωματικές, αντιληπτικές, καθώς και στη μελέτη της επίδρασης κοινωνικο-οικονομικών μεταβλητών όπως η εθνικότητα, η ταυτότητα, το φύλο, η ηλικία, οι σχέσεις ισχύος, η ενσωμάτωση του ανθρώπου στον κόσμο. Οι Αμερικανοί λένε όμως *«first thing first»* και για να μπορέσουμε να περάσουμε στο δεύτερο μέρος, πρέπει οπωσδήποτε να διευκρινίσουμε μερικές μεθοδολογικές προτεραιότητες, απαραίτητες για να υπερβούμε ή έστω να απομειώσουμε τις ανεπιθύμητες στρεβλώσεις ή αβλεψίες της πρώτης προσέγγισης.

«Δε βλέπουμε όλοι το ίδιο τοπίο, διότι ένα οποιοδήποτε τοπίο δεν απαρτίζεται μόνο από αυτό που βρίσκεται μπροστά στα μάτια μας, αλλά και από αυτό που βρίσκεται μέσα στο μυαλό μας¹⁹». Σε μια ιστορική εργασία, η βιωματική σχέση με το τοπίο δεν είναι a priori θετική, όπως επίσης και η συναισθηματική φόρτιση δεν συνάδει πολλές φορές με την καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης. Κι όχι μόνο αυτό· ερευνητές με διαφορετική κουλτούρα, αντιλήψεις, ιδέες και προκαταλήψεις αντιλαμβάνονται διαφορετικά τους τόπους και τις αναπαραστάσεις τους. Έτσι, προκύπτουν «ιδεατά» τοπία, φανταστικά και συγκινησιακά, που είναι μία νεοπαγής σύνθεση δράσεων και συμπεριφορών που προβάλλονται στο παρελθόν μέσα από αντιληπτικά και ιδεολογικά σχήματα του παρόντος. Το καθοριστικό ερώτημα εδώ είναι κατά πόσον αυτό το «νοητικό τοπίο» προσομοιάζει ή αντανακλά το τοπίο όπως το βίωσαν τα δρώντα υποκείμενα ή προσαρμόζεται περισσότερο και εξομοιώνεται με την ιδέα που έχει ο ιστορικός-ερευνητής γι' αυτό²⁰.

Ένα πρόβλημα δεν μπορεί να λυθεί, αν δεν έχει εντοπιστεί πρώτα. Αλλά και μόνο η επισήμανσή του δεν λέει και τίποτα. Ας προσπαθήσουμε να το πιάσουμε από μια άκρη του. *«Οι ιστορικοί δεν αισθάνονται βολικά μέσα στη φύση. Η άβολη σχέση των ιστορικών με τη φύση φέρει στον πυρήνα της τον αέρα της χειραφέτησης των*

¹⁹ Αναφορά του πολιτισμικού γεωγράφου D.W. Meinig (1979) στο Τερκενλή, Θ. (1996). *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 19.

²⁰ Στην εποχή της μετα-αλήθειας στην πολιτική, όπως προαναφέραμε, αυτό ίσως συνοψίζεται, με κάποια κυνικότητα είναι η αλήθεια, αλλά και ειλικρίνεια, στη φράση: «Αν η πραγματικότητα δεν συμφωνεί μαζί μας, τόσο το χειρότερο για την πραγματικότητα».

επιστημών του ανθρώπου και της κοινωνίας από τη θετικιστική παράδοση²¹». Η αλήθεια είναι ότι οι αρχές των φυσικών επιστημών και δη της Νευτώνειας Φυσικής – πείραμα, λογική επαλήθευση, φυσικοί νόμοι, αληθή και αδιαμφισβήτητα συμπεράσματα- δεν βοήθησαν και τόσο τις κοινωνικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Από το διαγκώνισμό τους τον τελευταίο αιώνα μάλλον καμία πλευρά δεν βγήκε κερδισμένη και πιο πολύ οι θεωρητικές σπουδές, οι οποίες υποχώρησαν παγκοσμίως στην προσπάθειά τους να ποσοτικοποιήσουν ποιοτικά δεδομένα.

Πολύς λόγος γίνεται για διαθεματικότητα και διεπιστημονικές προσεγγίσεις, αλλά κι όταν αυτές δεν είναι μόνο «κατ' όνομα», αφορούν το πολύ δύο όμορες ή έστω πολύ συγγενικές επιστημονικές περιοχές. Δεν είναι και πολύ συνηθισμένο σύγχρονοι διανοητές να χρησιμοποιούν επιστημονικά παραδείγματα που αναπτύχθηκαν έξω από τη δική τους περιοχή ελεγχόμενων επιστημονικών γνώσεων. Διεπιστημονικότητα ουσιαστική θα υπήρχε αν η μία επιστήμη προσπαθούσε να «δει με τα μάτια της άλλης²²», ή αλλιώς να δημιουργήσει το χώρο για να πατήσει σε ένα νέο έδαφος. Να «πατήσει» δηλαδή και σε επιστημονικές περιοχές που μοιάζουν λίγο μακριά από την «οικεία» επικράτεια και χρησιμοποιούν και άλλα προσεγγιστικά και ερμηνευτικά εργαλεία. Έτσι κι αλλιώς, για να δεις κάτι ολοκληρωμένο συνήθως πρέπει να απομακρυνθείς από αυτό. Έτσι μόνο ίσως σου δοθεί η ευκαιρία να δεις την όλη εικόνα, τον όλο τόπο, τον μακρύτερο χρόνο και τελικά τον εαυτό σου μέσα στον κόσμο. Να αποκτήσεις πρόσβαση στην «κρυμμένη αιθρία του κόσμου».

Για να επανέλθουμε όμως στο πρόβλημα που περιγράψαμε, σαν πιθανή διέξοδο και λύση θα διαλέξουμε την εφαρμογή της αρχής της αβεβαιότητας της κβαντικής φυσικής κι όχι τους νόμους της πιο οικείας σε όλους μας Νευτώνειας αιτιοκρατικής αρχής. Σύμφωνα με την κβαντική αντίληψη ο παρατηρητής ποτέ δεν είναι ανεξάρτητος από αυτό που παρατηρεί. Αυτό σημαίνει πως υπάρχει μια αλληλεπίδραση με αυτά που συμβαίνουν γύρω του. Δεν μπορεί δηλαδή να παρατηρεί κάτι χωρίς να το επηρεάζει. Με άλλα λόγια αυτό που κάθε φορά βλέπει, δεν είναι

²¹ Σειρηνίδου, Β. (2009). *Οι ιστορικοί στη φύση: μια εισαγωγή στην περιβαλλοντική ιστορία*. Ιστορικά (51), σσ. 275-276.

²² Ίσως για παράδειγμα, δεν θα έπρεπε να νοείται κοινωνιολόγος σήμερα χωρίς γνώσεις γεωμετρίας. Όχι τόσο λόγω της αξίας της οργανωμένης αποδεικτικής σκέψης, αλλά κυρίως επειδή η γεωμετρία είναι η επιστήμη του λογικού άλματος και σίγουρα θα ήταν πολλαπλώς χρήσιμη. Ενδεικτικά, το πιο σπουδαίο έργο του Σπινόζα ήδη από το 17^ο αι. λέγεται: *Ηθική αποδεδειγμένη με τρόπο γεωμετρικό*. Για μια ενδιαφέρουσα άποψη για τη γεωμετρία και την τοπιακή της αναφορά βλ. Μωραΐτης, Κ. (2015), *Σχήματα τοπίου: Ο Σχεδιασμός του Τοπίου ως ειδική περίπτωση Αρχιτεκτονικής Διδακτικής*, Κεφ. 8.

καθόλου σίγουρο ότι θα ήταν το ίδιο ή ότι θα γινόταν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αν δεν ήταν αυτός εκεί για να το παρατηρήσει.

Η κβαντική οπτική φαίνεται να έχει μία σχεδόν τέλεια συναρμογή με τις νεότερες ιδέες/τάσεις της πολιτισμικής γεωγραφίας, όπου «η πραγματικότητα προσεγγίζεται ως αποτέλεσμα του συνόλου των σχέσεων και αλληλεπιδράσεων μεταξύ ανθρώπου και χώρου²³». Το πρώτο σημαντικό στοιχείο σ' αυτές τις θεωρίες, είναι ότι επισημαίνουν τη σημασία της αυτόπτου μαρτυρίας των γεγονότων, η οποία παράγει άμεση γνώση, δίχως πρότερη σκέψη, θεωρία και επεξεργασία. Η εμπειρία, δηλαδή, είναι ένας «πρακτικός τρόπος γνώσης», που προηγείται της σκέψης και της αναπαράστασης και οδηγεί σε «σωστή κρίση δίχως σαφή θεωρία».

Ένα δεύτερο πολύ ενδιαφέρον είναι πως καλούν τον μάρτυρα-ερευνητή να γίνει «συμμετέχων ως παρατηρητής» και όχι «παρατηρητής ως συμμετέχων». Είναι αυτό ακριβώς που λέει ένας απ' τους καλύτερους λυράρηδες της Καρπάθου στην ερευνήτρια και υποψήφια διδάκτορα που του παίρνει συνέντευξη, η παρουσία της οποίας στο γλέντι και στο πανηγύρι, αν και επιστημονικού ενδιαφέροντος, δεν παύει να αποτελεί απειλή για την ομαλή λειτουργία του· μιας και η ίδια ήταν εκεί για να καταγράψει και να παρατηρήσει πρώτα κι όχι για να συμμετέχει. Τα λόγια του είναι χαρακτηριστικά: «...παρευρίσκονται πάρα πολλοί που δεν θά 'πρεπε να είναι εκεί. Όπως κάποιιοι σαν κι εσένα. Αρχίζω να τραγουδώ όχι τόσο γι' αυτόν που απευθύνομαι αλλά για την απέναντι. Έπειτα αρχίζει να γίνεται λίγο ψεύτικο. Ξαφνικά βλέπεις πενήντα κάμερες και μικρόφωνα και κέρατα να σε...²⁴».

Η αλήθεια είναι πως τις τελευταίες δεκαετίες, με τη γενικότερη εστίαση σε ζητήματα κουλτούρας, έχει πραγματοποιηθεί μια «πολιτισμική στροφή», η οποία συνοδεύτηκε και από μία «χωρική στροφή». Οι νέες τάσεις (μεταστρουκτουραλιστικές και μεταμοντέρνες) διερευνούν το χώρο και τον τόπο σαν κάτι ανοιχτό, συνεχές και ευμετάβλητο. Σύμφωνα, λοιπόν, με όλα τα παραπάνω, ο ερευνητής πάντα πρέπει να έχει στο μυαλό του τα εμπόδια και τους σκοπέλους, αλλά και ότι σύμφωνα και με τις τελευταίες τάσεις, η έννοια δεν εξαρτάται μόνο από το

²³ Μη-αναπαραστατική θεωρία και περισσότερο-από-αναπαραστατική γεωγραφία. Για περισσότερα βλ. Παυλής, Ε. (2012). *Προς μία γεωγραφική προσέγγιση της συνείδησης με εφαρμογή στο τοπίο: Η περίπτωση της ελληνικής υπαίθρου*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ελλάδα, σσ. 118-126.

²⁴ Για περισσότερα βλ. Μπεϊνά, Ε. (2011). *Η καρπάθηκη λύρα: Μια εθνογραφική προσέγγιση στην πολιτισμική οργανολογία*. Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Ελλάδα, σσ. 137-141.

συγγραφέα, αλλά και από τη σχέση που αναπτύσσει ο αναγνώστης με το κείμενο. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι έχει το ελεύθερο να ασυδοτεί, αλλά να επιδιώκει μία ανάλυση πρώτα σε εύρος και μετά όσο γίνεται σε βάθος στα «εν εξελίξει» φαινόμενα που παρατηρεί, αλλά και στα οποία συμμετέχει, επιδρά και ταυτόχρονα επηρεάζεται. Δηλαδή σ' αυτά που «ζει».

8. Είμαστε όλοι μαζί ένας ένας

«Ο Βαν Μόρισον τραγούδησε στο Λυκαβηττό με κλειστά τα μάτια, ακριβώς όπως μερικοί από εμάς πήγαν να τον ακούσουν».

Χρήστος Βακαλόπουλος

«Όπως ακριβώς μια θεατρική παράσταση δεν νοείται χωρίς την παρουσία του δίδυμου ηθοποιού – θεατή, έτσι, και στην αντίληψη ενός τοπίου, εξίσου σημαντική με το αντικείμενο (φύση ή δομημένο περιβάλλον) είναι και η παρουσία αυτού που το παρατηρεί²⁵». Το τελευταίο αυτό μέρος δεν μπορεί να είναι κάτι περισσότερο από μία εισαγωγή, μία πρώτη άρθρωση του τρόπου παραγωγής νοήματος, ένας εναρκτήριο σχολιασμός της βασικής πρότασης αυτής της εργασίας: ηθοποιός και θεατής δεν μπορεί παρά να είναι ένα και το αυτό ή τουλάχιστον να ανταλλάσσουν τόσο συχνά ρόλους που στο τέλος να μην θυμάται ποιος είναι τι. Μία τριπλή αλληλο-ενσυναίσθηση και αλληλοπεριχώρηση: συγγραφέας, ηθοποιός, θεατής.

Έτσι μόνο μπορεί ίσως να γεφυρωθεί το χάσμα –λόγω κουλτούρας, ιδεολογίας, σκοπιμότητας ή ό,τι άλλο- ανάμεσα στο: *γράφω ή εξηγώ κάτι*, και στο: *συμμετέχω σ' αυτό*, βλέπω ή αντιλαμβάνομαι κάτι όντας κι εγώ μέρος του. Ό,τι πάνω κάτω προσπαθεί να καταθέσει και ένα θεατρικό έργο: μια ενεργητική και πολυεπίπεδη κοινωνική ανακατασκευή της πραγματικότητας και όχι μια απλή αναπαράσταση· ιδωμένη με όλες τις αισθήσεις, αλλά και με όλο το σώμα που αποτελεί και την πρωταρχική πηγή οντολογικών αληθειών. Έτσι ίσως φωτιστούν νέοι δρόμοι επανερμηνείας και επανασύνδεσης με έννοιες όπως ηθική, συναίσθημα, συνείδηση, ήθος, σε μια προσέγγιση που είναι τόσο περισσότερο μέσα στα όρια της επιστήμης, όσο

²⁵ Βάσω Τουρπτσόγλου-Στεφανίδου στο Συλλογικό. (2005). *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης τοπίου*. (Π. Δουκέλλης, Επιμ.) Αθήνα: Εστία, σ. 131.

γνωρίζει και σέβεται αυτά τα όρια και συνάμα δεν φοβάται να σπάσει τα στεγανά που την «αποστεγνώνουν».

9. Τοπιακό ήθος και χωρική συνείδηση

Δεν θα προσπαθήσουμε εδώ να συγκεκριμενοποιήσουμε έννοιες όπως συνείδηση και ήθος, ούτε να αναζητήσουμε τους πιο εύστοχους επιστημονικούς ορισμούς, ή να διερευνήσουμε την ιστορική ή εννοιολογική τους διαδρομή. Δεν μας πολυενδιαφέρει μια ουσιακή τους κατανόηση. Στην εποχή μας όμως –με την εν εξελίξει απόπειρα οικονομικής και πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης και με τα βαθιά μετανεωτερικά, υπαρξιακά και οντολογικά ρήγματα- ζητήματα ήθους, ζωής και ποιότητας τίθενται επιτακτικά και τέτοιες έννοιες είναι απαραίτητες για μια πραγματική βιωματική ανα-συγκρότηση της καθημερινής ζωής. Δεν μπορείς να μην ασχοληθείς μαζί τους.

Θα πούμε, λοιπόν, μόνο δύο πράγματα. Η λέξη *ηθική* παραπέμπει ετυμολογικά στη λέξη *ήθος*, η οποία στην αρχαία της εκδοχή δηλώνει το ενδιαίτημα, την κατοικία, τον συνήθη τόπο διαμονής. Τόπος, λοιπόν, και ηθικές υποδείξεις ή προσδιορισμοί ηθικής τάξης συσχετίζονται²⁶. Αντί ορισμού θα κρατούσαμε μόνο πως τα κοινωνικά ήθη είναι μία διαρκής και «εξ απαλών ονύχων» κοινωνική επιρροή και διδασκαλία ενός τρόπου «ζειν, νοείν και πράττειν».

Πεδίο στοχασμού και κριτικού προβληματισμού είναι η σύμπλεξη χώρου και ηθικής, προς αναζήτηση εκείνων των ποιοτήτων που υποστηρίζουν τη διαμόρφωση μιας πρότασης καλύτερης ζωής²⁷. Αυτό καθόλου δεν έχει να κάνει με το κυνήγι του «χαμένου θησαυρού», της ατομικής ευτυχίας, το οποίο διαφημίζουν μονόχορδα οι επικοινωνιακές σειρήνες. Αποφατικά και επιγραμματικά θα λέγαμε πως όταν το ατομικό δεν μπορεί να καταστεί συλλογικό, η δυστυχία είναι έξω από την πόρτα. Ο άλλος είναι ο μόνος τρόπος, ίσως μαζί με την τέχνη και την ποίηση, να ζήσουμε ευτυχισμένοι ακόμα και τη θλίψη και τη μελαγχολία μας.

²⁶ Όπως ίσως με την ουσία του κατοικείν στο «*Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι*» του Μάρτιν Χάιντεγκερ.

²⁷ Η αντίληψη για την «καλύτερη ζωή» είναι βέβαια και θέμα προσωπικών πεποιθήσεων ή κοσμοθεωρίας, αλλά δεν μπορεί να είναι και αλλιώς.

Κάπως έτσι, λοιπόν, πρωτοχρησιμοποιήθηκαν και όροι όπως *ηθική του τόπου* ή *περιβαλλοντική ηθική*²⁸, καθ' υπέρβαση της δυσπιστίας και του φόβου του «συντηρητισμού», που εγείρει η επίκληση και μόνο ηθικών κανονιστικών αξιών ή η αναφορά στην ηθική της εξουσίας ως φορέα της κυρίαρχης ιδεολογίας στο χώρο. Η αλήθεια είναι πως πολλές φορές τα πρόσφατα βιώματα λειαίνουν τις δυσάρεστες αναμνήσεις, ανακαλώντας μια ωραιοποιημένη ή ειδυλλιακή εικόνα του παρελθόντος. Αλλά είναι επίσης αλήθεια πως αξίες όπως η απλή ζωή, η αυθεντικότητα και η αίσθηση της κοινότητας, επανέρχονται αβίαστα, σχεδόν νομοτελειακά κάθε φορά που καταναλώνουμε ανόρεχτα ή παραδινόμαστε πλησίστοι στην επιφανειακή γοητεία ενός πληθωριστικού παρόντος.

«Ποτέ δεν υπήρξε μια εποχή που οι άνθρωποι ήταν τόσο δύσθυμοι και μελαγχολικοί. Άλλωστε αυτό εξηγεί από μια άποψη την τρομερή και μέχρις αηδίας οργάνωση της ευθυμίας. Καμιά εποχή δεν είχε οργανώσει τόσο πολύ την ευθυμία όσο η δική μας. Σε καμιά εποχή δεν έπαιζε πρωί πρωί στα σπίτια το ραδιόφωνο εύθυμες μουσικές, για να ζυπνήσουν οι άνθρωποι μελαγχολικοί και σχεδόν έτοιμοι να αυτοκτονήσουν».

Γιάννης Τσαρούχης: Μάτην ωνείδισαν την ψυχήν μου

Η συνείδηση, τέλος, θα μας απασχολήσει, τόσο ως αξιότητα όσο και ως επίγνωση. Μία ολιστική, ευρύτερη και βαθύτερη προσέγγιση της πραγματικότητας δεν μπορεί να μην περιλαμβάνει την έρευνα της συνείδησης του ανθρώπου, σε συνάρτηση με το χρονικό παράγοντα και με σημαίνοντα το ρόλο του χώρου, τόπου, τοπίου. Αυτό που λέγεται *χωρική ή τοπιακή συνείδηση*²⁹. Συνακόλουθα, θα εξεταστεί το συναίσθημα, ως αναπόσπαστο κομμάτι γνώσης που συνδέεται με τη σκέψη, την εμπειρία, τη γνώση αλλά και την ηθική· θα διερευνηθεί η αντίληψη και η συμπεριφορά –ενσυνείδητη και ασυνείδητη–.

²⁸ Πιο αναλυτικά βλ. Μωραΐτης Κ., *Πως αποκαλύπτεται χωρικά το ήθος; «...Ordine geometrico demonstrato»*, στο Συλλογικό. (2012). *Τομές ήθους και χώρου*. (Κ. Τσουκαλά, Ν.-Ι. Τερζόγλου, & Χ. Παντελίδου, Επιμ.) Αθήνα: Επίκεντρο, σσ. 63-102.

²⁹ Η οποία είναι και το θέμα του Παυλή, Ε. (2012). *Προς μία γεωγραφική προσέγγιση της συνείδησης με εφαρμογή στο τοπίο: Η περίπτωση της ελληνικής υπαίθρου*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ελλάδα.

10. Ζειν ασυνειδήτως..

«Η επίλυση της κρίσης του παγκόσμιου οικοσυστήματος, όπως και άλλων σύγχρονων κρίσεων, απαιτούν την ανθρώπινη μετάβαση από μία χαμηλή σε μία υψηλή κατάσταση συνείδησης και από μια εγωκεντρική σε μια συλλογική κατάσταση³⁰». Από αυτή την άποψη, η συνείδηση μπορεί να αποδειχτεί άκρως σημαντική και ενδιαφέρουσα.

«Δεν υπάρχει ιστορικότητα του τοπίου από τη στιγμή που οι άνθρωποι δεν την αντιλαμβάνονται³¹». Μπορεί να ισχύει κι αυτό. Μπορεί μάλιστα και το τοπίο να μην υπάρχει καν, αν οι άνθρωποι δεν έχουν συνείδηση του τοπίου. Αφοριστικές διατυπώσεις μαζί με λογικοφανή ή και αληθοφανή επιχειρήματα για την ιστορικότητα του τοπίου μπορεί κάποιος να πει όσα θέλει.

Το σίγουρο είναι πως ο άνθρωπος μπορεί να ελπίζει σε ένα καλύτερο «ζειν και κατοικείν» αν έχει συνείδηση (με την έννοια της αξιότητας) τοπιακή και οικολογική. Παραδόξως, δεν είναι καθόλου σίγουρο πως η ζωή του θα είναι καλύτερη, αν έχει πλήρη συνείδηση (με την έννοια της επίγνωσης) της ιστορικότητας του τοπίου στο οποίο κατοικεί. Το πιθανότερο είναι ότι συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο: η ζωή είναι πιο αληθινή, ατόφια, πραγματική και ίσως πιο «ευτυχισμένη», όταν οι άνθρωποι δεν έχουν ενσυνείδητη συμπεριφορά ή αντίληψη του τρόπου, του χώρου ή του χρόνου και απλώς ζούνε την κληροδοτημένη τους ζωή. Όπως όταν ένας σκηνοθέτης «απουσιάζει» ή αποχωρεί εμπρόθετα από το ίδιο του το δημιούργημα.

Αυτά πάντως με το ζόρι δε γίνονται. Ούτε και μπορείς να τα ζήσεις αν έχεις άλλα στο μυαλό σου. Σίγουρα.

³⁰ Montecucco (2006) αναφέρεται στο Παυλός, Ε (2012) ό.π. σ. 89.

³¹ Μαρία Ρεπούση στο ηλεκτρονικό άρθρο «Τοπικές ιστορίες στο σχολείο. Από το γενικό παρελθόν στο παρελθόν του τόπου» ανακτήθηκε 20/4/2017 από τη διεύθυνση: <http://ejournals.lib.auth.gr/1105-3968/article/view/3569>.

«Δεν αντέχονται των ανδρών τα λυπημένα πρόσωπα»

(Γιάννης Τριάντης)

Μέρος Δεύτερο: Ο άνθρωπος και ο τόπος

1. Γυναίκα

«Δεν υπάρχει μολύβι να την περιγράψεις εκείνη τη ζωή», λέει η Σοφίλα (Σοφία) του Σωτηρίου³² στην πρώτη της φράση. Κι έχει δίκιο. Κι αυτό το δίκιο υποδεικνύει και τον τρόπο, σε προσανατολίζει, σου δείχνει την πορεία, τη γραμμή πλεύσης. Μας υποδέχεται στο σπίτι της, στο μικρό δωμάτιο με το σουφά³³ – όλα τα σπίτια στην Όλυμπο Καρπάθου μικρά είναι - και τη μικρογραφία κουζίνας παράπλευρα και ξέρει εξαρχής ότι «αυτός κάτι κάνει, μια εργασία, κάτι θέλει να γράψει».

Εικόνα 4. Νικολάτου Σοφία του Σωτηρίου (Σοφίλα).

³² Νικολάτου Σοφία του Σωτηρίου.

³³ Σουφάς: Υπερυψωμένη κατασκευή, συνήθως ξύλινη, μέσα στο δωμάτιο, που χρησίμευε ως χώρος κατάκλισης. Η πρόσβαση γινόταν με μια μικρή ξύλινη σκάλα. Τα στρωσίδια που χρησιμοποιούσαν για τον ύπνο βρίσκονταν πάντα διπλωμένα στη μία πλευρά του. Οι κάτω από την κατασκευή χώροι χρησιμοποιούνταν ως αποθήκες. Τα παλιά σπίτια στην Όλυμπο ήταν όλα ισόγεια μονόσπιτα, οπότε ο ίδιος χώρος ταυτόχρονα ήταν ο πιο επίσημος, «βαριά» στολισμένος και ευτρεπισμένος, καθώς χρησίμευε και σαν χώρος υποδοχής, καθιστικό, ή και χώρος γλεντιού και διασκεδάσεων.

Με το καλημέρα, οι τεχνικές συλλογής δεδομένων, η ποιοτική έρευνα, η συμμετοχική παρατήρηση, οι μη τυποποιημένες συνεντεύξεις, μοιάζουν έννοιες λίγο παράταιρες ή και πενιχρές, και η προετοιμασία και οι ερωτήσεις μου άχρηστες κι ανώφελες. Μα κι αν είναι όντως έτσι, ακόμα καλύτερα. Όπως λέει κι ένα κινέζικο ρητό: «Όλοι ξέρουν ότι το χρήσιμο είναι χρήσιμο. Λίγοι όμως ξέρουν ότι το άχρηστο είναι και αυτό χρήσιμο».

Έτσι κι αλλιώς, πάνω απ' όλα, ο ίδιος ο ερευνητής είναι το ερευνητικό εργαλείο. Η κυρία Σοφία δεχόμενη η ίδια την πρόσκληση - πρόκληση να περιγράψει κάτι που δεν περιγράφεται εύκολα, καλεί τον ερευνητή να καταγράψει κάτι που σαφώς πιο δύσκολα καταγράφεται ή αποδίδεται στην αληθινή του διάσταση. Αλήθεια πώς καταγράφεις την ιδέα, την αίσθηση, την ατμόσφαιρα, το κλίμα, τον «αέρα» και την επίπτωσή του στον άνθρωπο; Πώς καταγράφεις τον αντίκτυπο και την αντανάκλαση του κόσμου, όπως έχει αρχικά εγγραφεί σαν μνημονικό αποτύπωμα στο υπόβαθρο της μνήμης; Πώς μέσα από την ομιλία – λόγια, κινήσεις, νεύματα, εκφράσεις και χειρονομίες- που δοκιμάζει να αναπαραστήσει την εμπειρία μέσω της διεργασίας της μνήμης, φτάνεις στην ίδια την εμπειρία; Όχι στο αποτύπωμα, αλλά στο ίδιο το «χέρι» και την κίνηση του, που είχε ως αποτέλεσμα αυτό το συγκεκριμένο έγγραμα³⁴; Δύσκολα. Ίσως κατά μία έννοια να είναι και αδύνατο.

«Εσείς οι Δυτικοί για όσα δεν κάνετε νομίζετε ότι δεν γίνονται³⁵». Η αλήθεια είναι πως αν ο σκοπός σου είναι να το καταγράψεις, δεν μπορείς. Αν το λέγαμε με ένα παράδειγμα, θα λέγαμε πως είναι σαν να ανακοινώνεις πως θα τους βγάλεις φωτογραφία. Η φωτογραφία δεν θα είναι ποτέ φυσική. Οι πρωταγωνιστές έχουν προλάβει να «στηθούν» και να ποζάρουν στον ιστορικό φακό. Οι πιο αυθεντικοί ίσως δεν θα σ' αφήσουν και καθόλου να τους βγάλεις φωτογραφία, γιατί το ψέμα είναι ολοφάνερο ή από ευγένεια και λεπτότητα θα σου κάνουν τη χάρη να σ' αφήσουν στον «κόσμο» σου.

Όπως και να 'χει, η ενσυναίσθηση, η εμπειρία της ξένης συνείδησης, ο αυθόρμητος και φυσικός συντονισμός με τα συναισθήματα και τις σκέψεις του άλλου έχει πάει περίπατο. Δεν φταίει βέβαια η, εξόχως αποκαλυπτική και δια-φωτιστική, τέχνη της φωτογραφίας γι' αυτό. Για να γίνει όμως η μνήμη ιστορία με τρόπο συνεπή,

³⁴ Έγγραμμα (engram) είναι το φυσικό αποτύπωμα στον εγκέφαλο.

³⁵ Λέει ο Γιαπωνέζος δάσκαλος στο μαθητή του στο κλασικό πλέον «Το Zen και η τέχνη της τοξοβολίας».

αποτελεί σχεδόν προϋπόθεση με κάποιο τρόπο ο ερευνητής να είναι μέρος της φωτογραφίας, και όχι φωτογράφος, θεατής ή σκηνοθέτης. Να αναπτύξει, με άλλα λόγια, σχέση αλληλεπίδρασης, συν-ύπαρξης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης με το υποκείμενο της μελέτης. Ασφαλώς, πάντα διατρέχει τον κίνδυνο να μην είναι τόσο «επιστημονικός», μα δε γίνεται αλλιώς. Αυτό το ρίσκο πρέπει να το πάρει, αν θέλει να αποσώσει στην πραγματική πραγματικότητα. Κι έπειτα να έχει πάντα κατά νου ότι το πραγματικό έχει την τάση να μας διαφεύγει πάντα και αυτό δεν αλλάζει.

Αν με μία φράση η Ολυμπίτισσα κυρία Σοφία επισήμανε καίρια την εγγενή προβληματική φύση του εγχειρήματος, μια άλλη Σοφία, η θεία Σοφία³⁶ από τον κάτω μαχαλά στα Πλατανάκια Σερρών, με μια εικόνα αυτή τη φορά μας έδειχνε ασυναίσθητα τον τρόπο της υπέρβασης. Η ίδια, όταν πήγαμε να τη συναντήσουμε και μπήκαμε στην αυλή του σπιτιού της, καθόταν κάτω από το αράνι και καθάριζε κάτι. Το αράνι, το πέτρινο αυτό κτίσμα με τη λαμαρινένια συνήθως οροφή και ανοιχτό από μπροστά, που χρησίμευε ως υπόστεγο³⁷, ημιυπαίθριος αποθηκευτικός χώρος κυρίως για χόρτα, ζωοτροφές ή και αγροτικά εργαλεία, σήμερα δεν χρησιμεύει και σε πολλά. Σπάνια θα το δούμε να συμπληρώνει τη σύγχρονη αγροτική κατοικία, ή αν το δούμε σίγουρα δεν θα έχει την ίδια μορφή ή τα ίδια υλικά κατασκευής και την ίδια χρηστική αξία. Και σίγουρα όχι την ίδια αύρα.

Αυτή η αύρα είναι ίσως και το κομμάτι που είναι αδύνατο να καταγραφεί. Μαζί με τον τρόπο που ο καθένας ζει στον τόπο του, το ενθάδε υπάρχουν, που είναι ενδεχομένως και ο μοναδικός υπαρκτικός τρόπος. Κι αυτό γιατί δύσκολα μπορεί να εν-νοηθεί τρόπος ύπαρξης σε κενό χώρου και χρόνου. Ο τόπος και ο χρόνος, η γη και η ιστορία δηλαδή, είναι τα βασικά συστατικά στοιχεία της φυσικής ανθρώπινης υπόστασης. Μίας ανθρώπινης υπόστασης που προηγείται οντολογικά της ουσίας και σφραγίζεται μοναδικά από κοινωνικούς, γεωγραφικούς και πολιτισμικούς παράγοντες.

³⁶ Χαλκίδου Σοφία του Γεωργίου και της Όλγας. Οι πόντιοι συνηθίζουν να αποκαλούν θεία και θείο όλους τους μεγαλύτερους και πιο ηλικιωμένους ανθρώπους και όχι μόνο τους συγγενείς τους με αυτό το βαθμό συγγένειας.

³⁷ Ο Άρης Κωνσταντινίδης (1913 - 1993), ένας από τους σπουδαιότερους Έλληνες αρχιτέκτονες μεταπολεμικά, λάτρης και πρωτοπόρος της σύγχρονης αρχιτεκτονικής που πηγάζει από τις ανάγκες του τόπου, λέει χαρακτηριστικά: «Στην Ελλάδα ο βίος είναι υπαίθριος. Το πιο σημαντικό από όλα όμως είναι η σύλληψη του υποστέγου. Το υπόστεγο είναι αναγκαίο, κρατάει μακριά το ζεστό ήλιο το καλοκαίρι. Ο ίδιος ήλιος το χειμώνα χαμηλώνει και μπαίνει και ζεσταίνει το παγωμένο δωμάτιο.[...] Το υπόστεγο σήμερα έχει καταργηθεί. Σπάνια το συναντάμε».

Αν κάτι, λοιπόν, μας διδάσκει η φυσική παρουσία ενός ανθρώπου στο χώρο του, οι εικόνες εν προκειμένω των δύο γυναικών στο φυσικό τους χώρο, είναι πως πρώτα πρέπει να μάθεις να υπάρχουν με κάποιο τρόπο δίπλα τους, για να έχεις έστω κάποιες πιθανότητες να φτάσεις στην ουσία της ζωής τους, στην ουσία της ζωής. Γιατί τα πρόσωπα είναι η ουσία. Αυτά προηγούνται οποιασδήποτε κοινής δράσης και στη συνέχεια διαμορφώνουν κοινότητες εμπειρίας με κοινές μνήμες και κοινή συνείδηση.

Αναζητούμε, λοιπόν, αυτά τα πρόσωπα, που δεν έχουν κάποια ιδιαίτερα ή διακριτά χαρακτηριστικά, τα οποία όμως πρόσωπα είναι μοναδικά και ξεχωριστά ακριβώς γιατί ποτέ δε σκέφτηκαν να ξεχωρίσουν, να αφήσουν τη σφραγίδα τους στον κόσμο. Δε θέλησαν να γίνουν κάτι μεγάλο, κάτι διαφορετικό, κάτι σπουδαίο. Ζούσαν και ζουν τη ζωή τους, όπως ζούσαν πριν από τριάντα ή τετρακόσια χρόνια. Η εικόνα, αλλά κυρίως η αίσθηση που έχουμε από αυτά τα πρόσωπα, είναι η ζωντανή απόδειξη πως άνετα η παραμικρή στιγμή μπορεί να μερδευτεί με την αιωνιότητα.

Οι Σοφίες (sic) της ιστορίας μας, του Πόντου και της Καρπάθου, μοιάζουν να έχουν καταφέρει το άλμα, το «πιο γρήγορο από τη φθορά», όχι τόσο «προοδευοντας», αλλά κυρίως υπενθυμίζοντάς μας πως τα ουσιώδη του βίου καθόλου δεν εξελίσσονται. Αγαπάμε, φιλάμε κι αγκαλιάζουμε με τον ίδιο τρόπο. Κι όχι μόνο αυτά βέβαια. Με μια πρόχειρη ματιά μπορεί οποιοσδήποτε να βρει στοιχεία στον τρόπο, στο χαρακτήρα και στη συμπεριφορά τους, που να στηρίζουν έναν τέτοιο συλλογισμό. Ενδεικτικά, χωρίς να έχουν την παραμικρή ιδέα περί οικολογίας ή οικονομίας, δεν πετούσαν ούτε ένα ψίχουλο.

Σε ένα πιο πνευματικό επίπεδο, θα λέγαμε πως είχαν μάθει να μη διεκδικούν έτσι εύκολα τα δικαιώματά τους, έτσι ήταν μεγαλωμένες από τους αιώνες. Αναπόφευκτα, το παραθέτουμε εδώ χωρίς περαιτέρω ανάλυση και ανεξάρτητα από το αξιακό βάρος που αποδίδει κανείς σε μια τέτοια στάση ζωής. Χωρίς να σημαίνει πως δεν υπήρχαν και τότε βασικά δικαιώματα που έχριζαν υπεράσπισης ή διεκδίκησης, ασχήμιες, ελλείψεις και μορφές καθυστέρησης. Έζησαν με πάθος και παροιμιώδη αυτοπροσφορά τα δύσκολα μετεμφυλιακά χρόνια, τότε που η χώρα προσπαθούσε να βγει από τη λάσπη και να οικοδομήσει τη νέα της ζωή, και χαιρόνταν σε κάθε καινούργια κατάκτηση. Το σίγουρο είναι πως απείχαν πολύ από σύγχρονα φαινόμενα, όπου η όποια «επαναστατικότητα» εκτονώνεται μονόπλευρα στον δικαιωματισμό ή

ακόμα χειρότερα στην κατεδάφιση, στην καταστροφή. Έτσι κι αλλιώς γι' αυτές τις γυναίκες, ο βαθμός της αυτοσυνειδητοποίησης μιας τέτοιας αντίληψης και συμπεριφοράς αν δεν είναι ανύπαρκτος, σίγουρα είναι αδιόρατος.

Μην ξεχνάμε πως μιλάμε κυρίως για γυναίκες που αν δεν ήταν αναλφάβητες, η εκπαίδευσή τους δεν ήταν παραπάνω από στοιχειώδης. Η ελευθερία έκφρασης βέβαια δεν ήταν ούτε καν στοιχειώδης, αλλά ανύπαρκτη³⁸. Οι κοινωνικές συνθήκες δεν επέτρεπαν την προβολή της γυναίκας και όταν αυτή εμφάνιζε κάποιες ιδιαίτερες ικανότητες πνευματικής δημιουργίας ή εμβάθυνσης σε κάποιο τομέα, συνήθως φρόντιζαν να κρατηθεί στη σκιά ή στο περιθώριο. Καμιά φορά όμως όσο προσπαθείς να κρύψεις κάτι, τόσο αυτό φαίνεται.

Οι γυναίκες, λοιπόν, όχι τυχαία, αποτέλεσαν τον οδηγό μας. Όχι από επιλογή, αλλά γιατί δε γινότανε αλλιώς, δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς. Όχι μόνο επειδή γυναίκα σημαίνει δημιουργία, ελευθερία, ομορφιά, αγάπη, προσφορά, συγχώρεση, αγκαλιά, υπομονή, εγκράτεια, ανάσταση, ουσία, φύση, ζωή, ύπαρξη, επιστροφή στην πηγή. Αλλά κυρίως επειδή βρίσκεται παντού, κάθε ασήμαντη πέτρα προδίδει την παρουσία της. Η γυναίκα του Πόντου κι η γυναίκα της Ολύμπου δεν μοιάζουν απλώς. Είναι κομμάτια από το ίδιο φράκταλ. Κοιτάς την μία κι είναι σαν να βλέπεις την άλλη. Μελετάς την μία και φωτίζεται η άλλη.

Όπου και να κοιτάξεις μια γυναίκα θα δεις. Κι όσο μεγεθύνεις τον κόσμο για να τον μελετήσεις στις πιο μικρές του λεπτομέρειες, η γυναικεία παρουσία πολλαπλασιάζεται, αναβλύζει, αναδεικνύεται. Κι όχι μόνο αυτό. Ακόμη κι όταν λείπει, η απουσία της υπάρχει, φαίνεται³⁹, απλώνεται σε ολόκληρη την περιοχή. Όλα αυτά όμως είναι διαπιστωτικά και συμπερασματικά. Είναι καιρός για μια σύντομη αναδρομική πορεία, από τα συμπεράσματα στα στοιχεία, από τα αποτελέσματα στις αιτίες, από το λόγο για τον άνθρωπο στα λόγια των ίδιων των πρωταγωνιστών. Περισσότερο εμμέτρη ιστοριογραφία και άμεση εμπειρία και λιγότερο βιβλιογραφικά και αρχαιακά δεδομένα, αυτός ήταν ο τρόπος. Έτσι κι αλλιώς, όσο πλούσια και μερικές φορές υπερβολικά ογκώδης είναι η βιβλιογραφική και η

³⁸ Πιπίνου Τ. *Γυναίκες στη Δωδεκανησιακή λογοτεχνία – Η ανυπαρξία τους μέχρι πριν κάποιες δεκαετίες*, στο *Περιοδική Επιστημονική Έκδοση. Δωδεκανησιακά Χρονικά (Τόμ. ΚΕ')*. (Μ. Μακρής, Επιμ.) *Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου*, σ., 1003 – 1004.

³⁹ Τα παραδείγματα δεν είναι λίγα. Αν δεις π.χ. παραμελημένα μνήματα, ξέρεις πως οι γυναίκες λείπουν. Όχι ασφαλώς επειδή αυτού του είδους η φροντίδα πρέπει να είναι αποκλειστικά γυναικείο καθήκον, μα γιατί αυτή είναι η πραγματικότητα.

επιστημονική παραγωγή για το μικρό ορεινό χωριό της Ολύμπου στην Κάρπαθο, άλλο τόσο ανύπαρκτες είναι οι αντίστοιχες για τα Πλατανάκια του Νομού Σερρών.

Δεν πειράζει όμως, διότι με σχετική ασφάλεια μπορούν οι πληροφορίες να λειτουργήσουν παραπληρωματικά και με τα κατάλληλα φίλτρα να οδηγήσουν σε συμπεράσματα. Τέλος, καμιά φορά η έμμεση συναγωγή συμπερασμάτων έχει ιδιαίτερη αξία⁴⁰. Όχι, δηλαδή, μελετώντας μόνο ό,τι έχει καταγραφεί, αλλά και όλα αυτά που δεν έχουν γραφεί ή που εν τέλει πολύ δύσκολα γράφονται. Και όχι μόνο απ' όσα μας είπαν, αλλά κι από όλα αυτά που παρέλειψαν, ή που μας τα «είπαν» σιωπηρά, *ex silentio*. Πρόκειται, έτσι κι αλλιώς, για ένα είδος κατάδυσης στον κόσμο του άλλου και η κατάδυση είναι μια σιωπηλή διαδικασία. Για να καταδυθείς, βέβαια, στον κόσμο του άλλου, πρώτα πρέπει να καταδυθείς στο δικό σου κόσμο. Και μετά το αντίστροφο και πάλι από την αρχή.

⁴⁰ Αν φωτίσουμε κάποιον μετωπικά, το πιθανότερο είναι πως θα τον στραβώσουμε, από λίγο πλαγιότερα μπορεί να τον δούμε καλύτερα. Ειδικά αν αυτός δεν μας έχει αντιληφθεί.

2. Αναδρομή

Δύσκολα να βρεθεί δουλειά που να μην την έκαναν αυτά τα γυναικεία χέρια.

Εικόνα 5. Όλυμπος Καρπάθου (1962-63). Γυναίκα.

Η πρώτη αλληλεπίδραση γίνεται μ' αυτά τα χέρια⁴¹, είναι τα πρώτα που σε καλούν να μάθεις την ιστορία τους. Δεν είναι εύκολο βέβαια. Πρέπει να μπουν πολλές ψηφίδες μέχρι να αποκτήσουμε μια στοιχειώδη εικόνα αυτών των χεριών και μόνο. Κι από κει να φτάσουμε στο πρόσωπο, στον ψυχισμό και στην καθημερινότητα, στο «είναι», στην ίδια τη ζωή, που δεν είναι τίποτε άλλο παρά

⁴¹ Ο μεγαλύτερος ναυτικός μας ποιητής Νίκος Καββαδίας, σ' ένα από τα λίγα του πεζογραφήματα το *Λι*, περιγράφει αξεπέραστα τη συνάντησή του με τα γυναικεία χέρια στο Green Island κοντά στο Hong Kong: «Πολλές μονάδες αποχαιρετούσαν για τελευταία φορά τα παιδιά τους που τ' άχαν πουλήσει κείνη την ώρα. Ανέκφραστες, μονάχα τα χέρια τους κλαίγαν καθώς τους διόρθωναν την πλεξίδα ή το φόρεμα, τα δάχτυλά τους δείχναν σπαραγμό και απελπισία, όπως τις άγγιζαν».

ενότητα μνήμης αλλά και φαντασίας. Ή πιο καλά, να περάσουμε «από το εφήμερο γίνεσθαι στο καθαρό είναι, στην ενατένιση του όντως όντος».

«Ένας πολιτισμός αξιολογείται από την ίδια την καθημερινότητά του. Από τη διατροφή του. Από τον καθ' ημέραν πολιτισμό του⁴²», όχι τόσο από τα Μέγαρα της Μουσικής. Αν θέλουμε να μιλήσουμε για την αξία της βιωμένης εμπειρίας του κόσμου αυτών των γυναικών, πρέπει σίγουρα πρώτα να μιλήσουμε για τον κόσμο της καθημερινότητάς τους, για την καθημερινότητα του τόπου τους, για τη σχέση τους με τη φύση, για τη φύση και την αλήθεια της ζωής τους. Μιας ζωής, κατά βάση, αγροτικής. Αλλά κυρίως μιας ζωής με εργατικότητα και αυτοθυσία, με καρτερία και ακατάβλητη θέληση. Μια ζωή προσφοράς, μια ζωή προσφορά.

Η αλήθεια είναι πως μια προσπάθεια πλήρους περιγραφής, καταγραφής και αποτύπωσης της ζωής τους, το μόνο που θα κατάφερνε θα ήταν να μειώσει αυτή την προσφορά. Σε άλλα πράγματα θα σταθούμε, άλλα μας ενδιαφέρουν, κι όχι μια εξαντλητική και λεπτομερής παρουσίαση ή και αγιογραφία τους. Ένα πράγμα μόνο: η προσφορά μοιάζει με την αντανακλαστική δράση του ανθρώπου που δεν έχει κυριολεκτικά τίποτα και υποσυνείδητα διαβλέπει, ότι ο μόνος δρόμος που έχει είναι να προσφέρει ό,τι δεν έχει, γιατί αυτό μόνο έχει και σε αυτό θα χτίσει.

Μία άλλη θεία Σοφία⁴³, τη βρίσκουμε στην αυλή του σπιτιού της, στον κάτω μαχαλά στα Πλατανάκια Σερρών, δίπλα στην ξυλόσομπα, η οποία από την άνοιξη και για όλους τους καλοκαιρινούς μήνες, βρίσκεται σε εξωτερικό χώρο και εξυπηρετεί στο μαγείρεμα. Δίπλα, χωρίς υπερβολές, όλα τα αναγκαία του νοικοκυριού, μια υπαίθρια μικρή κουζίνα: βρύση, νεροχύτης, μια πετσέτα, δυο σκεύη. «Τι κάνεις θεία;». Όλο κάτι κάνει βέβαια, δύσκολα θα την δεις να μην κάνει τίποτα: «Να καθόμαστε δεν μπορούμε. Κάτι πρέπει να κάνουμε». Κι αυτό είναι το ξεχωριστό: ακόμα κι όταν κάθονται, κάτι κάνουν.

Αν ρωτήσεις κάποιον να σου πει τα νέα του, το πιθανότερο είναι πως θα σου πει: «Τίποτα, τα ίδια», κι ας έχεις καιρό να τον δεις ή να μην έχεις ιδέα πως είναι αυτά τα ίδια. Είναι επίσης σχεδόν σίγουρο, πως αν δεν είχες ρωτήσει τίποτα, θα σου είχε πει ή με κάποιο τρόπο θα είχες μάθει πολύ περισσότερα νέα. Σκέφτομαι πως σ' αυτό το σπίτι έχω μπει πάρα πολλές φορές και πως είναι η πρώτη φορά που μπαίνω

⁴² Παντούλας, Θ. (2017). *Μπα, έχει και μπάριμπα το παιδί*. Αθήνα: Μανιφέστο, σ. 96.

⁴³ Χαλκίδου Σοφία του Γεωργίου και της Όλγας, γεννημένη το 1934.

για να ρωτήσω, να πάρω μια συνέντευξη. Δεν είναι η πρώτη φορά που θέλω να ξέρω, είναι η πρώτη φορά που θέλω να μάθω για να γράψω. Από μόνο του δεν είναι κακό, είναι ένα κίνητρο για δημιουργικότητα και σκέψη, στο βαθμό όμως που δεν επισκοτίζει και δεν νοθεύει τη συνάντηση με τον αυθεντικό άνθρωπο.

Δεν γίνεται αλλιώς, δίπλα σ' αυτές τις αεικίνητες γυναίκες, πρέπει να σταθείς, να δώσεις χρόνο. Δίπλα σ' αυτές τις γυναίκες-που-δεν-κάθονται-ποτέ, οφείλεις να καθίσεις χωρίς να βιάζεσαι, να χασομερήσεις, με την έννοια ότι είσαι διατεθειμένος να δώσεις, να σπαταλήσεις τον προσωπικό σου χρόνο. Να αναλώσεις τον εαυτό σου. Έτσι κι αλλιώς, η πρωτογενής έρευνα δεν γίνεται για να επιβεβαιώσεις στα γρήγορα αυτά που ήδη ήξερες, τις ιδέες, τις απόψεις ή τα προσωπικά σου στερεότυπα. Αλλιώς δεν γίνεται να μάθεις. Σ' αυτούς που δεν έχουν χρόνο, δίνεις χρόνο, είσαι διαθέσιμος. Χασομεράς για να αγγίξεις, να πιάσεις τον εσωτερικό τους ρυθμό, το βαθύτερο τρόπο ύπαρξής τους.

«Εμείς δουλέψαμε πάρα πολύ. Δε σπαταλούσαμε τίποτα. Ψυγεία δεν είχαμε, τα παστώναμε για να τα διατηρήσουμε». Τι να κρατήσουμε απ' αυτή τη στερημένη, σκληρή και ενδεή ζωή; Τι έχει να μας πει αυτή η «αφτιασίδωτη ζωή» για την άλλη ζωή, τη δική μας ζωή με τη σωματική και πνευματική κούραση *«από τις ψεύτικες καθημερινές υποχρεώσεις της αστικής ζωής⁴⁴»*. Δεν γίνεται, πέρα από κάποιους περιστασιακούς συναισθηματισμούς, να νοσταλγήσει κανείς αυτή την εποχή της ανέχειας, αλλά έχει αξία να επισημάνει και να κρατήσει κάποια δείγματα μιας κατακτημένης ποιότητας. Μίας τοπικής, γηγενούς ποιότητας, που βιαστικά και σχεδόν αμαχητί αντικαταστάθηκε από μία επείσακτη λατρεία της ποσότητας, εξισώνοντας ανατριχιαστικά την ποιότητα ζωής με την κατανάλωση.

Βέβαια, η στέρηση στο όχι και τόσο μακρινό παρελθόν, υπαγορευόταν από την ανάγκη. Μερικά πράγματα γίνονταν, γιατί δεν γινόταν αλλιώς. Στερούνταν γιατί δεν είχαν. Σκοπός όμως, δεν είναι η ανα-βίωση του παρελθόντος, αλλά η επανεκτίμηση ορισμένων όρων του πολιτισμού, οι οποίοι μπορεί να αναδειχθούν δυνάμει χρήσιμοι και επιδραστικοί στη διατήρηση της ισορροπίας και του μέτρου, στην ανεύρεση του «χαμένου μας κέντρου». Ακούγεται λίγο παράδοξο στις μέρες μας, αλλά ωστόσο ζητούμενο θα μπορούσε να είναι μία εθελούσια αυτή τη φορά ένδεια. Μία ένδεια,

⁴⁴ Αναφορές του αμερικανού συγγραφέα και νατουραλιστή φιλοσόφου Henry D. Thoreau, στο Αρτινός, Α. (2014). *Η ετεροτοπία της καλύβας*. Αθήνα: Σμίλη, σ. 62.

από επιλογή κι όχι επιβεβλημένη, μία στέρηση ευεργετική που εξυψώνει τον άνθρωπο, τον αποφορτίζει, τον ξεκουράζει, ή τουλάχιστον δεν του προσθέτει περισσότερο βάρος, δεν τον κουράζει.

Όταν ξεκουράζονται οι Ολυμπίτισσες, σημαίνει πως έχουν κάτι στα χέρια τους και ασχολούνται μ' αυτό: ράβουν, πλέκουν, κεντάνε, καθαρίζουν κάτι. Ε, δεν είναι δουλειά αυτό. Δουλειά είναι αυτή της φωτογραφίας: να σκάβεις το χωράφι με το μωρό στην πλάτη, τυλιγμένο μέσα στο σεντόνι του. Η κανονική δουλειά δεν σταματάει ποτέ, «από τη μία νύχτα ως την άλλη⁴⁵», δηλαδή από τη βαθιά αυγή ως το σκοτεινιάσμα. Σε όσες γυναίκες κι αν έκανα την ερώτηση: αν υπήρχε κάποια αγροτική εργασία την οποία δεν μπορούσαν ή δεν έκαναν οι γυναίκες, απάντηση δεν πήρα. Μένανε κάμποση ώρα σκεπτικές μήπως και βρουν καμιά. Η αλήθεια είναι πως στο πλάι του άντρα κάνανε τα πάντα. Κι όταν αυτός απουσίαζε, έπαιρναν τη θέση του. Χωρίς να αφήσουν τις καθαρά δικές τους υποχρεώσεις: φροντίδα των παιδιών, μαγείρεμα, φούρνισμα και πλύσιμο των ρούχων κάθε Σάββατο.

Κι εδώ ξαναρχόμαστε στην εικόνα των χεριών τους. Λένε, σωστά, πως το πρόσωπο είναι ο καθρέφτης του ανθρώπου, ή πως τα μάτια δεν μπορούν να πουν ψέματα, αλλά το σίγουρο είναι πως τα χέρια δεν κρύβονται, είναι μάρτυρες αψευδείς πηγαίοι και ανεπιτήδευτοι. Η όψη τους αναβιώνει τις ανθρώπινες ιστορίες και η αφή τους σωματοποιεί τη μνήμη. Κι όχι μόνο αυτό. Τα χέρια μαρτυρούν το τοπίο, αποκαλύπτουν τον τόπο και φανερώνουν τη ζωή πάνω σ' αυτόν. Τα σκληραγωγημένα χέρια σημαίνουν το σκληρό τοπίο και τη σκληροτράχηλη ζωή. Μα ταυτόχρονα, είναι και πνευματική υπόθεση τα χέρια, γιατί εκτός από το μόχθο, καταπιάστηκαν και με την αγάπη. Εκτός από τη δουλειά, φρόντισαν και υπηρέτησαν τον ίδιο τον άνθρωπο, τον έξω και τον μέσα άνθρωπο. Τα χέρια, λοιπόν, φαίνονται αλλά και αποφαίνονται. Όμως υπάρχουν και πράγματα που δεν φαίνονται. Και δεν είναι μόνο τα άυλα.

Από την πόντια γιαγιά μου, εκτός από την εξιστόρηση της κινηματογραφικής περιπλάνησης – αναγκαστικής εξορίας της στα βάθη της Ανατολίας, θυμάμαι πως πολύ σπάνια έβγαζε το μαντήλι από τα μαλλιά. Στην Όλυμπο αντίστοιχα, πρέπει να είσαι πολύ δικός τους για να βγάλουν μπροστά σου οι γυναίκες το μαντήλι που χρησιμοποιούν ως κεφαλόδεσμο. Είχαν κι αυτές μαντήλι στο κεφάλι, όπως και οι

⁴⁵ Μηνάς, Κ. (2005). *Ιστορικά, αρχαιολογικά και λαογραφικά της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 98.

γυναίκες της Ανατολής⁴⁶. Τα μαλλιά τους φυσιολογικά δεν θα τα δεις. Λυσίκομες ή *ανεμαλλαρές*⁴⁷, όπως είναι η λέξη που χρησιμοποιούν οι ντόπιοι, θα τις δεις μόνο όταν μοιρολογούν, είτε τους δικούς τους ανθρώπους, είτε τη Μεγάλη Παρασκευή το πρωί στην αποκαθήλωση. Το «θέαμα», για όποιον έχει τύχει να το δει ή να «περάσει» το Πάσχα του στο νησί, είναι εξαιρετικά σκληρό και κανονικά απάδει καταγραφής. Οι γυναίκες ξεσπούν σε σπαρακτικές κραυγές, βαθύτατους στεναγμούς και αναφωνήσεις – ανακαλήματα για να θυμηθούμε και τη μεσαιωνική-βυζαντινή λέξη. Οι άντρες –οι Καρπάθιοι και οι Πόντιοι και όχι μόνο αυτοί βέβαια-, όπως και στο Βυζάντιο, σε ένδειξη πένθους μένουν ακούρευτοι και αζύριστοι⁴⁸.

Κληροδοτημένες συνήθειες, υπάρχουν πολλές και σε διαφορετικές περιοχές. Θα αποτελούσε σοβαρή παρέκβαση από τη σκοποθεσία της εργασίας η εκτενής αναφορά και παρουσίαση, ακόμη και αυτών που επιβιώνουν στις περιοχές που μας ενδιαφέρουν⁴⁹. Άλλος είναι ο σκοπός μας. Ακόμα και μέσα από αυτές τις επιβιώσεις, όλοι οι δρόμοι οδηγούν στο τοπίο. Αυτόν τον τραχύ τόπο, όπως τον εξιστορούν τα χέρια που προείπαμε, αλλά και ο οποίος σμίλεψε αυτά τα χέρια, το χαρακωμένο δέρμα και τα σκαμμένα πρόσωπα. Η γη και ο ήλιος.

Φαίνεται κάπως παράδοξο, όμως η θάλασσα, ειδικά για την περίπτωση της νησιωτικής Ολύμπου στη Βόρεια Κάρπαθο, δεν είχε τόσο μεγάλο μερίδιο στη θρέψη και στη διάπλαση των συγκεκριμένων κατοίκων διαχρονικά, από γενιά σε γενιά. Χωρίς πάντως αυτό να είναι απόλυτο, τα χαρακτηριστικά τους προσιδιάζουν, αν δεν ταυτίζονται, με τα αντιπροσωπευτικά χαρακτηριστικά των ορεσίβιων ανθρώπων. Είναι χαρακτηριστικό πως ακόμη και σήμερα οι ηλικιωμένοι, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, όχι μόνο δεν κάνουν μπάνιο στη θάλασσα, αλλά και αν κάποιος τους έσπρωχνε κατά λάθος μέσα σ' αυτήν οι περισσότεροι θα πνίγονταν, καθώς δεν έμαθαν ποτέ να κολυμπούν. Το φαινόμενο αυτό δεν είναι μοναδικό και απαντιέται και σε άλλες νησιωτικές περιοχές, με κυριότερο και πιο συγγενές πολιτισμικό παράδειγμα αυτό του χωριού Ράχες (Χριστός) στη Βόρεια Ικαρία.

⁴⁶ Το κάλυμμα της γυναικείας κεφαλής, βέβαια, είναι πιο παλιά πρακτική και συνηθιζόταν και στο Βυζάντιο. Για περισσότερα βλ. Ιμβριώτη, Ρ. (1923). *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*. Αθήνα: Αθηνά, σ. 50.

⁴⁷ Μηνάς, Κ. (2005), ό.π., σ. 212.

⁴⁸ Μηνάς, Κ. (2005), ό.π., σ. 226.

⁴⁹ Για μια πιο εκτενή παρουσίαση βλ. την εισήγηση του Μηνά Κ. *Η καταγωγή λαογραφικών φαινομένων της Καρπάθου και όχι μόνο αυτής*, στο Πρακτικά. (2003). *Κάρπαθος και Λαογραφία, Β' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*. (Μ. Αλεξιάδης, Επιμ.) Αθήνα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου.

Το ίδιο, αλλά για άλλο λόγο, οξύμωρο σχήμα, συναρμόζει και στους πόντιους κατοίκους των Πλατανακίων, οι οποίοι αν και Πόντιοι, δηλαδή άνθρωποι της θάλασσας, είχαν και ως ένα σημείο έχουν, υποτυπώδη έως ανύπαρκτη σχέση με το υγρό στοιχείο. Βέβαια, αυτό ως ένα βαθμό είναι φυσιολογικό και αναμενόμενο, καθώς οι τελευταίοι κατάγονται από ορεινές και απομακρυσμένες από τη θάλασσα επαρχίες του Πόντου και ο τόπος της αναγκαστικής προσφυγικής τους μετοικεσίας, όχι τυχαία, βρίσκεται κι αυτός στους πρόποδες ενός βουνού, χωρίς εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα. Είναι κι αυτοί ορεινοί, βουνίσιοι. Με τα συνεπακόλουθα χαρακτηριστικά, αλλά και διατροφικά διακριτικά γνωρίσματα. Ή πιο σωστά όπως έγραφε ήδη από το 1972 ο Κωστής Μοσκόβ: «*Η λειτουργία στα ξεχασμένα μικρά νησιά προσομοιάζει περισσότερο με αυτή των βουνών της ηπειρωτικής χώρας*».

Τα Πλατανάκια και η Όλυμπος έχουν πολλές ομοιότητες. Φαινόμενα και τοπικές συμπεριφορές παρουσιάζουν στενή πολιτισμική συγγένεια και ιδεολογική εγγύτητα, αν όχι σύμπτωση. Ακόμη και το τοπίο που μορφολογικά διαφέρει σημαντικά, όταν προσμετρηθεί σ' αυτό και ο ανθρώπινος παράγοντας, αυτό που λέμε ανθρωπογενές τοπίο, εμφανίζει εξίσου σημαντικές έμμεσες ομοιότητες. Οι ομοιότητες αυτές εντοπίζονται κυρίως στον τρόπο, όχι μόνο που χρησιμοποιούν και εκμεταλλεύονται οι άνθρωποι το τοπίο, ούτε τόσο από τον τρόπο που το αντιλαμβάνονται, αλλά κυρίως από τον τρόπο που υπάρχουν μέσα σ' αυτό. Από τον τρόπο, δηλαδή, που ζουν και τον τρόπο που του δίνουν ζωή. Θα συνεξετάσουμε το τοπίο, λοιπόν, μαζί με τους ανθρώπους του.

Τόπος και άνθρωποι πραγματώνουν αδιάκοπα μία διαδικασία σύμπλεξης και συνάφειας, αμφίδρομης και ισότιμης. Η ιστορικού χαρακτήρα αυτή σχέση, που ναι μεν μεταβάλλεται, δεν είναι ποτέ στατική, αλλά ταυτόχρονα έχει αδιάσπαστη και συνεχή παρουσία στο χρόνο, νοηματοδοτεί τον βιωμένο χώρο και δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να υπάρξει μοναδικά σε έναν τόπο, αυτό που κατά κάποιο τρόπο, στην ορθόδοξη οντολογία, θα λέγαμε: θεολογία του προσώπου. Κατά την ολοκλήρωση αυτής της διαδικασίας, η σχέση γίνεται ταυτότητα και η ταυτότητα επιστρέφει και «ξαναγεννιέται» ως σχέση, ως τρόπος ζωής, ως βιωμένος έντοπος τρόπος σχέσης, δηλαδή ύπαρξης.

Δεν είναι εύκολο να αποτιμηθεί σε μετρήσιμα μεγέθη μία τέτοια σχέση, αλλά και απολύτως εφικτό να ήταν, αυτό δεν σημαίνει πως θα ήταν και αντιπροσωπευτικό.

Από την άλλη όμως, αυτό δεν σημαίνει πως δεν είναι και χρήσιμο να διερευνηθούν ορισμένες πτυχές, ή ορισμένα φαινόμενα. Για παράδειγμα, πώς σε αυτά τα τελετουργικά ή καλύτερα πολιτισμικά τοπία, οι σχέσεις των ατόμων με τον κύκλο των εποχών, με το θάνατο ή τη γέννηση, κωδικοποίησαν πρακτικές με ηθικό περιεχόμενο; Και το σημαντικότερο ίσως, είναι ο λόγος για τον οποίο αυτές οι πράξεις μπόρεσαν να ταξιδέψουν μέσα στους αιώνες και να καθιερωθούν ως συνήθειες. Δηλαδή, ως φαινόμενα – εκδηλώσεις της κοινωνικής ζωής, που επιβιώνουν μέχρι σήμερα και που κάποια απ' αυτά τοποθετούνται χρονολογικά ακόμα και στα προχριστιανικά χρόνια

Η αδιαμφισβήτητη κοινή καταγωγική προέλευση των φαινομένων, ενισχύει την πιθανότητα να έχουμε να κάνουμε με τρόπους και συμπεριφορές που, στη γλώσσα της Γεωμετρίας των φράκταλς, θα τους χαρακτηρίζαμε αυτοόμοιους. Οι συμπεριφορές, δηλαδή, των δύο επιμέρους κοινοτήτων μοιάζουν (είναι όμοιες) με την αρχική συμπεριφορά, που προηγείται χρονικά και αποτελεί την πηγή, το σύνολο, το όλον. Το αρχικό, με άλλα λόγια, επαναλαμβάνεται μερικά ή ολικά σε απερίοριστο βαθμό πολυπλοκότητας και σε άπειρη μεγέθυνση, χωρίς κάθε φορά να χάνονται τα χαρακτηριστικά του ή να αλλοιώνεται η αρχική του δομή, η μήτρα.

Σε όλα αυτά δεν λογίζονται ως πρωταρχικές οι πολύπτυχες γλωσσικές συγγένειες. Οι Ολυμπίτες *αρκαριάτικα* λένε τα γλυκά που κερνούσαν οι γονείς που απέκτησαν παιδί μέσα στη χρονιά, όπως η πόντιοι αποκαλούν *αρχαρέα* τη γυναίκα που γέννησε πρώτη φορά⁵⁰. Στο εξής σε τέτοιες ομοιότητες θα αναφερόμαστε μόνο παρενθετικά και όταν κρίνεται απαραίτητο και γλωσσολογικά σχετικά ασφαλές, καθώς οι ετυμολογικές ομοιοτυπίες είναι αρκετά πολυπληθείς και μια εξαντλητική αναφορά τους θα ήταν μάλλον αδύνατη, αλλά ούτε και συμβαδίζει με τις αρχές της ασυμπτωτικής ανάλυσης όπως την περιγράψαμε παραπάνω.

Για να επιστρέψουμε όμως στην προσέγγιση που μας ενδιαφέρει, μια τίμια και συνεπής ματιά στον πολιτισμό, στην παράδοση και στην ιθαγενή – τοπική γνώση, αίσθηση και εμπειρία, δεν μπορεί παρά να είναι στενά συσχετισμένη με το χώρο. Δεν μπορεί να παραλείψει αυτή την παράμετρο αλλιώς θα είναι επιπόλαιη και ελλειμματική. Οι άνθρωποι νοούνται στον τόπο τους και θα ήταν άτοπο να ήταν α-τοπικοί, δηλαδή να αποσυνδεθούν ή να πάψουν να σχετίζονται με το χώρο. Όχι μόνο

⁵⁰ Μηνάς, Κ. (2005), ό.π., σ. 239.

με την έννοια της χρήσης και της απλής κατοίκησης, αλλά και πνευματικά, υπαρκτικά. Δεν γίνεται να είναι κάπως αλλιώς. Αν μπορούσαμε να τους θεωρήσουμε έξω από το χώρο τους, δεν θα ήταν ο εαυτός τους ή τουλάχιστον ένα μεγάλο κομμάτι τους θα διέλαθε.

Ταυτόχρονα, μια αναφορά στον τόπο, που εξαιρεί ή υποβαθμίζει τη σημασία της ανθρώπινης παρουσίας θα ήταν περισσότερο ένας ψυχρός ταξιδιωτικός οδηγός, παρά μια ζεστή ιστορική προσέγγιση, ή όπως χαρακτηριστικά υπογράμμισε και η Σχολή των Annales: «Μια απλή συλλογή και καταγραφή των γεγονότων δεν θα είχε μεγαλύτερη αξία από μία συλλογή γραμματισμών». Δεν θα ήταν ιστορία.

Από την άλλη, η εξέταση μιας περιοχής στη διαχρονία της αφορά αναπόδραστα στον άνθρωπο και μάλιστα, όχι μόνο στις πράξεις, αλλά και τα συναισθήματά του. Επειδή όμως δεν υπάρχει επιστημονικός τρόπος που να μετράει πως νιώθει κανείς, ο λόγος αναγκαστικά, όχι όμως και άθελα, γίνεται βιωματικός, ή έστω κινείται στο χώρο ανάμεσα στο βιωματικό και στο επιστημονικό. Ή αλλιώς, η προσέγγιση του αινίγματος του κόσμου οφείλει να κρατά κάποιες αποστάσεις από την αυστηρή και σχολαστική επιστημονική κατανόηση. Στην περίπτωση μας φαντάζουν πιο ασφαλείς οι μη θεωρητικές προσεγγίσεις, όπως αυτές της τέχνης και κυρίως της μουσικής και της ποίησης, ή της απλότητας της καθημερινής ζωής.

Ο στόχος δεν είναι άλλος, παρά να νιώσουμε σύγχρονοι μ' αυτό που μελετούμε, σαν να ήμασταν εκεί τη στιγμή της δημιουργίας του. Από κει και πέρα, αν αυτό θα καταφέρουμε να το αποτυπώσουμε στο χαρτί δεν είναι καθόλου σίγουρο, αλλά από την άλλη είναι και ένα ενδιαφέρον προκείμενο. Το μόνο σίγουρο είναι πως η αφήγηση θέλει εσωτερική ζωή. Όπως η ιστορία θέλει αίσθημα. Το αίσθημα, η αίσθηση που έχουμε για κάτι και το συναίσθημα, είναι το αλάτι της ιστορίας. Χωρίς αυτό, το αποτέλεσμα είναι μάλλον άγευστο και άνοστο σαν το πλαστικό φαγητό. Μα πάλι αν «πέσει» και πολύ αλάτι είναι μια σκέτη αποτυχία. Δεν τρώγεται.

Μια ιστορία, σαν τη δικιά μας, που ψηλαφεί κυρίως τη μνήμη, έχει τις πηγές της στην προσωπικά βιωμένη εμπειρία, δεν είναι δυνατόν να υστερεί σε συν-αίσθημα, αλλά ούτε και να υπερβάλλει. Κάθε ετεροβαρής προσέγγιση, προς τη μία ή την άλλη πλευρά, αφυδατώνει και υποβαθμίζει τον ιστορικό λόγο, ο οποίος στο τέλος χάνει και την ποιότητά του και ηχεί κακόηχα, όπως κάθε μονοφωνικός ήχος. Είναι αυτό ακριβώς, που από τη μια δεν επιτρέπει στη μνήμη να γίνει Ιστορία και από την άλλη

«πλάθει» μια ιστορία που δεν σέβεται τη μνήμη. Και στις δύο περιπτώσεις, η ιστορία χάνει το δρόμο της και αν δεν «στρατευτεί» στην υπηρεσία κάποιας ιδεολογίας – ιδεοληψίας, τότε σίγουρα εκπίπτει σε θέαμα. Ή και τα δύο μαζί.

Ξέρουμε, δεν χρειάζονται και ιδιαίτερα παραδείγματα ή αποδείξεις, πως η σιδηρά διακυβέρνηση της βιομηχανίας του θεάματος δεν τα πάει και πολύ καλά με την ιστορική γνώση, τουλάχιστον όταν δεν προσπαθεί να την εξαλείψει τελείως. Οργανώνει με ανυπέρβλητη επιδεξιότητα την άγνοια του παρόντος. Για όσα από το παρόν ή το παρελθόν παρ' όλα αυτά, κατορθώνουν να γίνουν γνωστά, προπαρασκευάζεται η λήθη τους ή ο εκφυλισμός τους. Αυτό που θα αποκαλούσαμε αμερόληπτη ιστορία των πραγμάτων ή «κτῆμα ες αεί» που λέει κι ο Θουκυδίδης, υποχωρεί και τη θέση της παίρνει μια ιστορία για στιγμιαία κατανάλωση, μια ιστορία φαστ φουντ, μια ιστορία ανιστόρητη.

Η ιστορία στην Ελλάδα, όμως, εμφανίστηκε μαζί με τη δημοκρατία και αν κάποτε τελευτήσουν, θα τελευτήσουν μαζί. Στη δημοκρατία η αλήθεια, αυτή η αλήθεια που απελευθερώνει, κάποια στιγμή θα μαθευτεί. Στη δημοκρατία ο άνθρωπος μπορεί δυνητικά να είναι και να νιώθει ελεύθερος και κύριος του εαυτού του. Τι είναι όμως ο εαυτός μας χωρίς μνήμη; Χωρίς αναμνήσεις και αισθήματα;

Στον καθ' ημέρα βίο, ευτυχώς, δε λείπει ποτέ το αίσθημα, και οι αναμνήσεις βρίσκονται σε μία διαρκή διαδικασία ανάκλησης αλλά και γένεσης. Κι όχι μόνο αυτό, κατά βάθος η καθημερινή ζωή είναι ζήτημα πνευματικό, εσωτερικής συγκρότησης και αξιακών προτεραιοτήτων, διόλου άσχετων ή ασύνδετων με τη μνήμη, την εμπειρία και τα συναισθήματα. Ή λίγο αλλιώς, όπως το λέει η μουσικολόγος Μαρία Γ. Ανδρουλάκη: «*Η μόνη πραγματικότητα είναι τα συναισθήματα που γεννώνται σε στιγμές συλλογικής δράσης, τα οποία θα αποτελούν στο μέλλον κοινό τόπο για τη συγκρότηση της μνήμης*⁵¹». Άλλωστε «*η μόνη περιουσία είναι η μνήμη*⁵²».

Η καθημερινή αυτή ζωή θα μας απασχολήσει ως πεδίο μελέτης και ανάλυσης, ως τρόπος ζωής και γενικά ως ένα σύνολο στοιχείων που διατηρούνται ζωντανά ή έστω η ανάμνησή τους είναι ακόμα ηχηρή, ανάμεσα στις γενιές των ανθρώπων. Αυτό που με μια λέξη λέμε Παράδοση, η οποία τόσο ως σημαίνον, όσο και ως σημαινόμενο

⁵¹ Ανδρουλάκη, Μ., *Τραγούδι και μνήμη στην Ολυμπο Καρπάθου: Αναπαραστάσεις του χρόνου και του τοπίου κατά τη διαδρομή από τη Βρουκούντα προς την Αυλώνα*, στο Συλλογικό. (2009). *Καρπαθιακά* (Τόμ. Γ'). Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 175.

⁵² Φίλιππος Κουτσαφτής, *Αγέλαστος Πέτρα*.

δεν έχει ταλαιπωρηθεί λίγο, τόσο από τους πολέμους όσο και από τους υπερασπιστές της. Για να αποφύγουμε όσο γίνεται εύκολες εξιδανικεύσεις και αγιοποιήσεις, «παραδοσιακά» φληναφήματα, αμετροέπεια και μεγαλοστομίες, μπορούμε εναλλακτικά να εστιάσουμε και στην απουσία της, που ομολογουμένως γίνεται όλο και πιο κραυγαλέα σε έναν κόσμο εν πολλοίς αποϊερωμένο, «απομυθοποιημένο» και πνευματικά γυμνό. Δεν είναι λίγες οι φορές που αναζητώντας την παράδοση, βρίσκουμε μόνο την απουσία της. Μοιάζει πάνω κάτω με τη ρήση του Λακάν πως «*Η λέξη είναι μια παρουσία φτιαγμένη όλη από την απουσία της*».

Μια απουσία γίνεται εκκωφαντική, όσο πιο αισθητή ήταν η πρότερη παρουσία. Κλείνοντας αυτόν το μικρό θεωρητικό κύκλο, επιστρέφουμε στο τοπίο, το οποίο έχει αδιάλειπτη παρουσία κι ας μεταβάλλεται μέσα στη διαχρονία του. Έτσι κι αλλιώς και η παράδοση δεν είναι κάτι το αμετάβλητο. Συγκαιρινά και παρόντα όμως ακόμα, είναι τα χέρια.

Εικόνα 6 Τα χέρια.

Αν χάθηκε ή είναι ζητούμενο το ήθος και το πνεύμα που ενσάρκωναν αυτά τα χέρια, διατηρείται ακόμα η εικόνα τους και τα έργα τους: πέτρινα σπίτια, πέτρινοι φούρνοι, ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, αναβαθμίδες⁵³, ξωκλήσια, στάβλοι, αλλά και υφαντά, κεντήματα, ρούχα, είδη διατροφής, για να επανέλθουμε στις γυναίκες. Όχι

⁵³ Οι Αναβαθμίδες ή Αναβαθμοί ή Πεζούλες είναι τόσο παλιές κατασκευές όσο και η καλλιέργεια της γης. Οι πέτρινοι αυτοί αναλημματικοί τοίχοι, χτιζόνταν και συντηρούνταν για να συγκρατούν το χώμα και το νερό και να προστατεύουν το έδαφος από τη διάβρωση. Οι Ολυμπίτες τους λένε *βασταούς*, γιατί βαστούν το χώμα. Συνήθως δημιουργούν λωρίδες ή θύλακες, τα λεγόμενα αντίστοιχα: *λουρία* και *σκάμματα*.

πως λείπανε και από την κατασκευή των πρώτων, αλλά εκεί έκαναν κυρίως βοηθητικές εργασίες.

Στα Πλατανάκια⁵⁴ το τοπίο είναι ορεινό. Το κλίμα ηπειρωτικό και ψυχρό. Η δασώδης και ακατοίκητη οροσειρά του Μπέλες (Όρος Κερκίνη, 2000 μέτρα) δεσπόζει από πάνω και μαζί με τις δύο λίμνες, της Κερκίνης και της Δοϊράνης, δίνει τον τόνο σε όλη την περιοχή: άφθονα νερά και καθαρός αέρας. Και δύσκολη γη. Τα αργασμένα χέρια μαρτυρούν πιστά τις αντιξοότητες της αγροκτηνοτροφικής κατά βάση ζωής των κατοίκων. Τα χωράφια είναι πετρώδη και με χαμηλή παραγωγικότητα, λόγω της γειτνίασης με το βουνό και οι δυνητικές καλλιέργειες ολιγάριθμες εξαιτίας των σοβαρών περιορισμών του εδάφους και του κλίματος.

«Κρύο, πολύ κρύο», όπως μου είπε και ο τελευταίος μέχρι πρόσφατα μόνιμος κάτοικος του Τριστόμου⁵⁵ στη Βόρεια Κάρπαθο, Ιωάννης Παπαβασίλης (Ρουπάκης). Ο ίδιος όταν πρωτοσυναντηθήκαμε στο ασκητικά απομονωμένο αυτό μέρος, χωρίς ρεύμα και νερό αλλά μαγευτικής ομορφιάς, με ρώτησε από πού είμαι. Με ελαφρώς παιγνιώδη διάθεση του ανέφερα μόνο το όνομα του χωριού της καταγωγής μου (Πλατανάκια), υποθέτοντας πως φυσιολογικά δεν ήταν δυνατόν να το γνωρίζει. «Α», μου λέει, *«ωπηρετήσα στο φυλάκιο που είναι ακριβώς πάνω από το χωριό!»* Στην αμέσως επόμενη ερώτησή μου *«Τι θυμάσαι από το χωριό»* μου είπε για το κρύο. Πολύ κρύο.

Πάνω σε αυτή τη σκληρή, τη γεμάτη πέτρες γη, οι Πλατανακιώτες καλλιέργησαν δημητριακά και λαχανικά, αλλά η ζωτική καλλιέργεια, που τους εξασφάλιζε το βασικό τους εισόδημα ήταν ο καπνός. Και φουντούκια είχαν πολλοί, όπως είχαν και οι παππούδες τους στη γενέθλια γη του Πόντου. Το παραγωγικό και διατροφικό μοντέλο συμπλήρωναν οι αγελάδες, οι κότες και τα πρόβατα. Αυτό όμως

⁵⁴ Τα Πλατανάκια του Δήμου Σιντικής Σερρών βρίσκονται σε υψόμετρο 320 μέτρων στους πρόποδες της οροσειράς Μπέλες, που αποτελεί το φυσικό σύνορο προς βορρά της Ελλάδας με τη Βουλγαρία και την ΠΓΔΜ. Το χωριό βρίσκεται ακριβώς κάτω από το σημείο που συναντιούνται τα τρία κράτη και ονομάζεται τριεθνές, όπως ακριβώς ονομάζεται και η ποδοσφαιρική ομάδα του χωριού: Τριεθνής. Το παλιό όνομα του χωριού ήταν Σούκοβα, που στα σλάβικα σημαίνει τόπος με πολλά νερά. Σήμερα, οι περισσότεροι κάτοικοι είναι Πόντιοι, λίγοι ντόπιοι και μερικές οικογένειες Σαρακατσάνων.

⁵⁵ Το Τρίστομο είναι ένα προστατευμένο φυσικό μικρό λιμάνι στη βόρεια άκρη της Καρπάθου. Οι Ιταλοί το χρησιμοποιούσαν ως ναύσταθμο. Σήμερα, δεν έχει μόνιμους κατοίκους, καθώς η πρόσβαση στο μέρος είναι δύσκολη και γίνεται μόνο από το μονοπάτι με τα πόδια ή με καΐκι. Περιμετρικά είναι χτισμένα μερικά αγροτόσπιτα και τρία εξωκλήσια. Ιδιαίτερη αίσθηση προκαλούν τα χαλάσματα της Καζάρμας, του παλιού Ιταλικού στρατώνα.

που παρήγαγε ο τόπος και μάλιστα σε υπεραφθονία, ήταν η στέρηση. Ειδικά τα πρώτα δύσκολα χρόνια της μεγάλης προσφυγιάς του 1923.

«Εμείς που τίποτε δεν είχαμε θα τους διδάξουμε τη γαλήνη. Ας μη μας ξεχάσουν⁵⁶». Αν κάτι στερούμαστε σήμερα, είναι αυτή η στέρηση. Γι' αυτό τις περισσότερες φορές αναζητώντας την παράδοση, θα βρούμε πιο συχνά την καρικατούρα της, νεοδημοτικές αστειότητες ή γελοιώδεις κομπασμούς. Ακόμη και στο φολκλόρ, βέβαια, ενυπάρχει ένα ένστικτο εκτίμησης της αυθεντικότητας και της συνέχειας, που απλά δεν μπορεί να αποδοθεί ή υπερβάλει στην απόδοσή του δείχνοντας κενά, αλλά είναι σαφές ότι όταν φεύγουμε από το αυθεντικό και το βίωμα, όλα αλλοιώνονται.

Όχι πως πρέπει να νοσταλγούμε τα χρόνια της ανάγκης, μα ο φόβος και μόνο της στέρησης φέρνει τις ζωές σε υστέρηση, τις κάνει αντίγραφα αναίτιας πλεονεξίας και ακόρεστης κατανάλωσης. Δεν μπορείς να δημιουργήσεις ξαναζώντας τη ζωή του άλλου, αλλά μόνο ζώντας και αλλάζοντας τη δική σου. Και η πνευματική παράδοση αλλάζει. Αυτό είναι το μόνο σίγουρο. Το ακόμα πιο σίγουρο όμως είναι πως η αληθινή παράδοση, η αληθινή ζωή, δημιουργεί, παράγει πρωτότυπα κι όχι αντίγραφα. Και μάλιστα δημιουργεί «εκ του μηδενός», ή όπως το λέει κι ο ποιητής: «από 'να τίποτα γίνεται ο Παράδεισος⁵⁷».

Μετά από πενήντα χρόνια τα συγκαρινά θα είναι παράδοση: αν πεις ότι η στέρηση αγιάζει θα σε περάσουν για τρελό, αν πεις πως γίνεται να μην έχεις τίποτα και να έχεις τα πάντα, και το αντίστροφο, να έχεις τα πάντα και να μην έχεις τίποτα, στην καλύτερη περίπτωση θα σε κοιτάζουν συγκαταβατικά, με κατανόηση. Αυτά θα είναι η καινούργια παράδοση. Γιατί μην ξεχνάμε πως όπως αυτή δημιουργείται, έτσι και χάνεται, ξεθεμελιώνεται. Και μάλιστα πολύ πιο φουριόζικα. Αυτός θα είναι ο παραδομένος τρόπος. Μια ζωή πιο πλούσια, που θα έχει όμως δραματικά φθηνώνει. Έτσι πάνε αυτά.

Στον αντίποδα βέβαια, όπως στη φύση υπάρχει ο νόμος της αδράνειας, σύμφωνα με τον οποίο κάθε σώμα αντιστέκεται σε οποιαδήποτε μεταβολή της κινητικής του κατάστασης, ακριβώς έτσι θα μπορούσαμε να προβάλλουμε τον βάσιμο

⁵⁶ Σεφέρης Γ., *Μυθιστόρημα*.

⁵⁷ Οδυσσεάς Ελύτης, *Ποιήματα: Το Φωτόδεντρο και η δέκατη τέταρτη Ομορφιά*, «Ωσπου τέλος ένιωσα κι ας πα' να μ' έλεγαν τρελό πως από 'να τίποτα γίνεται ο Παράδεισος».

ισχυρισμό, πως ένα από τα χαρακτηριστικά της κοινωνικής ζωής είναι και ο ενδιαθέτος συντηρητισμός της. Όπως επίσης, αναμφισβήτητα, ακόμα διατηρούνται αραχνιασμένες αρνητικές παραδόσεις, αγκυλωμένες συνήθειες και βαλτωμένες κοινωνικές πρακτικές, όπως προλήψεις και δεισιδαιμονίες, προγονοπληξία, νοσηρός ελληνοκεντρισμός, άρνηση της τεχνολογίας κτλ. Μία τίμια προσέγγιση δεν θα μπορούσε να αγνοήσει αυτήν την παράμετρο.

Η στέρηση οδήγησε στη δημιουργία ενός παραγωγικού μοντέλου βασισμένου στην αυτοκατανάλωση και στην πολυκαλλιέργεια, με αυξημένη διατροφική ποιότητα και αυτάρκεια, με αίσθηση της φυσικής ισορροπίας και του μέτρου, με υποδειγματική λιτότητα. Οι Πλατανακιώτες, μπολιασμένοι με τις απaráμιλλες προσφυγικές αρετές της αγάπης για τη ζωή και την προκοπή, έζησαν και δημιούργησαν ένα εξαιρετο δείγμα πολιτισμού, που δεν του περίσσευε τίποτα, δεν πετούσε τίποτα⁵⁸, δεν είχε ανεργία, δεν είχε μοναξιά και σπανίως επιθυμούσε αυτά που δεν του χρειάζονταν. Δεν ήταν άγιοι. Αν με ένα μαγικό τρόπο μπορούσαμε να «σπείρουμε» στη ζωή τους λεφτά και υλικά αγαθά άφθονα, το πιθανότερο είναι πως θα είχαμε ανατρέψει πλήρως τον τρόπο ζωής και τις συνήθειές τους. Λίγο πολύ, δηλαδή, ό,τι έγινε σταδιακά τα χρόνια που ακολούθησαν. Όμως άλλα είναι αυτά που μας ενδιαφέρουν και σε καμία περίπτωση η εξιδανίκευση ή η αγιοποίησή τους.

Είναι αδύνατον να απευθυνθείς ή να συμβουλεύσεις έναν άνθρωπο αν δεν ξέρεις το παρελθόν του και φυσικά ούτε μπορείς να μιλήσεις γι' αυτόν. Μια ποιοτική επιτόπια έρευνα, και από μία άλλη σκοπιά, περισσότερο σκοπεύει να ερμηνεύσει παρά να διατυπώσει εύκολες ή βολικές γενικεύσεις. Κι επειδή έχει να κάνει με ανθρώπους ζωντανούς, του παρόντος, ένας τρόπος είναι να προβάλλει τις εικόνες τους στο παρελθόν και να προσπαθήσει να τις κατανοήσει. Η δυτικοευρωπαϊκή προτεσταντική ηθική, ο γεννήτορας του σημερινού καπιταλιστικού μοντέλου και των συνακόλουθων παγκοσμιοποιημένων καταναλωτικών προτύπων και της προϊούσας ηδονοθηρικής ατομικιστικής ηθικής, κάνουν μία τέτοια προβολή άξια μελέτης, τουλάχιστον όσον αφορά δύο πτυχές αυτού του πολιτισμού.

Από τη μία, πολύ ενδιαφέρον και ακόμα πιο επίκαιρο είναι αυτό το ολιγοέξοδο, ισορροπημένο και πλήρως «εδαφικοποιημένο» οικολογικό σύστημα παραγωγής, που πολλά θα είχε να διδάξει στα σύγχρονα οικολογικά κινήματα. «Εδαφικοποιημένο»

⁵⁸ Η γιαγιά μου συνήθιζε να λέει: «Και τις χαρτοπετσέτες στις κότες πετάζετε τες. Αυτές τις τρώνε.»

επειδή ήταν δεμένο με τον τόπο και την ιστορία του, και ταυτόχρονα συλλογικό, όσο συλλογικό γίνεται. Διότι, αν σήμερα η οικονομία μπορεί να είναι ανεδαφική, απρόσωπη και υπερπρόσωπη, σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να είναι έτσι η ζωή. Η άλλη ενδιαφέρουσα πλευρά είναι ακριβώς αυτό το συλλογικό βίωμα, που αναδεικνυε την αξία του προσώπου χωρίς να το συνθλίβει, μείωνε στο ελάχιστο τις κοινωνικές αιτιότητες της μοναξιάς και δεν ήταν τίποτα άλλο παρά μία αδιάκοπη διαδικασία μνήμης, αλληλένδετη με τη διαδικασία της ταυτότητας.

Έτσι κι αλλιώς, όταν η μνήμη είναι μόνο για το παρελθόν γίνεται πολύ γρήγορα παρελθόν η ίδια, «απολιθώνεται» και δεν έχει και πολύ μεγάλο λόγο για το μέλλον, για τη μνήμη και την ταυτότητα του μέλλοντος. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, το συλλογικό βίωμα που θα μας απασχολήσει είναι εξόχως παροντικό - σύγχρονο⁵⁹ και παρόλο που διαρκώς και σχεδόν νομοτελειακά ανατρέπεται, ποτέ δεν παύει να επιστρέφει και να μας ζητάει το λόγο. Είναι κάτι σαν υπαρξιακός ομφάλιος λώρος που μας καλεί να συνδεθούμε ξανά με την ιστορία μας, προκειμένου να αποκτήσουμε υπόσταση πνευματική τόσο ως άτομα όσο και ως κοινωνία πολιτών. Από την άλλη, ακριβώς επειδή είναι βίωμα διαφεύγει από κάθε δυνατότητα ρητής περιγραφής και αναπαράστασης. Είναι άρρητο, παγκόσμιας αξίας και αενάως επίκαιρο.

3. Οικολογία χωρίς λόγια

Τον Σεπτέμβριο του 2017 καταστροφικές πλημμύρες έπληξαν τη Σαμοθράκη. Οι εικόνες των κατολισθήσεων, των ορμητικών χειμάρρων μέσα στους δρόμους και των καταπλακωμένων κτηρίων και αυτοκινήτων απασχόλησαν τα μέσα ενημέρωσης για δύο ημέρες και μετά ξεχάστηκαν⁶⁰, όπως γίνεται με όλες τις καταστροφές και ειδικά στην επαρχία. Η συνήθεια να χτίζουμε κτήρια, και μάλιστα δημόσια, στις όχθες των ρεμάτων είναι πλέον αρκετά παλιά και διαδεδομένη και η αλήθεια είναι πως οι βροχές ήταν ασυνήθιστα ραγδαίες και σε μεγάλη ποσότητα.

⁵⁹ Σύγχρονο με την έννοια πως συγχρονικότητα δεν είναι μόνο η απλοϊκή επικαιρότητα, αλλά κάθε παροντική στιγμή μπορεί να περιέχει το παρόν και το μέλλον της. Όπως το αυγό το οποίο εκτός από το παρόν, περικλείει ταυτόχρονα στο εσωτερικό του, το παρελθόν και το μέλλον του. Με τον χρόνο να γίνεται τρισδιάστατος.

⁶⁰ Η πολύνεκρη καταστροφή της Μάνδρας δύο μήνες μετά ήταν απλώς μια ηχηρή υπενθύμιση μιας συλλογικής παρακμής.

Κατά βάθος όμως δεν έφταιγε η βροχή αλλά κυρίως η διάβρωση του εδάφους από την υπερβόσκηση. Τεράστιες ποσότητες χωμάτων παρασύρθηκαν από τα νερά, γιατί δεν υπήρχε βλάστηση δενδρώδης, θαμνώδης ή ποώδης για να τα συγκρατήσει. Τα κατσίκια, το σήμα κατατεθέν του νησιού, είναι σχεδόν παντού και σε μεγάλους αριθμούς και κυκλοφορούν ελεύθερα κατατρώγοντας τα πάντα.

Εικόνα 7 Σαμοθράκη.

Στη φωτογραφία το έδαφος έχει ξεπλυθεί από το χώμα και έχει αποκαλυφθεί το μητρικό πέτρωμα. Ακραίο φαινόμενο λοιπόν δεν ήταν μόνο η βροχή. Ακραία είναι και τα προβλήματα της υπαίθρου, είτε όταν πρόκειται όπως εδώ για υπερβόσκηση και διάβρωση, είτε συνηθέστερα για εγκατάλειψη ή για αυθαίρετη δόμηση. Αυτό που λείπει σήμερα δεν είναι οι σοβαροί και νηφάλιοι επιστήμονες λιβαδοπόνοι, αυτοί υπάρχουν άσχετα αν δεν εισακούονται. Άλλα λείπουν.

Η Όλυμπος έχει ιδιαίτερη γεωμορφολογία, όπως και ολόκληρη λίγο πολύ η Κάρπαθος: ιδιαίτερα επικλινή και βραχώδη εδάφη που δεν προσφέρονται για γεωργική εκμετάλλευση, με πολυάριθμους χείμαρρους, βουνά και χαράδρες. Το μικτό γεωργοποιμενικό σύστημα της Ολύμπου που διαμορφώθηκε και κυριάρχησε ως μοντέλο παραγωγής και επιβίωσης κυρίως ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, λάμβανε υπ' όψη και ενσωμάτωνε τη δεδομένη έλλειψη ή στενότητα των φυσικών πόρων με αξιόλογη αποτελεσματικότητα.

Ο εκχρηματισμός της οικονομίας και η πορεία του κοινωνικού εκσυγχρονισμού του 20^{ου} αιώνα συνάντησε εδώ πολύ πιο σοβαρές αντιστάσεις. Ο πυρήνας του συστήματος αναπαραγωγής και στρατηγικής επιβίωσης έμεινε σχεδόν απρόσβλητος για πολλά χρόνια. Γι' αυτό και ο απόηχός του συνεχίζει να ενορχηστρώνει σύγχρονες ατομικές και συλλογικές δράσεις και συμπεριφορές ή αλλιώς, είναι αυτό που κάνει την Όλυμπο σήμερα να θεωρείται από πολλούς «κιβωτός της παράδοσης» στα έθιμα,

στη μουσική, στην ενδυμασία⁶¹, στις γιορτές και στον καθ' ημέρα βίο. Κι όλα αυτά όχι σαν φολκλόρ, οργανωμένη αναβίωση, ή πολιτιστική «σκηνοθεσία», αλλά σαν φυσική συνέχεια της καθημερινής ζωής.

Οι κυριότεροι λόγοι αυτής της «ανθεκτικότητας» ήταν η γεωγραφική απομόνωση, το ισχυρό σύστημα κοινωνικών αξιών⁶² δεμένο με τη χρήση της γης και η πολύ υψηλή αυτάρκεια στα είδη διατροφής. Η παραγωγή ήταν απόλυτα προσαρμοσμένη στο μικροκλίμα της περιοχής: τριετείς αμειψισπορές καλλιεργειών και αυστηρός καθορισμός των χρήσεων γης, έτσι ώστε η κτηνοτροφία να συμπληρώνει τη γεωργία και το αντίστροφο. Ελαιοκομία και μελισσοκομία, στέρνες και λάκκοι για να συγκρατούν το λιγιστό νερό, χιλιάδες αναβαθμοί στα πιο απίθανα και απομακρυσμένα μέρη για να συγκρατούν το επίσης λιγιστό χώμα.

Εικόνα 8 Αναβαθμοί μέχρι κάτω στη θάλασσα.

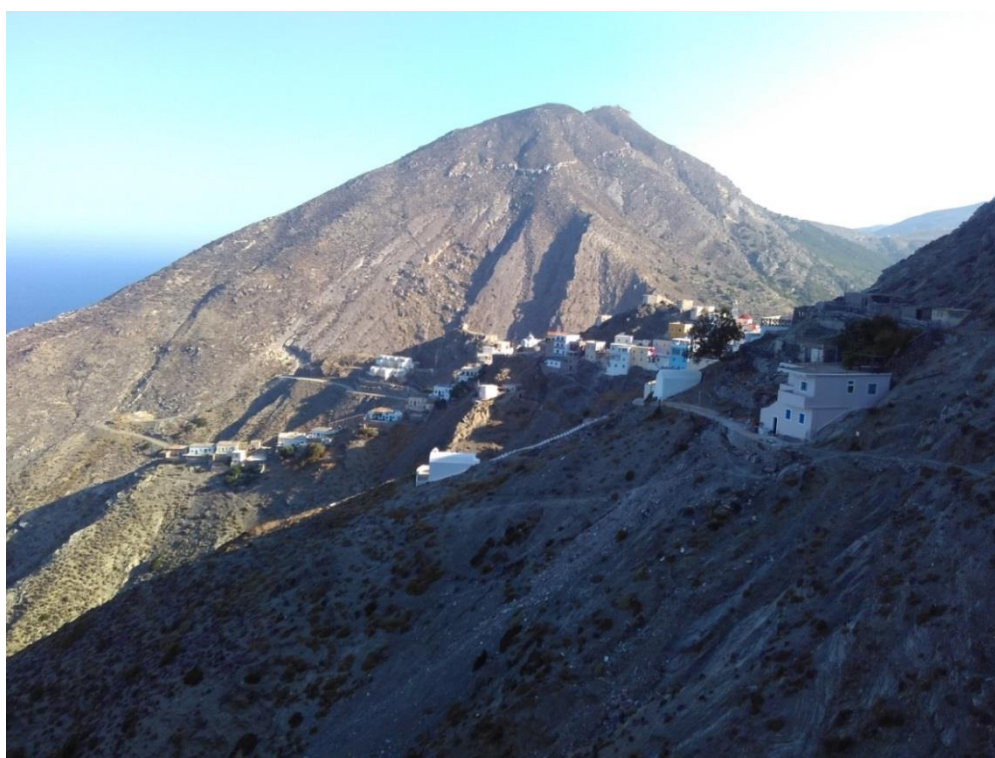
Η Όλυμπος κατανάλωνε τα λιγότερα από τα προϊόντα που εισάγονταν ανέκαθεν στο νησί και είχε πολύ υψηλότερο βαθμό αυτάρκειας σε βασικά τρόφιμα (>95%)⁶³. Το μοντέλο της πολυκαλλιέργειας παρείχε ασφάλεια στα νοικοκυριά, καθώς η παραγωγή σε δημητριακά, φρούτα και λαχανικά ήταν επαρκής και τα κτηνοτροφικά

⁶¹ Οι γυναίκες της Ολύμπου, κυρίως οι μεγαλύτερες, εξακολουθούν ακόμη και σήμερα να φορούν καθημερινά την παραδοσιακή τους φορεσιά, όπου κι αν πάνε, ό,τι κι αν κάνουν. Χειμώνα καλοκαίρι.

⁶² Για μια λεπτομερή ανάλυση βλ. Vernier B., (2001), *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων. Πρωτότοκοι και υστερότοκοι στην Κάρπαθο*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

⁶³ Καρανικόλας Π., *Κοινωνική αναπαραγωγή, ενσωμάτωση στην αγορά και στρατηγικές επιβίωσης σε μια νησιωτική αγροτική κοινωνία*, στο Συλλογικό. (2009). *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Γ'). (Μ. Μακρής, Επιμ.) Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σσ. 475-476.

προϊόντα εκτός των άλλων οικονομούσαν τα απαραίτητα για κάθε νοικοκυριό σε ρούχα και παπούτσια. Σε αυτές τις ακραία αντίξοες περιβαλλοντικές συνθήκες, με τα ορεινά και άγονα εδάφη, δεν περίσσευε τίποτα. Το μόνο πλεόνασμα ήταν αυτό της εργασίας. Και είναι ακριβώς αυτή η απaráμιλλη εργατικότητα το βασικό στοιχείο της «αρχέγονης» κοινωνίας και οικονομίας της Ολύμπου. Όλα τα άλλα, λαογραφικά, γλωσσολογικά, μουσικά, ανθρωπολογικά, κοινωνιολογικά, αρχιτεκτονικά κτλ, έρχονται για να συμπληρώσουν την εικόνα του Ολυμπίτη. Αυτοί οι άνθρωποι συντηρούσαν, φρόντιζαν, έσκαβαν και καλλιεργούσαν σ' όλα τα εδάφη, ακόμα και σε αυτά που έμοιαζε αδύνατον να γίνει⁶⁴.

Εικόνα 9 Το βουνό Κορύφι απέναντι από την Όλυμπο.

«Η αγιότης είναι η μεγαλύτερη προσφορά του Πόντου⁶⁵». Ασφαλώς η φράση αυτή έχει κυρίως θεολογική αναφορικότητα, λανθάνει όμως μέσα της και μία άλλη

⁶⁴ Ο Γεώργιος Β. Κανάκης, 94 ετών σήμερα, μου έλυσε την εύλογη απορία. Κοιτώντας το βουνό Κορύφι απέναντι από το χωριό μπορεί ακόμα να δει κανείς τα απομεινάρια των αναβαθμών, που ανεβαίνουν σχεδόν μέχρι την κορυφή του. «Καλά, πηγαίνατε φορτωμένοι μέχρι εκεί πάνω για να σκάψετε δύο μέτρα γης; Να τα κάνετε τι;». —«Αμα το σκάψω και το φυτέψω, θα πάρω μια χούφτα κριθάρι. Θα το φάει η κότα και θα κάνει ένα αυγό».

⁶⁵ Από τον εναρκτήριο λόγο του Πατριάρχη Βαρθολομαίου στη 2^η Παγκόσμια Συνδιάσκεψη Ποντιακής Νεολαίας τον Οκτώβριο του 2015. Την επόμενη μέρα ο Καθηγητής Ιστορίας του Νέου Ελληνισμού Κωνσταντίνος Φωτιάδης κατέθεσε σειρά προτάσεων για την προώθηση της αναγνώρισης της Γενοκτονίας των Ελλήνων του Πόντου, την ίδρυση ερευνητικού κέντρου και τη διεκδίκηση πανεπιστημιακής έδρας στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, με το τελευταίο να γίνεται πραγματικότητα τον Μάιο του 2017.

πολύ ενδιαφέρουσα διάσταση. Αγιοσύνη είναι να επιστρέφεις διαρκώς και με επιμονή στο ίδιο θέμα, στο ίδιο πρόβλημα και να προσπαθείς να το κάνεις καλύτερο, όχι τόσο για να το τελειοποιήσεις όσο για να τελειοποιήσεις τον εαυτό σου. Όταν οι πρόσφυγες ήρθαν στην Ελλάδα το 1923 με την υποχρεωτική ανταλλαγή, καταταλαιπωρημένοι και σε μεγάλους αριθμούς σε σχέση με τον τότε ελλαδικό πληθυσμό, κανείς δεν μπορούσε να διανοηθεί τι θα ακολουθούσε. Όπως κανείς από αυτούς που τους υποδέχτηκαν, καλώς ή κακώς, δεν είχε καταλάβει τότε το μέγεθος της καταστροφής.

Το αδιανόητο όμως υφίσταται μέχρι κάποιος ή κάποιοι να το σκεφτούν. Μετά γίνεται ουτοπία και όταν το προσπαθήσουν πολλοί μαζί, συνήθως κάποια στιγμή γίνεται πραγματικότητα. Όταν ο Νικόλα Τέσλα το 1898 παρουσίαζε το τηλεκατευθυνόμενο πλοιάριό του σε μια προβλήτα της Νέας Υόρκης, η ασύρματη τεχνολογία ήταν επιστημονική φαντασία. Για την ιστορία, ο «άνθρωπος που εφηύρε το μέλλον» και κρύβεται πίσω από εκατοντάδες εφευρέσεις, όπως το εναλλασσόμενο ρεύμα, το ραντάρ και οι ακτίνες X, πέθανε φτωχός και μόνος.

Αν οι Ολυμπίτες καλλιεργούσαν σε μέρη που άλλοι, όχι μόνο σήμερα αλλά και παλιότερα, δεν θα είχαν διανοηθεί να σπαταλήσουν έστω και μία εργατοώρα για να τα κάνουν να καρπίσουν, οι Πόντιοι στα Πλατανάκια, πρόσφυγες, ανέστιοι και πένητες, τσάπισαν και φύτεψαν στις πέτρες. Μπορεί το όρος Μπέλες που δέσποζε από πάνω τους να έμοιαζε με τον γενέθλιο τόπο τους⁶⁶, την πατρίδα όπως αποκαλούσαν τα χώματα του Πόντου, και μαζί με τις πηγές του και την άφθονη ξυλεία να έλυνε κάποια ζωτικά προβλήματα, ωστόσο είχε «φιλοδωρήσει» και τα χωράφια στις υπώρειές του με ένα πετρώδες και άγονο υπόστρωμα.

Η αγροτική ζωή, και ειδικά όταν στερείται και τα πιο στοιχειώδη μέσα, είναι έτσι κι αλλιώς από μόνη της δύσκολη. Οι Πόντιοι, εκτός από τη φιλοξενία και την εργατικότητα, φημίζονται και για το πείσμα τους. Δεν χρειάζονται χιλιάδες λέξεις ή λεπτομερείς καταγραφές της τιάνιας προσπάθειας αυτών των ανθρώπων για να ορθοποδήσουν και να ξανακερδίσουν τη ζωή τους. Η κυρία Σοφία⁶⁷ με δύο λόγια θα μας δώσει το μέτρο αυτής της προσπάθειας: «*Με το φως απ' το πορτάκι της σόμπας κεντούσαμε και πλέκαμε..*».

⁶⁶ Αυτό ήταν και ένα από τα σημαντικότερα κριτήρια με τα οποία οι πρόσφυγες διάλεγαν το μέρος της μόνιμης εγκατάστασής τους: «*Πατρίδας τόπεα εραύνανε*». Τόπους σαν της πατρίδας αναζητούσαν.

⁶⁷ Σοφία Χαλκίδου του Γεωργίου και της Παρθένας.

Η ιστορία είναι ταυτισμένη με την εντελέχεια του χρόνου, όπως και με αυτή των ανθρώπων. Είναι μια ζωτική αρχή των όντων αυτή έτσι κι αλλιώς. Στα δύσκολα χρόνια των αρχών του 20^{ου} αιώνα, ο ελληνισμός αυτός θα μπορούσε να έχει μια καλύτερη ή διαφορετική συνέχεια. Θα μπορούσε βέβαια και να χαθεί στη σκόνη της ιστορίας, όπως λίγο πολύ μας προειδοποιεί και το θολό και δύσκολο παρόν αυτού εδώ του τόπου. Η ουτοπία του μέλλοντος που θα μας απελευθερώσει δεν μπορεί παρά να έχει οδηγό το παρελθόν. Η απώλεια αυτού του παρελθόντος θα είναι και η πρώτη κοινωνική μας αυτοκτονία. Ο ποιητής το λέει καλύτερα: *«Μας έλεγαν θα νικήσετε όταν εγκαταλείψετε τη ζωή σας. Εγκαταλείψαμε τη ζωή μας και βρήκαμε τη στάχτη... Μένει να ξαναβρούμε τη ζωή μας, τώρα που δεν έχουμε πια τίποτα. Φαντάζομαι εκείνος που θα ξαναβρεί τη ζωή, έξω από τόσα χαρτιά, τόσα συναισθήματα, τόσες διαμάχες και τόσες διδασκαλίες, θα είναι κάποιος σαν εμάς, μόνο λιγάκι πιο σκληρός στη μνήμη⁶⁸»*.

Όταν ήρθαν οι πρόσφυγες δεν είχαν τίποτα. Αυτό το τίποτα όμως το έκαναν δημιουργία, το φώτισαν, του έδωσαν υπόσταση. Οι μνήμες τους ήταν σκληρές, αλλά αν κατάφεραν να οικοδομήσουν με ταπεινά και μετρημένα υλικά τη νέα τους ζωή, ένας λόγος σίγουρα ήταν επειδή δεν ξέχασαν. Κι όχι μόνο δεν ξέχασαν, αλλά κατάφεραν να μεταγγίσουν και το ζωντανό στοιχείο του πολιτισμού τους – Ποντιακού, Μικρασιάτικου, Θρακιώτικου, Πολίτικου – στο σώμα της νέας τους εστίας. Ήξεραν από πριν, υποσυνείδητα το πιθανότερο, πως οι πληγές εν τέλει δεν μπορούν να επουλωθούν με τη λήθη. Το πιο σίγουρο είναι πως ούτε ήθελαν, μα ούτε και μπορούσαν να ξεχάσουν.

Μια συλλογική αμνησία βέβαια ίσως θα ήτανε χρήσιμη, καθώς θα τους επέτρεπε να έχουν ήσυχη τη συνείδησή τους και να διαχυθούνε αθόρυβα μέσα στον παγκόσμιο πολιτισμικό χυλό, όπως ίσως θα κάναμε με μια σαφώς πιο ατομικιστική λογική σήμερα. Έτσι κι αλλιώς ο τρόπος που ο άνθρωπος από τη φύση του απωθεί την πρόσληψη της σκληρής πραγματικότητας είναι πολύ εντυπωσιακός⁶⁹. Δύσκολα διαλέγει την καρτερία και την επιμονή.

Αν θέλεις κατά πρώτον να επιβιώσεις και κατά δεύτερον να παραμείνεις ζωντανός χρειάζεσαι τον άλλον. Οι Πλατανακιώτες έβοσκαν τις αγελάδες τους στην

⁶⁸ Γιώργος Σεφέρης, Τετράδιο Γυμνασμάτων: 1928 – 1937.

⁶⁹ «Αλησμόνω και χαίρομαι θυμούμαι και λυπούμαι» όπως λέει λιτά και άρτια το γνωστό ηπειρώτικο πολυφωνικό τραγούδι.

ύπαιθρο όλες μαζί στις απολησμονημένες πια *λασίδες*⁷⁰ και επιδίδονταν πάλι ομαδικά σε εργασίες που ήθελαν «πολλά χέρια», ακολουθώντας την καθιερωμένη πρακτική αλληλοβοήθειας και συνεργασίας των αγροτών, που οι Πόντιοι ονομάζουν *αργατία*⁷¹. Θα ήταν αστείο να εκθειάζουμε βέβαια αυτή τη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής, υπονοώντας έστω, πως σήμερα δεν υπάρχουν συλλογικές κοινωνικές δράσεις. Ασφαλώς και υπάρχουν, ίσως και περισσότερες και πιο ποικιλόμορφες. Στην καθημερινότητα όμως πολλές φορές ζούμε νεκρωμένοι σε μια μαζική ατομική ιδιοτελία, όπου δεν χρειαζόμαστε πια τον διπλανό μας για να κάνουμε κάτι.

Αν κάτι όμως έχει αξία από όλα αυτά, είναι οι όροι με τους οποίους μπορεί να πραγματώνεται κάθε φορά αυτή η – κατά τον Νίτσε – πολυσυζητημένη «αιώνια επιστροφή»⁷² από και προς το παρελθόν. «*Να δώσουμε αξία σε ό,τι αξίζει*⁷³» κι όχι να «*αξιοποιούμε τις αναξιώτητες*» που έλεγε με το γνωστό αιχμηρό λόγο και το σκωπτικό του ύφος ο Βασίλης Ραφαηλίδης. Αυτό σε καμιά περίπτωση δεν έχει να κάνει με την «ύποπτη» διεργασία της επιλεκτικής μνήμης και της επιλεκτικής αξιοποίησης του παρελθόντος, ή ακόμα και την πολιτική εργαλειοποίησή του. Έχει όμως να κάνει με τη μελέτη του υλικού που είναι απαραίτητο για τη νοηματοδότηση της σύγχρονης δράσης και στάσης, τον αναστοχασμό του παρόντος και τον προσανατολισμό του μέλλοντος.

Με άλλα λόγια, πρόκειται περί ενός ζωογόνου εγκολπίου επιβίωσης, που επιτέλους, χωρίς συγκαλύψεις ή συμβιβασμούς, θα συνθέσει τα αντίθετα για να υπερβεί τους διχασμούς και τα αδιέξοδα ή αλλιώς, θα καταδυθεί άφοβα στις αντιφάσεις του βαθύτερου εαυτού. Η μελέτη των ανθρώπων και των πολιτισμικών

⁷⁰ Κάθε σπίτι αναλάμβανε να προσέχει όλο το κοπάδι για κάποιες ημέρες, ανάλογα με τον αριθμό των ζώων που είχε, από την άνοιξη μέχρι το φθινόπωρο που υπήρχε τροφή στην ύπαιθρο.

⁷¹ *Αργατία*: Η από κοινού εργασία πολλών προσώπων για λογαριασμό τρίτου χωρίς μισθό. Πιο αναλυτικά βλ. Ευσταθιάδης Σ, *Η «Αργατία», Ένας θεσμός στην αγροτική ζωή των Ποντίων*, Α΄ Συμπόσιον Ποντιακής Λαογραφίας. *Αρχείον Πόντου*, 38^{ος}, (1984), σσ. 177-187.

⁷² Η θεωρία της αέναης επιστροφής του Νίτσε, με λίγα λόγια, προβάλλει τη θέση πως επειδή η ύλη είναι πεπερασμένη, όπως και οι πιθανοί συνδυασμοί της, τα φαινόμενα ξαναγεννιούνται ή επαναλαμβάνονται. Οι ερμηνείες και οι προεκτάσεις αυτής της σύλληψης είναι πολλές. Μια από τις πιο ενδιαφέρουσες είναι αυτή που την συνδυάζει με την ιδέα του Υπερανθρώπου του ίδιου του Νίτσε και αναφέρεται στη δυνατότητα και την ανάγκη του ανθρώπου να υπερβεί τον εαυτό του, να κατανοήσει και να ανανοηματοδοτήσει τη ζωή του στο επίπεδο των αξιών και της ηθικής, και τέλος να κατορθώσει το άλμα προς την ελευθερία.

⁷³ Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος, *Μέρες του 2004. «Έχουμε δύσκολα μπροστά μας. Θα φάμε γερές θάλασσες και δεν είμαστε μαθημένοι. Θα μάθουμε ή δεν θα μάθουμε. Το ζήτημα είναι να μην βρεθούμε μετανάστες σ' ένα ξένο μέλλον – ας είναι φτωχό μα δικό μας. Να αλλάξουμε αλλά χωρίς να αλλοιωθούμε. Να ξηλώσουμε οι ίδιοι την κουλτούρα της σπατάλης που μπαζώνει τη ζωή μας με σκουπίδια πολυτελείας».*

τους έργων είναι πλέον μια κλασική ιστοριογραφική ενασχόληση, όχι μόνο ως επιστημονική καταγραφή ή χρησιμοθηρική επιζήτηση, αλλά και ως βαθύτατη υπαρξιακή ανάγκη. Έτσι αίρεται εκ βάθρων και ο μύθος του «τέλους της ιστορίας». Δεν υπάρχει ιστορία ερήμην του ανθρώπου, ούτε άνθρωπος χωρίς ιστορία.

Η κοινωνία των καταναλωτών βασίζεται σε ένα θεμελιώδες αυτονομημένο μοτίβο με το οποίο αναπτύσσεται, αναπαράγεται και επεκτείνεται. Αυτό το μοτίβο έχει όλα τα χαρακτηριστικά ενός μοτίβου φράκταλ ακριβώς όπως αυτό προπεριγράφηκε. Η σταδιακή αλλοτρίωση του ανθρώπινου είδους στις α-τοπικές παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες του θεάματος και της κατανάλωσης συντελείται με βάση υπερτοπικά πρότυπα, που εξαπλώνονται ομοιοτυπικά και έχουν αναιμική σχέση με το υφιστάμενο κάθε φορά κοινωνικό υπόστρωμα και τις ανάγκες του. Η ψευδαίσθηση πως κάποιες φορές οι πολίτες ή οι κοινωνικές διεργασίες συμμετέχουν στη διαμόρφωση αυτού του μοντέλου, συνοδεύει κυρίως τη διαδικασία εργαλειοποίησης του ανθρώπου, προκειμένου αυτός να υπηρετήσει τη λειτουργικότητα και την αυτοπραγμάτωση του μοντέλου.

Φράκταλ μοτίβα έχουν όμως και οι τοπικές κοινωνίες. Τα φράκταλ βέβαια αυτά φαίνονται να είναι πιο ταπεινά και «αγοραφοβικά» και επιβιώνουν χωρίς σημαντικές ελπίδες να ενωθούν σε ένα παγκόσμιο συσσωματωμένο φράκταλ και να κυριαρχήσουν. Επίσης, δεν είναι ευεπίφορα σε εύκολες ερμηνείες και ταυτόχρονα είναι πολύ ευάλωτα σε «στενές» προσεγγίσεις. Αντίθετα, είναι πολύ πρόσφορα για έναν αξιόπιστο διάλογο, χωρίς επιστημονικές μονομέρειες και ακαδημαϊκά στεγανά. Στη θραυσματική και λαβυρινθώδη δομή τους, ο μίτος δίνεται στην έξοδο κι όχι στην είσοδο.

Τα τοπικά αυτά φράκταλ, όμως, διατηρούν την αυτοομοιότητα ή τις έμμεσες ομοιότητές τους μέσα από έναν κύκλο μικρών συμπτώσεων και κοινών εκφραστικών τρόπων. Η εργατικότητα, η επιμονή και η καρτερία, μαζί με τις συμπαραδηλωτικές κοινωνικές – συλλογικές τους εκφάνσεις, εμφανίζουν συνάψεις, υπόγειες σχέσεις που φτάνουν πολύ μακριά στο χώρο και στο χρόνο⁷⁴. Σαν ένα αδιόρατο νήμα να ενώνει τόπους πολύ μακριά τον έναν από τον άλλον και να συνδέει πνευματικά τις δυνάμεις που δημιούργησαν αυτό που θα λέγαμε ελληνικό πολιτισμό. Υπάρχει μια σταθερή

⁷⁴ Όσον αφορά ειδικότερα στη χρονική του εμβέλεια, θα μπορούσαμε να φτάσουμε και μέχρι την αρχαία Αθήνα, όπου το συμφέρον της πόλης προείχε πάντοτε των επιμέρους ιδιωτικών συμφερόντων και η θέση αυτή δεν ήταν ευκαιριακή αλλά μία σταθερή πολιτική αντίληψη.

συνέχεια της σκέψης, της ζωής και του πολιτισμού, που δεν την άγγιξαν οι θεμελιώδεις τομές, οι ρήξεις και οι πειραματισμοί του παρελθόντος. Κι όλα αυτά επειδή τα γεγονότα που σημάδεψαν τον ιστορικό χρόνο δεν έγιναν πάνω σε μία ευθεία γραμμή που μπορεί να διακοπεί, αλλά μοιάζουν με ένα φυσικό γεωμετρικό φράκταλ, που ανα-δημιουργείται, πιστό στις πρωτότυπες δικές του συντεταγμένες. Με τις δικές του σταθερές, συνεχίζει τις ρήξεις αναζητώντας έναν κόσμο καλύτερο.

Η παρατήρηση αυτή δεν προσπαθεί, σίγουρα όχι εμπρόθετα, να «ομογενοποιήσει» τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά ή πολύ περισσότερο να επινοήσει κοινούς τόπους και τρόπους, ή και να υποστασιοποιήσει σημεία αναφοράς που δεν υπάρχουν. Γιατί λοιπόν «*ξεθάβεις τους νεκρούς και τους ζητάς εξηγήσεις;*⁷⁵» Επειδή μια τέτοια ανα-βίωση ευελπιστεί κυρίως στον εντοπισμό και στην επισήμανση μιας εσωτερικότητας, ουτοπικής και ευτοπικής, ίδιας και διαφορετικής ταυτόχρονα, που μοιάζει να είναι η κοινή μήτρα πράξεων και συναισθημάτων. Το «*μέσα μας ρούχο...*» όπως το λέει πολύ εύστοχα και ο Μάνος Στεφανίδης.

Το ερώτημα είναι το πώς. Πώς θα βρούμε την εικόνα που «φωτογραφίζει» ή έστω υπαινίσσεται το ένδον τοπίο, που προσεγγίζει το αόρατο, όχι για να το περιγράψει, να το προσδιορίσει ή να το εγκιβωτίσει στη μεγάλη ιστορική εικόνα, όσο κυρίως για να αποτελέσει τη στοχαστική «καύσιμη ύλη» οποιασδήποτε διατύπωσης, οποιασδήποτε απόπειρας ερμηνείας της ανθρώπινης εμπειρίας; Αναμφισβήτητα, απαιτείται «κριτική διάνοια», κάτι πολύ μακριά από τη μοντέρνα ή μεταμοντέρνα αποδόμηση, αλλά και την αυθαίρετη δόμηση. Μία αναδόμηση, με μια γεύση, γιατί όχι, από τον «καταταλαιπωρημένο» σήμερα «ιδεαλισμό», αφιερωμένη σ' όλους εκείνους τους ανθρώπους που πίστεψαν σε κάτι και κάνοντας την τρέλα λογική, πήγαν τον κόσμο ένα βήμα πιο μπροστά.

Η τέχνη, δηλαδή η ζωή, έχει τον τρόπο να φτάσει στα αόρατα μέσα από τα ορατά. Όπως επίσης κοιτάζοντας τα προσωρινά και εφήμερα, αποβλέπει στα διαρκή και αιώνια. Ο χώρος, κατά τον Braudel, είναι ένα δεδομένο που παρουσιάζει εντυπωσιακή σταθερότητα στη μακρά διάρκεια. Ταυτόχρονα όμως αλλάζει εξαιτίας της ανθρώπινης δραστηριότητας. Και μιας και πιο πριν αναφέραμε τα περισσότερα παράγωγα της λέξης «δόμηση», και τα σπίτια και γενικότερα η αρχιτεκτονική, μαζί με το φυσικό περιβάλλον βέβαια, είναι το βασικό πλαίσιο των κοινωνικών πρακτικών

⁷⁵ Εύα Μοδινού, «*Η ηλικία της πέτρας*».

και της προσωπικής αυτοπραγμάτωσης, θα ξεκινήσουμε από κει. Κατά το «είμαι αυτό που κατοικώ» του Μ. Χάιντεγκερ.

Συνήθως, τον εαυτό σου τον βρίσκεις μέσα από τον άλλον. Ισχύει επίσης πως πολλές φορές, χιλιάδες συμβουλές φίλων και γνωστών δεν βοηθούν καθόλου σ' ένα προσωπικό πρόβλημα, ενώ μια τυχαία συζήτηση, άσχετη με το θέμα, μ' έναν ξένο, φωτίζει πλευρές, ανοίγει δρόμους και προοιωνίζεται λύσεις του «μυστηρίου» απρόσιτες μέχρι πριν. Με τον ίδιο περίπου τρόπο, ένας τόπος μπορεί να «αποκαλύψει» έναν άλλον. Ακόμη κι αν μοιάζει τόσο διαφορετικός ή βρίσκεται χιλιάδες χιλιόμετρα μακριά. Και με τη μεγάλη θάλασσα στη μέση.

Στα Πλατανάκια, παρόλο που ο πληθυσμός δεν υπερβαίνει τις τρεις με τέσσερις εκατοντάδες, τα σπίτια είναι διασκορπισμένα σε μεγάλη έκταση. Μικρός δύσκολα καταλαβαίνεις γιατί πρέπει να διανύσεις σχεδόν δύο χιλιόμετρα για να πας από τον κάτω μαχαλά στον επάνω. Το μεγάλο και ψηλό βουνό υπαγόρευσε από πολύ παλιά αυτή τη διασπορά, μαζί με τις διαμορφωμένες, πολύ πριν από τη χρήση του μπετόν, χωρικές και οικιστικές ανάγκες ενός αγροτικού νοικοκυριού.

«Η αρχιτεκτονική πρέπει να φυτρώνει σαν ένα δέντρο και να γίνεται ένα με το τοπίο⁷⁶». Όπως ακριβώς «φύτρωναν» παντού οι πέτρες σε ολόκληρη την ευρύτερη περιοχή του χωριού. *«Η ζωή θα σου φέρει πολλές δυστυχίες και μ' αυτές ίσα ίσα θα γίνεις ευτυχισμένος»* που έλεγε και ο μεγάλος Φ. Ντοστογιέφσκυ. Οι πέτρες αυτές γέννησαν, όχι μόνο εδώ ασφαλώς, μερικά σπουδαία έργα τοιχοποιίας και λιθοδομής, τόσο από πλευράς τεχνικής όσο και αισθητικής. Η επέλαση του τσιμέντου και του μπετόν από τη δεκαετία του '50 και μετά, η ταχύτητα και η ευκολία του νέου υλικού, οδήγησαν στην εγκατάλειψη της πέτρας, που μας στέρησε τη συνέχεια μιας συγκλονιστικής παράδοσης, η οποία ακόμα κι αν με κάποιο τρόπο συνεχίστηκε, στο μεταξύ είχε αλλοιωθεί ανεπανόρθωτα.

Οι παλιοί λαϊκοί τεχνίτες της πέτρας θα παροπλιστούν και μαζί τους θα «σκουριάσει» και η παλαιάς κοπής τεχνογνωσία τους, που αρνήθηκε να μπει στα καλούπια του μπετόν ή με κάποιο τρόπο να «εκσυγχρονιστεί» και να παραδοθεί στην

⁷⁶ Από την τελευταία συνέντευξη του Άρη Κωνσταντινίδη στον Θ. Λάλα, διαθέσιμη στο http://bloggerkm2009.blogspot.gr/2011/04/blog-post_18.html (ανακτήθηκε 25 Νοεμβρίου 2017). Και συνεχίζει: «Κάτι που αξίζει είναι η ανώνυμη αρχιτεκτονική. Η λαϊκή ανώνυμη αρχιτεκτονική. Ήταν η πιο σωστή αρχιτεκτονική και η πιο ελληνική. Όταν ήρθαν οι πρόσφυγες έχτισαν τα σπίτια τους με το τίποτα... Υπήρχε όμως μια ομοιομορφία... Η αυλή, το δωμάτιο και το υπόστεγο. Σοφή αρχιτεκτονική».

ισοπεδωτική ομοιομορφία των νέων κατοικιών. Η παράδοση δεν υπάρχει από μόνη της, ούτε βέβαια στέργει στις αφελείς ή στομφώδεις επικλήσεις για τη διατήρησή της. Όταν παύει να δημιουργεί, παύει και να υφίσταται ή καλύτερα παραιτείται από τον εαυτό της. Το μόνο σίγουρο είναι πως εκτός από όλα αυτά χάθηκε και η δροσιά που είχε το κάτω δωμάτιο του διώροφου σπιτιού το καλοκαίρι..

Κάπως έτσι σταμάτησαν να χτίζονται και στα Πλατανάκια τα διώροφα, κατά κανόνα σπίτια, με τα φαρδιά πετροντούβαρα, τα ξύλινα πατώματα και τις μικρές αυλές μπροστά ακριβώς από την εξώπορτα. Οι χώροι αυτοί προστατευμένοι κάπως από τα πολλά κρύα του χειμώνα, αλλά κυρίως από το κάμα του καλοκαιριού, αποτελούσαν μία ξεχωριστή «εστία», έξω από το χώρο του κυρίως σπιτιού και φιλοξενούσαν οικείους και ξένους στις καθημερινές συν-τροφικές ανθρωποσυνάξεις, οι οποίες στην ποντιακή κουλτούρα δεν ήταν καθόλου μα καθόλου σπάνιες. Αντίθετα το πιο σύνηθες θα ήταν να δεις, μαζί με τη στενή ή την ευρύτερη οικογένεια, στο τραπέζι να κάθονται και άλλοι, γνωστοί ή και άγνωστοι. Οι Πόντιοι θεωρούσαν, και θεωρούν ακόμα, ιδιαίτερη ευλογία να δίνουν ένα πιάτο φαγητό στον ξένο. Έτσι κι αλλιώς το όριο της οικίας - εστίας με τον έξω κόσμο δεν ήταν αυστηρά καθορισμένο: οι εξώπορτες δεν είχαν κλειδαριές. Κανένας δεν κλείδωνε τον άλλον απέξω, ούτε φυσικά κανείς «κλειδωνόταν» μέσα στο ίδιο του το σπίτι.

Η σχεδιαστική αντίληψη αυτών των κατοικιών ήταν λίγο πολύ στερεοτυπική-αρχετυπική στη δομή της και επιβεβλημένη ως προς τις λειτουργικές απαιτήσεις που έπρεπε να καλύψει. Κάθε σπίτι χρειαζόταν χώρο και χώρους. Δωμάτιο, αποθήκη, αυλή, μικρή υπαίθρια κουζίνα με τα βασικά για το καλοκαίρι, κήπος μπροστά στο σπίτι για την καλλιέργεια λαχανικών, μαντρί για τα ζώα, κοτέτσι, φούρνο πέτρινο, υπόστεγο (αράνι). Τα απαραίτητα. Ένα σπίτι είναι πολύ δύσκολο να το συντηρήσεις, να το διατηρήσεις, πόσο μάλλον να το κρατάς σε πλήρη λειτουργία. Δεν τελείωναν οι δουλειές ποτέ. Η κυρία Σοφία, με τη σιγουριά του ανθρώπου που έζησε και επέζησε στα χρόνια του πολέμου, της κατοχής και του εμφύλιου μας υπογράμμισε πιο λιτά την ανάγκη αυτής της διαρκούς φροντίδας για τα πάντα και ειδικά για τα ζώα: «*Αμα έχεις μια αγελάδα δεν πεθαίνεις..*».

Στην Όλυμπο από την άλλη, το κρημνώδες έδαφος και η εξίσου «απόκρημνη» ομορφιά της φωτίζουν με κρύφιο φως τη σοφία αυτής της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και την εσωτερικότητα των ανθρώπων αυτού του τόπου, που κάποτε δημιουργούσαν

φέρνοντας στην επιφάνεια τα πράγματα που είχαν μέσα τους. Στην Κάρπαθο ο ήλιος είναι δυνατός και σε ζεσταίνει ακόμη και το χειμώνα. Ίσως αυτή η θαλπωρή και το δυνατό φως στήριξαν και την ανεπίγνωστη προσπάθεια των μαστόρων να διατηρήσουν την ισορροπία, το μέτρο, τη διαύγεια, το ρυθμό και τη μουσικότητα του τοπίου.

Είναι αυτή η αθέατη πλευρά, που εν τέλει υπερασπίζεται τη θεατή «ομορφιά που θα σώσει τον κόσμο» και δίνει στο χωριό την ιδιαίτερη και αναγνωρίσιμη αρχιτεκτονική του ταυτότητα. Μια ταυτότητα, που πηγάζει από τον μέσα άνθρωπο και επιστρέφει για να τον ολοκληρώσει. Μια ταυτότητα που ενσωμάτωσε και εκμεταλλεύτηκε τις κατασκευαστικές δυνατότητες που γέννησε η χρήση του μπετόν, σε πλήρη αντίθεση με ό,τι έγινε σε άλλα τοπία, χωρίς να υποθηκεύσει τη μελλοντική της εικόνα και την πνευματική της ιδιοσυστασία. Παρέμεινε σύγχρονη και ταυτόχρονα παραδοσιακή.

Αν κοιτάς πίσω δε θα πας ποτέ μπροστά. Αλήθεια είναι αυτό. Αλήθεια είναι όμως και το άλλο: αν δεν κοιτάς πίσω δεν μπορείς να πας μπροστά. Ισχύουν ή συνισχύουν δύο αντίθετα, όχι ανταγωνιστικά αλλά συμπληρώνοντας το ένα το άλλο. Στην κβαντική φυσική το φαινόμενο αυτό λέγεται *κβαντική υπέρθεση* και είναι αυτό που επιτρέπει τη συνύπαρξη πολλαπλών, αλλά διακριτών μεταξύ τους βασικών καταστάσεων⁷⁷. Στην επιστήμη της ιστορίας, βέβαια, αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει θεωρητική βάση πολλών έωλων συμψηφιστικών θεωριών, όπου μία συγκροτημένη, νηφάλια, βασισμένη στις πηγές και τα στοιχεία ιστορική ερμηνεία θα μπορούσε να θεωρηθεί ισόκυρη με μία αμάρτυρη, υστερόβουλη και ιδεοληπτική θεωρία. Τα πράγματα δεν είναι έτσι όμως στην πραγματικότητα. Αν κάτι έχουν να «κλέψουν» οι θεωρητικές επιστήμες από τις θετικές, αυτό δεν είναι άλλο από τον τρόπο που έχουν οι τελευταίες να υπερβαίνουν τις επιστημονικές τους διενέξεις και να παράγουν αποτέλεσμα, να δημιουργούν.

Η κβαντική φυσική δεν κατέκτησε «αβρόχοις ποσίν» τη θέση της στην πρωτοπορία της σύγχρονης φυσικής επιστήμης – ο ίδιος ο Αϊνστάιν δεν την αποδεχόταν – όμως οι πρώτοι κβαντικοί υπολογιστές βρίσκονται ήδη προ των πυλών

⁷⁷ Το πλέον διάσημο παράδειγμα αυτής της κατάστασης είναι το παράδοξο της Γάτας του Schrödinger, σύμφωνα το οποίο μία γάτα κλεισμένη μέσα σε ένα κουτί με έναν μετρητή Geiger, μια ραδιενεργή πηγή και μια φιάλη με δηλητήριο μπορεί να είναι ταυτόχρονα νεκρή και ζωντανή, τουλάχιστον μέχρι να ανοίξουμε το κουτί και να δούμε μέσα.

της μαζικής παραγωγής και διάθεσης και αποδεδειγμένα πλέον, με μετρήσιμα αποτελέσματα, αυξάνουν γεωμετρικά τις δυνατότητες επεξεργασίας και την ταχύτητα της εκτέλεσης των υπολογιστικών διαδικασιών. Απλώς και μόνο γιατί κατάφεραν να δημιουργήσουν κυκλώματα που δεν μπορούν να βρίσκονται μόνο στις καταστάσεις 0 (μηδέν) και 1 (ένα), και όπου η μία κατάσταση αποκλείει την ταυτόχρονη ύπαρξη της άλλης, δηλαδή περνάει ή δεν περνάει ρεύμα. Απλώς και μόνο επειδή δημιούργησαν και την κατάσταση 01 (μηδέν ένα).

Με την ίδια πάνω κάτω λογική, η πολυσυζητημένη έως δαιμονοποιημένη συνέχεια του ελληνισμού και της ιδιοπροσωπίας του, δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια συνέχεια μέσα στην ασυνέχεια. Είναι μία σειρά από βαθύτατες, ρήξεις, μεταβολές και ανατροπές που σημαδεύουν την πάντα σύνθετη ιστορική πραγματικότητα. Χωρίς αυτές τις μεταβολές η σύνθεση, δηλαδή η δημιουργία, θα ήταν δραματικά συρρικνωμένη και τότε η παράδοση θα ήταν ουσιαστικά αλλοιωμένη ή αλλιώς λειτουργικά νεκρή. Αν επέζησε δηλαδή κάτι από τον ελληνικό πολιτισμό αναλλοίωτο, σίγουρα δεν είναι αυτό που δεν άλλαξε. Ή αλλιώς, ισχύει τελικά πως για να μείνουν τα πράγματα ίδια, πρέπει να αλλάξουν όλα.

Ακόμη καλύτερα θα λέγαμε πως στις περισσότερες ιστορικές περιόδους και δη σε αυτές που κυοφόρησαν τις μεγαλύτερες αλλαγές, δημιούργησαν πολιτισμό και έσπρωξαν την ανθρωπότητα ένα βήμα πιο μπροστά, ηθικά και πνευματικά, παλιές και νέες ιδέες, διαφορετικές οπτικές και θεωρίες «συζούσαν» και όταν καταλάγιασε ο ανταγωνισμός, έδωσαν και τους καρπούς τους, συνέθεσαν και δημιούργησαν. Όπως για παράδειγμα, ο ελληνισμός που αποδεχόμενος – όχι χωρίς συγκρούσεις, αντιθέσεις και δαιμονοποιήσεις ασφαλώς - τον χριστιανισμό, όχι μόνο δεν έχασε τις βασικές παραμέτρους και τα στοιχεία της αρχαίας – αρχέγονης ταυτότητάς του, αλλά τελικά τον διαμόρφωσε κιόλας, όπως φυσικά και διαμορφώθηκε από αυτόν. Στο τέλος όχι μόνο δεν υπήρξε αμοιβαίος αποκλεισμός, αλλά πραγματοποιήθηκε μία εξαιρετικά γόνιμη χριστιανοποίηση του ελληνισμού, αλλά και μια ελληνοποίηση του χριστιανισμού.

Η σύγκρουση, η σύζευξη, ο συγκερασμός και τέλος η «ειρηνική» συνύπαρξη αυτών των αντιθέσεων είναι μια από τις πιο συχνές και ενδιαφέρουσες παραμέτρους της ελληνικής ιδιοσυγκρασίας και δη της πιο λαϊκής κουλτούρας. Εντελώς επιγραμματικά η σύζευξη αυτή μοιάζει με τη στιγμή που ο βαθύς έρωτας συναντά το

θάνατο κι ο «λογισμός το όνειρο». Είναι η συνάφεια ανάμεσα στο μοιρολόι και στο τραγούδι της αγάπης, το πένθος που γίνεται χαρμολύπη κι όλα αυτά που μερικές φορές μπορούν να κάνουν ένα φτωχό λαό «πλούσιο» ή να διακρίνουν τον λυπημένο από τον απελπισμένο.

Όλα αυτά μορφοποιούν μία σειρά από χρονικές και χωρικές αυτοομοιότητες, με σαφή φράκταλ χαρακτήρα, και λίγο πολύ συγκροτούν μία συνείδηση με αρχέγονα και διαχρονικά στοιχεία. Ο απομακρυσμένος και απομονωμένος γεωγραφικά ποντιακός πολιτισμός συναντά τη μακρινή Όλυμπο σε μία υπόρρητη σύνδεση. Από δω και πέρα, αν και οποιαδήποτε γενίκευση ή αναγωγή θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί αυθαίρετη ή και αντιεπιστημονική, εντούτοις στον κόσμο των φράκταλ ισχύει σχεδόν αξιωματικά. Ένα παράδειγμα είναι η αυτοομοιότητα του ίδιου του ανθρώπινου σώματος⁷⁸, δηλαδή η λειτουργική απεικόνιση ολόκληρου του σώματος σε μικρότερα μέρη του⁷⁹. Κι όλα αυτά, όχι τόσο για να επαληθευτούν ή να επιβεβαιωθούν όλες αυτές οι συνάφειες, όσο για να διατυπωθεί – με νύξεις μόνο – πως δύσκολα όλα αυτά είναι τυχαία. Ή έστω στο τέλος τέλος, για να προβεί στη διατύπωση υποθέσεων για μια πιθανή ερμηνεία των ευρημάτων, μια απόπειρα ανάγνωσης του κείμενου κόσμου.

Όμως ακόμη κι αν δεν ισχύει τίποτα απ' όλα αυτά, μία αληθινά συνδυαστική και διεπιστημονική –στην ουσία κι όχι κατ' όνομα- ματιά, μπορεί να περιέχει αφορμές για πιο επισταμένες μελέτες που θα προ-ωθήσουν την επιστήμη, η οποία είναι παράδοξο η αλήθεια, αλλά κινείται αργά⁸⁰. Όχι πως λείπουν οι σοβαροί επιστήμονες, κάθε άλλο. Απλώς μάλλον ένα από τα νέα ζητούμενα δεν είναι αυτή καθαυτή η εμβάθυνση σε μία επιστήμη ή έναν κλάδο της, αλλά η διαθεματική προσέγγιση από ανθρώπους που δεν είναι οι κορυφικοί αλλά διαθέτουν γνώση, πάνω από το μέσο όρο, διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων και είναι διατεθειμένοι να κινηθούν θαρραλέα προς την επίτευξη ενός λειτουργικού στόχου, δηλαδή πρωτίστως να δημιουργήσουν.

⁷⁸ Πολλές μέθοδοι θεραπείας, που αν και μη συμβατικές, συνάδουν με την κρατούσα επιστημονική σκέψη και μεθοδολογία και βασίζονται στην αυτοομοιότητα του ίδιου του ανθρώπινου σώματος.

⁷⁹ Αυτές τις ιδιότητες για παράδειγμα εκμεταλλεύεται ο βελονισμός, η ρεφλεξολογία και όχι μόνο. Βέβαια οι μη συμβατικές θεραπείες απέχουν πολύ από το να είναι καθολικά αποδεκτές από το κοινό και την επιστημονική κοινότητα, τα αποτελέσματά τους όμως είναι σχεδόν αδιαμφισβήτητα.

⁸⁰ «Η αναπηρία της απόλυτης εξειδίκευσης σε συνδυασμό με την ψυχολογίζουσα «διερμίνευση» του ανθρώπινου γίγνεσθαι, αναπαράγει τον τύπο εκείνου του επιστήμονα, που είναι ανίκανος για διαλεκτική και συνθετική σκέψη». Από τον πρόλογο του βιβλίου της Χαράς Κοσεγιάν: Κοσεγιάν, Χ. (2010). *Αρχαία επιβιώματα στα νεοελληνικά τραγούδια*. Αθήνα: Παπαζήση, σ. 19.

Όπως δημιούργησαν και οι λαϊκοί τεχνίτες της Ολύμπου τη δεκαετία του '60 με την παλιά και νέα τεχνογνωσία, με πνευματικά «υλικά» του παρελθόντος και με το νέο υλικό που ήρθε από το μέλλον, το τσιμέντο. Τα περίτεχνα τσιμεντένια «κοφτά» κάγκελα είναι ίσως το πιο διαδεδομένο χαρακτηριστικό γνώρισμα της ξεχωριστής ολυμπίτικης αρχιτεκτονικής. Αποτελούν τον βασικότερο εξωτερικό διάκοσμο των σπιτιών, εμφανές δείγμα της οικιστικής πρακτικής αλλά και της αισθητικής των κατοίκων. Όλα τα σπίτια του οικισμού, από τα πιο πλούσια και λαμπρά νεοκλασσικά, μέχρι τα πιο λιτά και φτωγά, διακοσμήθηκαν, στολίστηκαν με σχήματα, σύμβολα και παραστάσεις. Κι όλα αυτά πολύ πριν ανακηρυχθεί ο οικισμός ως παραδοσιακός και θεσπιστούν αυστηροί κανόνες δόμησης⁸¹.

Εικόνα 10 Τα κοφτά κάγκελα της Ολύμπου.

⁸¹ Λεκανάκης Α. *Τα «κοφτά κάγκελα της Ολύμπου»* στα Πρακτικά. (2016). *Κάρπαθος και Λαογραφία, Δ' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*. (Μ. Αλεξιάδης, Επιμ.) Αθήνα: Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου, Τμήματος Φιλολογίας, Φιλοσοφικής Σχολής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, σ. 583. «Τούτο με τη σειρά του γεννά μια υπόθεση εργασίας: αν η Όλυμπος είχε αυστηρούς μορφολογικούς περιορισμούς με τα αυστηρά προπολεμικά παραδοσιακά πρότυπα λαϊκής αρχιτεκτονικής, αν δηλαδή οι αυστηρές οδηγίες που δόθηκαν το 2002 δίνονταν πενήντα χρόνια νωρίτερα, θα μπορούσαμε σήμερα να απολαμβάνουμε αυτή τη σύγχρονη έκφραση λαϊκής τέχνης; Σίγουρα όχι. Τελικά τι είναι αυθεντικό, λαϊκό, παραδοσιακό;»

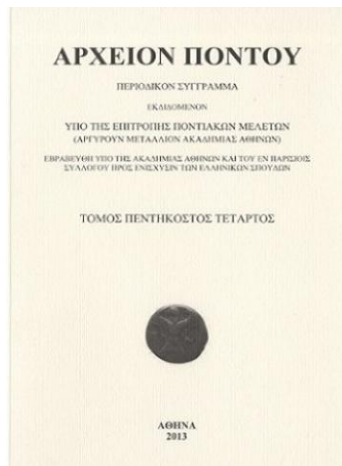
Τα κάγκελα αυτά, μαζί με τη γυναικεία ολυμπίτικη φορεσιά, δεν είναι μόνο τα πιο αγαπημένα φωτογραφικά θέματα για τους επισκέπτες και τους τουρίστες, αλλά ταυτόχρονα η πολυχρωμία και ο διάκοσμός τους διασώζουν και εκφράζουν την «ουσία της ολυμπίτικης κουλτούρας»⁸². Μιας κουλτούρας που εν τέλει είναι τόσο παλιά και «φτασμένη» που δεν φοβάται να αλλάξει και τόσο νέα που μοιάζει αθάνατη. Χωρίς να στοχεύει και χωρίς να μιμείται.

Μπορεί μεταπολεμικά η χρήση της πέτρας να περιορίστηκε, όμως ο παραδοσιακός αυτός οικισμός παρέμεινε παραδοσιακός αλλάζοντας. Προσάρμοσε και ενσωμάτωσε τα νέα υλικά και δημιούργησε έναν νέο χαρακτήρα, διαφορετικό και αρμονικό με την προϋπάρχουσα κατάσταση, σαν φυσική συνέχεια. Ένα είναι σίγουρο: το κλίμα και η φυσική ομορφιά επέδρασαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση του αυτόχθονος οικιστικού παραδείγματος και γενικά στην πνευματική και καλλιτεχνική δημιουργία. Μαζί με την ιστορία του τόπου και τους σεισμούς: Τόσο ο ιστορικός Πόντος, όσο και τα Δωδεκάνησα ήταν από πάντα περιοχές σεισμογενείς. Εκτός από τους σεισμούς βέβαια, έζησαν κατά καιρούς και «σεισμικά» ιστορικά γεγονότα. Βίωσαν σαφώς μακρύτερες περιόδους πολιτισμικής ανελευθερίας και ξένης επικυριαρχίας και δη μέσα στον 20^ο αιώνα.

Η σημερινή αρχιτεκτονική όψη της Ολύμπου είναι αποτέλεσμα, σχεδόν εξολοκλήρου, της λαϊκής δημιουργίας. Το ίδιο ακριβώς συνέβη και με τους *ουσταμπασήδες*⁸³ του Πόντου, τους πρακτικούς αυτούς κατασκευαστές, οι οποίοι έχτισαν από υποτυπώδεις κατοικίες των φτωχών μέχρι πολυόροφα μέγαρα και αρχοντικά των πλουσίων, αφού έλλειπαν από τη λαϊκή και μεσαία τάξη διπλωματούχοι μηχανικοί και αρχιτέκτονες. Τα βασικότερα στοιχεία αυτής της κλασικής ελληνικής αρχιτεκτονικής του Πόντου, εμφανέστερης κυρίως στα δημόσια κτίρια και στα αρχοντικά, με ελαφρύ βυζαντινό άρωμα, υφίστανται και στην εσωτερική και εξωτερική όψη των κτισμάτων της Ολύμπου, με ένα εξ' αυτών να είναι το πιο χαρακτηριστικό.

⁸² Λεκανάκης Α. *ό.π.*, σσ. 583 - 584. «*Η ποικιλία και ο φόρτος του διακόσμου είναι μνήμες από το παρελθόν, που επέβαλαν στο «ατομικό» να αναζητήσει τη θέση του και το ρόλο του στην τυποποιημένη σύγχρονη ζωή; Ίσως. Το σίγουρο είναι ότι το σύγχρονο ολυμπίτικο σπίτι, κατασκευασμένο με σύγχρονα υλικά και σχέδια, βρήκε τον τρόπο να γίνεται «προσωπικό» και να εκφράζει την ατομικότητα των κατοίκων του».*

⁸³ Νικολαΐδης, Λ. *Αρχιτεκτονική Όψεις Κτηρίων, Α' Συμπόσιον Ποντιακής Λαογραφίας. Αρχείον Πόντου*, 38^{ος}, (1984), σσ. 343-344.

Ο μονοκέφαλος αετός, έμβλημα των Κομνηνών και όχι μόνο, βρίσκεται σε όλα τα εξώφυλλα του Περιοδικού Συγγράμματος Αρχείον Πόντου, όπως απεικονίζεται πάνω σε ένα αργυρό νόμισμα της Σινώπης του 4^{ου} αιώνα π.Χ. Στα χτιστά κάγκελα της Ολύμπου ένα από τα πιο αγαπημένα μοτίβα είναι ο δικέφαλος αετός.

Εικόνα 11

Κοφτά κάγκελα.

Στην τελευταία εικόνα διακρίνεται στο υπέρθυρο της οικίας, ανάγλυφη κτητορική επιγραφή (ΑΓΦ: Αντώνιος Γεωργίου Φουρτίνας), που αποτελεί ίσως την πιο συνήθη εξωτερική διακοσμητική παράσταση και μαζί με τον υπόλοιπο διάκοσμο αποτελούν αυτό που θα λέγαμε, όπως και στα δημοτικά τραγούδια: «*Τα ανάγλυφα*

μιας τέχνης ταπεινής». Όχι σπάνια συνοδεύονται και από άλλου είδους επιγραφές, που ενίοτε στοιχειοθετούν την αίσθηση της ιστορικότητας που διαπνέει, έστω και ανεπίγνωστα, τη λαϊκή αντίληψη: «Σήμερα εμού, αύριον ετέρου».

Εικόνα 12 Καφενείο στο κέντρο του χωριού.

Δεν θα εμβαθύνουμε εδώ στη συγκρισιμότητα ή στη θεωρητική και επιστημονική επάρκεια συνδετικών σχημάτων που αποτελούν μείζονα θέματα της σύγχρονης λαογραφικής και εθνογραφικής έρευνας. Τα ζητήματα αυτά είναι λεπτά και πολυσύνθετα και όχι άσχετα με τη χρονική και χωρική υπόσταση και απόσταση των προαναφερόμενων, για να επιτευχθεί οποιαδήποτε αποδεικτική δεσμευτικότητα. Μας χωρίζει ένα χάος. Ένα χάος πολύπλοκο, ή όπως θα έλεγαν και οι φυσικοί: «μη γραμμικό και γενικά μη επιλύσιμο, για κάθε τιμή του χρόνου και οποιεσδήποτε αρχικές συνθήκες⁸⁴». Αν όμως το κυριότερο χαρακτηριστικό του χάους είναι η εντροπία⁸⁵ του,

⁸⁴ Για περισσότερα βλ. Μπουντής, Α. (1995). *Δυναμικά Συστήματα και Χάος* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Παπασωτηρίου, σσ. 15-19.

ένα επίσης χαρακτηριστικό της κοινωνικής εντροπίας είναι πως αυτή μειώνεται μέσα από τη δημιουργία και τη ζωή.

Οι αρχικές συνθήκες είναι παρόμοιες. Πόντος και Όλυμπος διατήρησαν σπερματικά μια αρχέγονη συνείδηση λόγω της γεωγραφικής τους απομόνωσης. Επίσης, σε σημαντικό βαθμό ετεροκαθόρισαν τη θρησκευτική και εθνική τους ιδιοπροσωπία λόγω της αντιπαλότητας ή της αντίδρασης προς ένα περιβάλλον κάθε άλλο παρά φιλικό: Φράγκοι, Οθωμανοί κτλ. Αλλιώς δε θα μπορούσε και να γεννήσει ένα μικρό καρπάθικο χωριό, μορφές όπως αυτή του ζωγράφου Μανώλη Ν. Παπαμανώλη⁸⁶ ή του «*Θεόφιλου του Νοτίου Αιγαίου*» Βασίλη Χατζηβασίλη⁸⁷. Αμφότεροι χωρίς τίτλους σπουδών, αλλά άνθρωποι με «μεγάλη σκιά».

Οι επιστημονικές απόψεις βέβαια ως συνήθως αποκλίνουν, δίστανται: κατά πόσο στις μορφές των κτισμάτων διατηρούνται παραστάσεις και σχήματα του παρελθόντος με αρχετυπική δομή και χρονική συνέχεια; Ακόμη όμως και αν η αρχική συμβολική αξία έχει χαθεί, αυτό δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ισχυρή ένδειξη πως η παράδοση, ως «διαρκής διαδικασία πρόσληψης και αφομοίωσης νεωτερικών στοιχείων» συνεχίζει να υφίσταται, να είναι ζωντανή. Αυτό που κάνει είναι κυρίως να διατηρεί τις προνομιακές του σχέσεις με τον αρχικό συμβολισμό, αλλά και να τον ανατροφοδοτεί παράγοντας νέους τρόπους παρουσίασης του συλλογικού υποσυνείδητου και της συλλογικής μνήμης. Ο πυρήνας του συνεχίζει να εν-υπάρχει

⁸⁵ Εντροπία με απλά λόγια είναι ο βαθμός αταξίας ενός συστήματος. Όσο αυξάνεται η εντροπία, αυξάνεται και η αταξία του.

⁸⁶ Λαϊκός ζωγράφος, με ανεπιτήδευτη αμεσότητα και αγνό πατριωτισμό, με περιφρόνηση στην ισχύ των δυνατών και πόθο για τη λευτεριά. Γεννήθηκε στην Όλυμπο το 1919 και έζησε την απαγόρευση της διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας στα σχολεία της Δωδεκανήσου το 1937. Θα επιλέξει τον μοναχικό δρόμο της αντίστασης. Με μια βάρκα θα δραπετεύσει το 1939 από την ιταλοκρατούμενη Κάρπαθο με προορισμό την Κρήτη και μετέπειτα την ελεύθερη Ελλάδα. Το 1940 θα λάβει μέρος στην ελληνοϊταλική σύγκρουση με το Τάγμα Δωδεκανησίων. Στο τέλος, θα αιχμαλωτιστεί από τους Ιταλούς και θα φυλακιστεί με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας, καθώς πολέμησε «κατά» της πατρίδας του, μιας και όπως όλοι οι Δωδεκανησίοι ήταν Ιταλός υπήκοος. Η απάντησή του στον ιταλό στρατιωτικό ανακριτή είναι χαρακτηριστική: «*Δε φταίω εγώ. Υπεύθυνος είναι η μάνα μου, ο πατέρας μου, ο δάσκαλός μου και ο παπάς τους χωριού που μου δίδαξαν την ελληνική γλώσσα..*». Την τελευταία του πνοή θα την αφήσει στις ιταλικές φυλακές βαρυνιοιτών στη Ρόδο το 1943. Για περισσότερα βλ. Μηνάς, Κ., Παπαμανώλης, Ν., & Αναστασιάδης, Μ. (2007). *Εμμανουήλ Ν. Παπαμανώλης, Ο ήρωας και ο ζωγράφος. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.*

⁸⁷ Λαϊκός ζωγράφος, αρχιτέκτονας και καλλιτέχνης, γεννημένος στην Όλυμπο και μεγαλωμένος με το τρίπτυχο της πολιτισμικής ιδιοπροσωπίας του τόπου του: την πατριωτική παιδεία, τη βαθειά χριστιανική πίστη και την αγάπη για τη λαϊκή παράδοση. Στα γλυπτά κάγκελα που φτιάχνει συνηθίζει να ξετυλίγει γνωστούς αρχαίους ελληνικούς μύθους. Σήμερα στην Όλυμπο λειτουργεί το Μουσείο Βασίλη Ν. Χατζηβασίλη, όπου εκτίθεται μία συλλογή από έργα του. Τα υπόλοιπα αρχιτεκτονήματά του – σπίτια και αρχοντικά – βρίσκονται διεσπαρμένα στην Κάρπαθο, την Κάσο και τη Ρόδο. Την παράδοση αυτή που κληρονόμησε από τον πατέρα του, σήμερα τη συνεχίζουν οι γιοι του. Αν ψάχαμε το μότο του δεν θα ήταν δύσκολο να το βρούμε: «*Προορισμός του ανθρώπου είναι να μοιάσει του Θεού*».

μέσα στη δημιουργία επάγοντας υπαρκτική ετερότητα, δηλαδή ταυτότητα. Ή αλλιώς: *«Παράδοση δεν είναι αυτό που μας παρέδωσαν ή που εμείς θα παραδώσουμε στους άλλους. Παράδοση είναι η δική μας παράδοση, σ' αυτό που υπάρχει ούτως ή άλλως⁸⁸»*.

«Όταν ο παπά Γιάννης⁸⁹ «κόβει» το μπετόν για να δημιουργήσει τους αετούς του, στη συνείδησή του υπάρχει ζωντανό το Βυζάντιο⁹⁰».

4. Φιλοξενία

«Κόρη, ψωμί δεν έχουμε τον ξένο τι τον θέλεις;⁹¹». Ο διάλογος είναι πολύ σημαντικός στα δημοτικά τραγούδια, γιατί εισάγει το πρόσωπο. Και η υπόθεση της ζωής είναι κυρίως υπόθεση των προσώπων. Στην προκειμένη περίπτωση, και όχι μόνο σ' αυτή βέβαια, η λιτή περιγραφή προκαλεί στην πραγματικότητα πολύ ισχυρότερη συγκίνηση, ή κατά τον Φωριέλ: *«Η απλότητα και το καθημερινό ύφος κάνει τις εικόνες να ξεπετάγονται πιο ζωντανές, απ' ό,τι θα πετύχαινε μια γλώσσα εμφατική και πιο στολισμένη»*. Δε χρειάζονται ιδιαίτερες αναλυτικές ή ερμηνευτικές ιστορικές και κοινωνιολογικές προσεγγίσεις για να αποδοθεί το νόημα της δράσης των προσώπων. Η «πολυπόθητη» έμφαση στο συγκεκριμένο (stress on the context) γίνεται με λίγα λόγια, λόγια που «εξεικονίζοντας» ένα μικρό κομμάτι του κόσμου απεικάζουν με ενάργεια την παιδεία και τον πολιτισμό του ή καλύτερα τον προσανατολισμό του.

«Στα παλιά τα χρόνια δεν υπήρχαν ξενοδοχεία στα Κοτύωρα⁹²». Οι ξένοι, Έλληνες και Τούρκοι, που τύχαινε να βρεθούν στα χωριά, κυρίως για να διεκπεραιώσουν τις εργασίες τους και έπρεπε κάπου να μείνουν το βράδυ, δεν υπήρχε

⁸⁸ Δ. Σαββόπουλος.

⁸⁹ Ο πατήρ Ιωάννης Διακογεωργίου υπηρετεί μέχρι σήμερα ως εφημέριος στον Ιερό Ναό Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ολύμπου Καρπάθου. Υπήρξε οικοδόμος και τεχνίτης στη δεκαετία του '60, όταν και έκοψε κι έβγαλε τα σχέδια για τα περισσότερα «κοφτά» κάγκελα του χωριού, όταν η χρήση τους είχε πια γενικευτεί και επικρατήσει. Άνθρωπος με τεράστια φυσική μνήμη, παιγνιώδης και ψυχή του γλεντιού και των θρησκευτικών πανηγύρεων, οι οποίες στην Κάρπαθο γιορτάζονται μαζικά και με πολύ ιδιαίτερο τελετουργικό τυπικό.

⁹⁰ Λεκανάκης Α. *ό.π.*, σ. 580.

⁹¹ Από το ριζίτικο τραγούδι *Μάνα χιονίζει στα βουνά: «Ξένος περνά στην πόρτα μας ογρός και χιονισμένος, μάνα μου κι ας τ' ανοίξουμε τον ξένου να μπει μέσα, κόρη ψωμί δεν έχουμε τον ξένο τι τον θέλεις;»*.

⁹² Ακόγλου, Ξ. (1939). *Από τη ζωή του Πόντου. Λαογραφικά Κοτύωρων*. Αθήνα: Μάτι, σ. 118. Η περιοχή των Κοτύωρων (Ορντού) στον Πόντο είναι ο τόπος καταγωγής της πλειοψηφίας των ποντίων κατοίκων των Πλατανακίων.

περίπτωση να μη γίνουν δεκτοί: «Πήγαιναν συνήθως στην αυλή της εκκλησίας. Εκεί παίρναν επαφή με γριές που πήγαιναν τακτικότερα και το πρωινό και στον εσπερινό της εκκλησίας και που τους οδηγούσαν για φιλοξενία στα σπίτια τους. [] Η φιλοξενία από παράδοση ήταν έμφυτη σε όλους κι αποτελούσε ένα από τα ιερότερα και σπουδαιότερα καθήκοντα του καθενός απέναντι στους ομοίους του». Ο ξένος έπρεπε να οικονομηθεί με κατάλυμα και τροφή. Τόσο λόγω συμμόρφωσης με τις θρησκευτικές επιταγές, όσο κυρίως λόγω μιας βαθιά ριζωμένης αντίληψης πως ο ξένος, ειδικά ο εμπερίστατος και ο φτωχός, χρήζει περιποίησης και φιλοξενίας. Και από την άλλη όσο πιο φτωχός είναι ο οικοδεσπότης, τόσο μεγαλύτερη είναι και η ευλογία.

Οι Πόντιοι πέρασαν δύσκολα, ειδικά τα πρώτα χρόνια της εγκατάστασής τους στην Ελλάδα, μα την παράδοση αυτή την πλούτισαν και τη συνέχισαν. Σαν παιδί θυμάμαι ακόμα να έρχονται στο σπίτι μας «ξένοι», μερικοί από τους οποίους μετέπειτα κατέλαβαν δημόσια αξιώματα, που ερχόντουσαν να δουν τη γιαγιά που τους φιλοξένησε σε καιρούς δύσκολους. Το ίδιο πάνω κάτω συνέβαινε και σε όλα τα ποντιακά χωριά: ήταν ντροπή ξένος να φύγει χωρίς φιλοξενία και δύσκολα κάποιος να «ξέφυγε» από την κλήση του Ξένιου Δία «επί ξενία» ή κάποιος φτωχός αγρότης να μην πήρε μέρος σε αυτή την κληροδοτημένη πράξη αρετής ως οικοδεσπότης, γνωρίζοντας υποδόρια πως η αρετή τρέφεται από τις αντιξοότητες.

Στην Όλυμπο από την άλλη είναι πολύ χαρακτηριστικές οι διηγήσεις από την άφιξη των πρώτων τουριστών – «εξερευνητών» λίγο μετά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Φυσικά, όταν έφτασαν οι πρώτοι αυτοί τολμηροί ταξιδιώτες και λάτρεις της περιπέτειας στο χωριό, που δεν βρίσκεται ούτε καν στη μέση αλλά στην άκρη του πουθενά, δεν υπήρχε καμία υποδομή φιλοξενίας ή εστίασης. Οι ντόπιοι τους κοίμιζαν και μοιραζόντουσαν το φαγητό τους μαζί τους. Όπως και νά 'χει, είναι σίγουρο πως οι μεν στους δε φάνταζαν εξωτικοί έως εξωγήινοι: οι ντόπιοι με τις παράξενες φορεσιές και την ανεξήγητη οικειότητα τους και οι επισκέπτες με τα περίεργα ρούχα και τα σουσούμια ενός πολιτισμού που δεν είχε ακόμα κατακτήσει ολόκληρο τον κόσμο και σε εκείνα τα μέρη εν πολλοίς ήταν άγνωστος.

Όλα αυτά βέβαια μέχρι να «καταπλεύσει» ο «κανονικός» τουρισμός, ο οποίος «προσγειώσε» ανώμαλα τους εξωγήινους στην οικονομία της αγοράς και εξομάλυνε και «κανονικοποίησε» τέτοιου είδους «αποκλίνουσες» συμπεριφορές. Παρόλα αυτά,

εξωγήνιοι υπάρχουν ακόμα. Και μια σχετικά πρόχειρη επιτόπια έρευνα θα μπορούσε εύκολα να το αποδείξει.

5. Περί του πολιτισμού

Η μουσική, η λύρα και το τραγούδι, οι τελετουργίες και οι κοινωνικές δράσεις, η γλώσσα και τα έθιμα, είναι ο καθρέφτης πάνω στον οποίο το πρόσωπο μπορεί να αντικρίσει το είδωλό του. Ένα είδωλο που καμιά φορά είναι πιο αληθινό από το ίδιο το πρόσωπο, που λίγο πολύ έχει συνηθίσει να φορά διάφορα προσωπεία και σε μια μετωπική ανάλυση συχνά μοιάζει απροσπέλαστο. Είναι το σύνολο των πραγμάτων που δίνουν τροφή για να χορτάσει η ύπαρξη.

Αν οι ολοκληρωτικοί μαχητές της επιβίωσης που μελετούμε, συμφιλώθηκαν κάποτε με το μόχθο – σε μια ανεπανάληπτη ίσως κατάφαση του μόχθου -, αυτό δεν ήταν μόνο από την ανάγκη, αλλά κυρίως από την ελπίδα πως στο μέλλον θα ανταμειφθούν και θα πάρουν αυτό που τους αξίζει, θα τους αποκαλυφθεί το ουσιώδες. Ένα ουσιώδες που «κείται μακράν» από τον σύγχρονο καριερισμό και την εγωτική επιδίωξη της επιτυχίας - ευτυχίας, στο βαθμό που τα άλλα ενδιαφέροντα μένουν λειψά και συνεπόμενα ο εαυτός ανολοκλήρωτος και μετέωρος.

Ο άνθρωπος είναι πάνω από αυτά που κάνει. Δεν μπορούν τα έργα του μόνο, το εισόδημα και η σταδιοδρομία του να τον προσδιορίσουν ως ολότητα. *«Αν οι βόρειοι ευρωπαίοι κλείνονται μέσα σε ό,τι τους χρειάζεται, οι νότιοι ανοίγονται σε όσα αγαπούν».* Μένει να εξετάσουμε, λοιπόν, ποια είναι αυτά που αγαπούν, αυτά που τους καθορίζουν, αυτά που τους ολοκληρώνουν. Αυτά που κάνουν εν τέλει αυτή τη ζωή να αντέχεται.

Στην επιστήμη, και ιδιαίτερα στις επιστήμες του ανθρώπου, τίποτα δεν είναι προφανές. Κι όχι μόνο αυτό, αλλά όσο πλησιάζει κανείς για να παρατηρήσει ή να καταγράψει την ψυχική περιουσία ενός τόπου ή ενός κόσμου, τόσο εισέρχεται σε περιοχές αχαρτογράφητες ή απρόβλεπτες. Χρειάζεται να είναι κανείς ανοιχτός στα πράγματα, να έχει ετοιμότητα στην έκπληξη, χωρίς προκάτ ιδέες και προκαταλήψεις, προκειμένου να είναι έτοιμος να συνθέσει ετερόκλητα στοιχεία, όπως συνήθως κάνουν και οι πρωταγωνιστές που με τη ζωή και τη συμπεριφορά τους παρέχουν την πρώτη ύλη για τις πανεπιστημιακές – επιστημονικές εργασίες που τους μελετούν. Μερικές αρχικές παρατηρήσεις είναι απαραίτητες.

Πρώτα από όλα, λογοτεχνία αλλά και ιστορία γράφουν κυρίως οι αστοί. Το πιο συνηθισμένο είναι, αφού προσδιορίσουν το θέμα και το αντικείμενο της έρευνάς τους, να επισκεφτούν για ένα χρονικό διάστημα τον τόπο ενδιαφέροντος - κυρίως αν αυτός βρίσκεται στην επαρχία - για να πραγματοποιήσουν στοχευμένα την επιτόπια έρευνά τους, να γνωρίσουν και να μιλήσουν με ανθρώπους, να πάρουν συνεντεύξεις και να συμπληρώσουν ερωτηματολόγια. Κατά κανόνα, προσπαθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα να εγκλιματιστούν ή και να ενσωματωθούν στο νέο περιβάλλον για να μπορέσουν να πάρουν γρήγορα, με τρόπο φυσικό αλλά και ακριβή τα στοιχεία και τις πληροφορίες που τους ενδιαφέρουν. Συνήθως, λόγω της καλής προαίρεσης και της προσωπικής προσπάθειας που καταβάλουν, τείνουν στο τέλος να αγαπήσουν ειλικρινά τον τόπο και τους ανθρώπους του.

Μοιάζουν λίγο βέβαια με τα τηλεοπτικά συνεργεία που καταφθάνουν σ' έναν τόπο για να κάνουν μία καταγραφή, ένα ρεπορτάζ ή ένα ντοκιμαντέρ με οδηγό δυο τρεις ανθρώπους ντόπιους με λίγη μεγαλύτερη προβολή ή αναγνωρισιμότητα. Σε κάθε περίπτωση σχεδόν, για τους μόνιμους κατοίκους ή για αυτούς που έχουν ζήσει για κάποιο χρονικό διάστημα στο μέρος, το αποτέλεσμα είναι αφόρητα ελλειμματικό και ελάχιστα αντιπροσωπευτικό, και στη χειρότερη περίπτωση στρεβλό και παραμορφωτικό. Ο μεμονωμένος ερευνητής πάλι, που προσέρχεται με λιγότερο επιδεικτικό και θορυβώδη τρόπο είναι σε καλύτερη μοίρα και όχι σπάνια αποδίδει και εξάισια έργα⁹³, αλλά και πάλι αυτό μας δίνει το μέτρο των δυσχερειών που αντιμετωπίζει μία έρευνα επί σκοπού, που μάλιστα οφείλει να υλοποιηθεί σύντομα, να προλάβει τις προθεσμίες. Όπως και νά 'χει μια τέτοια προσπάθεια δεν προλαβαίνει να ζυμωθεί με το χρόνο.

Η καλύτερη έρευνα γίνεται όταν δεν πας για να κάνεις έρευνα. Τα καλύτερά του ηλιοβασιλέματα, ο φωτογράφος τα έχει βγάλει όταν δεν έχει πάει επί τούτου για φωτογράφιση. Και τότε δε χρειάζεται και πολύ προσπάθεια. Το ηλιοβασίλεμα θα φθάσει μόνο του στα μάτια του και όσο κι αν προσπαθούσε τις προηγούμενες ημέρες ποτέ δε θα έφτανε σ' αυτό το αισθητικό αποτέλεσμα.

⁹³ Τέτοια είναι η περίπτωση του ντοκιμαντέρ «*Αγέλαστος Πέτρα*» που γύρισε ο Φίλιππος Κουτσαφτής για την Ελευσίνα. Τα γυρίσματα διήρκεσαν 12 χρόνια. Ο ίδιος χωρίς να κατάγεται από εκεί, κάνοντας ένα οδοιπορικό με προορισμό τη γνώση, απέδωσε ένα ολοκληρωμένο έργο, αναδεικνύοντας έναν τόπο στην ολότητα του με τρόπο που διέλαθε της προσοχής όλων των γηγενών ή μόνιμων κατοίκων της περιοχής.

Η άλλη περίπτωση, πολύ συνηθισμένη επίσης, είναι του ανθρώπου που κατάγεται, γεννήθηκε ή μεγάλωσε στον τόπο, στον οποίο επιστρέφει για να καταγράψει ή καλύτερα να αναδείξει. Είναι επιστημονικά τεκμηριωμένο πως τα μέρη στα οποία ζήσαμε μας προκαλούν συναισθηματική ευδαιμονία. Έχει καταγραφεί με μαγνητικές τομογραφίες η νοσταλγική αντίδραση που προκαλείται στον εγκέφαλο όταν κάποιος επιστρέφει στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Το φαινόμενο αυτό ονομάζεται *τοποφιλία* και γενικότερα υποδηλώνει μία απτή σχέση μεταξύ ανθρώπων και τόπων, που αν και αποδεικνύεται επιστημονικά, είναι δύσκολο να περιγραφεί με ακρίβεια. Το σίγουρο είναι πως αυτές οι αυθόρμητες συναισθηματικές αντιδράσεις έχουν βαθιά ψυχολογικά οφέλη, αλλά δεν είναι καθόλου σίγουρο ότι έχουν τις ίδιες θετικές «παρενέργειες» στον ιστορικό στοχασμό.

Και στις δύο παραπάνω περιπτώσεις, υπάρχουν πράγματα που μας εμποδίζουν να δούμε αυτό που έχουμε μπροστά μας. Στη δική μου περίπτωση ισχύουν αλλά ταυτόχρονα δεν ισχύουν όλα τα παραπάνω. Τα Πλατανάκια είναι ο τόπος καταγωγής μου, αλλά δεν έζησα ποτέ εκεί, παρά μόνο ως επισκέπτης τα καλοκαίρια και τις γιορτές. Η Όλυμπος δεν είναι ο τόπος καταγωγής μου αλλά έζησα εκεί. Τα παιδικά μου χρόνια τα πέρασα στην ελληνική επαρχία, όμως είμαι παιδί της πόλης, στην οποία και διαμένω τα τελευταία 30 χρόνια με δύο μικρά διαλείμματα. Εκ των υστέρων διαπίστωσα πως οι χειμώνες στην «άγονη γραμμή», σ' ένα απομακρυσμένο νησιωτικό χωριό που αντιστέκεται στο χρόνο διατηρώντας ακόμα σχετικά άθικτα παλιά έθιμα και παραδοσιακές επιβιώσεις, αλλά ταυτόχρονα φθίνει πληθυσμιακά – όπως και όλα τα ελληνικά χωριά τα τελευταία πενήντα χρόνια – ένα χωριό που επιβιώνει ακόμα κυρίως λόγω του τουρισμού, αλλά παρακμάζει και συρρικνώνεται πνευματικά και πολιτιστικά, λειτούργησαν ιαματικά και λυτρωτικά, ως αρχέγονο καταφύγιο για το χειμαζόμενο και πάντα ανήσυχο «είναι».

Όταν ο Χρήστος Βακαλόπουλος πήγε στη Γαλλία για σπουδές, ο καθηγητής του Ερίκ Ρομέρ τον ρώτησε δύο πράγματα μόνο: *από πού είστε και τι θέλετε*. Αυτός απάντησε: *Ελλάδα και κινηματογράφος*. Έχει σημασία από πού έρχεσαι. Για να έχει νόημα το νέο πρέπει να βρίσκει τις ρίζες. Η πρώτη αίσθηση ήταν ότι αυτές οι ρίζες δεν είναι καθόλου μακριά, αλλιώς δεν εξηγείται αυτή η παράξενη οικειότητα, μέχρι τρυφερότητα που ανέδινε αυτό το σκληρό νησιωτικό τοπίο με τους λιγιστούς πλέον ανθρώπους του, γαντζωμένους πάνω σε ένα βράχο. Με το ίδιο πείσμα και την ίδια

απαντοχή που οι Πόντιοι πρόσφυγες έδεσαν τη νέα τους ζωή με τις πέτρες του χωριού μου. Οι άνθρωποι όταν «τρίβονται» εξ επαφής με το σκληρό τοπίο «μαλακώνουν».

Πόντιοι και Δωδεκανήσιοι, γνήσιοι στην ελληνικότητά τους, όχι τόσο σαν ταυτότητα⁹⁴ αλλά σαν διεργασία πνευματική, ως τρόπος ζωής και ερμηνείας του κόσμου, φαίνεται να συνδέονται με ένα αόρατο νήμα που ενώνει διαφορετικές ιδιοσυγκρασίες⁹⁵. Αυτό δεν είναι ούτε προφανές, ούτε ποτέ εύκολο να αποδειχθεί αφού τα συμβαίνοντα στον πολιτισμό είναι πολύ περίπλοκα και δυσερμήνευτα με μία μόνο μέθοδο. Αναζητούμε τις διαδρομές, τις εξελίξεις, τα κοινά χαρακτηριστικά και τις διαφοροποιήσεις, που ταξιδεύουν στον τόπο και στο χρόνο και προφανώς συμβαίνουν και αλλού εκτός από τους δύο τόπους που εξετάζουμε. Απλώς, αυτός ο τοπικός προσδιορισμός της μελέτης κάνει δυνατή την άντληση στοιχείων και τη χρήση συγκεκριμένων πηγών, με τρόπο που φέρνει το ερευνητικό αντικείμενο πιο κοντά στην πραγματική του διάσταση και κάνει εφικτό τον έλεγχο παραμέτρων που σε άλλες περιπτώσεις θα ήταν μάλλον αδύνατον.

Ή αλλιώς, σύμφωνα και με την Ηρακλείτεια ρήση⁹⁶, μελετούμε την υποψία της ύπαρξης μια αρμονίας αφανούς, που έχει την τάση να μένει κρυφή και δυσερεύνητη, και εμφανίζεται όχι τόσο όταν όλα τα στοιχεία ταιριάζουν, συν-αρμόζουν, αλλά κυρίως όταν συμβάλλονται αντιθετικές καταστάσεις ή έννοιες, όπως για παράδειγμα η ζωή και ο θάνατος⁹⁷, χαρακτηριστικό της αρμονίας των αντιθέτων που μάγευε τον Έλληνα προσωκρατικό. Κατά την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων διαπίστωσα πως η συγκέντρωση των περισσότερων στοιχείων είχε ήδη γίνει, προϊόντος του χρόνου, σε τυχαίες στιγμές κατά τις καθημερινές συναντήσεις μου με ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας, ανθρώπους χωρίς επίσημη μόρφωση, που ωστόσο ήταν φύλακες και ζωντανοί φορείς ενός τεράστιου μουσικού πλούτου και πολιτισμού.

⁹⁴ Η συζήτηση για την ταυτότητα είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα και όπως όλα τα σοβαρά θέματα μπορεί εύκολα γίνει ιδεολόγημα ή να περιπέσει σε γραφικότητες. Δεν είμαστε σε θέση εδώ να δώσουμε έναν ορισμό για το τι συνιστά ο όρος ταυτότητα, ωστόσο χρήσιμη θα ήταν μία διερεύνηση της αξίας που έχει σ' αυτό το θέμα η γνώση και η συνείδηση της ιστορίας.

⁹⁵ «Τα ίδια μοτίβα, τα ίδια θέματα, οι ίδιοι μύθοι κυλούν στην ψυχή, τη μνήμη και τη φαντασία τούτου του λαού, ίδια και πολλές φορές απaráλλαχτα όπως αιώνες πριν» στο Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σ. 80.

⁹⁶ «Αρμονία αφανής, φανερός κρείττων»: Η αφανής αρμονία είναι καλύτερη από τη φανερή.

⁹⁷ Με λίγα λόγια, η ζωή και ο θάνατος, αν και είναι έννοιες αντίθετες, βρίσκονται σε αρμονία, παίρνουν αξία το ένα από το άλλο, βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και τελικά, είναι αυτή η αρμονία που δεν επιτρέπει στο θάνατο να κυριαρχήσει, να θριαμβεύσει πάνω στη ζωή. Τότε θα είχαμε δυσαρμονία.

Η μεθοδολογία ως εκ τούτου ήταν βασικά ελεύθερη, με γνώμονα μόνο τη χαρά της γνώσης και της ανακάλυψης και έπειτα της επιστημονικής καταγραφής. Έτσι κι αλλιώς οι διαχωριστικές γραμμές σ' ένα τέτοιο εγχείρημα είναι αμυδρές και οι περιορισμοί που θέτει η επιστήμη ή η προσέγγιση στις εκάστοτε τάσεις της θεωρίας της έρευνας, χαράσσονται και τηρούνται μέχρι κάποια άλλη επιστημονική εργασία να τους καταρρίψει ή να τους παραβιάσει. Επειδή, από τη μία, η εξέλιξη ενός πολιτισμού δεν μπορεί ποτέ να προδιαγραφεί επακριβώς και οι νόμοι αυτής της εξέλιξης είναι πάντα πρόσκαιροι και από την άλλη, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι η πραγματικότητα έχει την τάση να μας διαφεύγει, αν όχι ολόκληρη, τουλάχιστον ένα σημαντικό κομμάτι της.

Σε προσωπικό επίπεδο, ζητούμενο αποτέλεσε και η βιωματική εμπειρία του χώρου, η οποία είναι μία αντίληψη που συλλαμβάνεται από διάφορες πλευρές και η επιστημονική είναι απλώς μόνο η μία από αυτές. Αν το λέγαμε με τους όρους της ποίησης, θα λέγαμε πως μια αναλυτική εξέταση ενός ποιήματος είναι μια λειτουργία γνωστική – επιστημονική, ενώ η ποίηση αυτή καθαυτή είναι μια λειτουργία σαφώς συναισθηματική. Από κει και πέρα, οποιαδήποτε εργασία αν μείνει μόνο στο επίπεδο της περιγραφής, δεν κάνει σχεδόν τίποτα. Έτσι κι αλλιώς, ο τελικός προορισμός ήταν κατά κάποιο τρόπο η θέαση ενός πολιτισμού στην ολότητά του, καθώς το όλον ξεπερνάει πάντα σε χαρακτηριστικά τα επιμέρους. Το τελικό αποτέλεσμα προκύπτει μέσα από μια διαδικασία που στην τέχνη λέγεται μεταγραφή, δηλαδή ένα είδος μεταποίησης, έτσι ώστε τα λόγια μας, που όντως *«είναι παιδιά πολλών ανθρώπων»*, να ξαναγίνουν δικά μας λόγια και ο εαυτός μας να γίνει ξανά υποκείμενο των σκέψεών μας.

Αυτού του είδους η μέθεξη προϋποθέτει πως ο λόγος θα σηκωθεί λίγο πάνω από τη γη – όπως απαιτεί η ποίηση ή η αγιότητα – και επίσης προϋποθέτει μια υπέρβαση του εαυτού τη στιγμή που συναντιέται με τα ιστορικά γεγονότα και τα αφομοιώνει, δηλαδή, τα ξανακάνει ποίηση και μύθο. Η όσμωση και η αγάπη για τις θετικές επιστήμες και η γοητεία των σύγχρονων θεωριών τους, λειτούργησε συμπληρωματικά και επιδραστικά ή και πολλές φορές σκόπιμα προκλητικά. Όταν ο διάσημος Γάλλος ανθρωπολόγος Κλοντ Λεβί Στρος (Claude Lévi-Strauss) διατύπωνε το 1958 την άποψη πως: *«ανάμεσα σε δύο όμοια ή παρόμοια φαινόμενα του πολιτισμού δεν υπάρχει άμεση συνέχεια, γιατί το ένα δεν προέρχεται κατευθείαν από το άλλο, αλλά το καθένα τους προέρχεται από ένα ξεχωριστό σύστημα παραστάσεων, ένα*

διαφορετικό σύνολο πολιτισμού», δεν είχε υπόψη του την πολύ μεταγενέστερη θεωρία των φράκταλ, η οποία έμελλε να τον επιβεβαιώσει ως προς τη μη προέλευση του ενός από το άλλο, αλλά και να τον διαψεύσει καθώς, το κεντρικό στοιχείο – η ανθρώπινη σκέψη, οι αξίες και τα συναισθήματα κυρίως στην έκφρασή τους στο λαϊκό πολιτισμό – παραμένει το ίδιο και οι διαφορετικές εκφάνσεις είναι μόνο φαινομενικά διαφορετικές. Το μοτίβο της δημιουργίας είναι το ίδιο και μάλιστα όσο και να πολλαπλασιαστεί κάθετα στο χρόνο ή οριζόντια στους τόπους δεν χάνει τις αρχικές του ιδιότητες. Αυτό ακριβώς που στη γεωμετρία των φράκταλς ονομάζεται αυτομοιότητα.

Οι όποιες συναρμογές, συνδέσεις, συγκρίσεις και συνάψεις όλων αυτών των στοιχείων έγιναν εκ των υστέρων, προκειμένου να επιβεβαιώσουν ή να διαψεύσουν την αρχική αίσθηση. Σε κάθε περίπτωση και με κάθε επιφύλαξη, αυτή η εμπειρική και επιστημονική επαλήθευση δεν είναι τίποτα άλλο παρά μια ανεπαρκής προσπάθεια υπο-κειμενοποίησης του κόσμου και μια απόπειρα διεύρυνσης του αντιληπτικού βλέμματος. Και ο μόνος τρόπος για να δεις αυτό που δε φαίνεται ή να ψηλαφήσεις το αψηλάφητο είναι η σχέση, ο συγχρωτισμός και η τριβή με τους ανθρώπους. Αλλιώς δεν παράγεται καμία σπίθα. Η σχέση, βέβαια, θέλει πρωτίστως να της παραδοθείς, να δείξεις εμπιστοσύνη. Όπως ακριβώς και η σχέση με την παράδοση: πρέπει να είναι ζωντανή και ερωτική, υπερβατική και ανυπέρβατη, αλλιώς δεν είναι σχέση. Είναι νεκρή και ψεύτικη, μόνο φολκλόρ και επίδειξη, ή στην καλύτερη περίπτωση ανούσια και άνοστη σαν ξαναζεσταμένο φαγητό.

Οι Έλληνες είναι αρχαίος λαός και ως εκ τούτου δεν τίθεται θέμα ταξιδιού πίσω στο χρόνο για να επανασυνάψουμε τα κομμάτια αυτής της σχέσης. Στις μνήμες των ζωντανών υπάρχει και διατηρείται η ιστορική αίσθηση και η πνευματική περιουσία – άσχετα αν την πετάξαμε τελευταία στο περιθώριο - που σφραγίζουν την ιστορία αυτού του τόπου: φιλοξενία, ευγένεια, ομορφιά, αξιοπρέπεια, δικαιοσύνη, πόνος, δημιουργία, ζωή. Η καλύτερα: *«οι άνθρωποι είτε γνωρίζουν, είτε δεν γνωρίζουν, ουσιαστικά κυκλοφορούν πάνω στα ίδια μονοπάτια, πατάνε πάνω στις ίδιες πέτρες, συναναστρέφονται με τα ίδια ρήματα, είναι κάτω από την ίδια αγέλη των άστρων, κυρίως μιλάνε την ίδια γλώσσα»⁹⁸*. Κι όπως λέει και ο ίδιος, η αιτία της πτώχευσής μας σήμερα, δεν είναι άλλη από την κατεδάφιση αυτής της ιστορικής μνήμης.

⁹⁸ Φίλιππος Κουτσαφτής.

Ο Γεώργιος Β. Κανάκης (94 ετών σήμερα) είναι ένας από τους τελευταίους πρωτομερακλήδες γλεντιστές⁹⁹ παλαιάς κοπής. Διαυγής, ζωντανός και ακμαίος ακόμη, είναι ο πρεσβύτερος εκπρόσωπος και εν ενεργεία εκφραστής της λαϊκής σοφίας και της λαϊκής φιλοσοφίας. Ασφαλώς, η ποιότητα και η μορφή¹⁰⁰ τέτοιων ανθρώπων απαντάται συχνά και σε άλλα μέρη της Ελλάδας και η πρώτη αίσθηση που αναδίνει η όψη τους είναι πως ήταν από πάντα εκεί. Ο αυτοσχεδιασμός, η συγκροτημένη σκέψη και τα βαθιά συναισθήματα, είναι αυτά που τους κάνουν να ξεχωρίζουν, μαζί με την διεπίδρασή τους με βαθιές κοινωνικές αξίες όπως το φιλότιμο, η λεβεντιά, η φιλοξενία, η αξιοπρέπεια, η ευγένεια, η καρτερία και το κοινοτικό πνεύμα.

Εικόνα 13 Στα αριστερά ο Γεώργιος Β. Κανάκης. Ανάδοχος στα 93 του.

⁹⁹ Γλεντιστές είναι αυτοί που συμμετέχουν ενεργά στο γλέντι. Και γλεντώ στην Κάρπαθο σημαίνει κάθονται σ' ένα τραπέζι στο καφενείο, στο σπίτι, σε γιορτές, σε επίσημες ή ανεπίσημες ανθρωποσυνάξεις, όπου τον πρώτο λόγο έχουν οι αυτοσχέδιες μαντινάδες. Ο χορός μπορεί να ακολουθήσει μετά από αρκετές ώρες μουσικής «συζήτησης», αφού τα θέματα και τα δίστιχα θα έχουν ολοκληρώσει τον κύκλο τους, ή μπορεί να μην γίνει και καθόλου χορός. Μπορεί ο χορός να είναι μία εκδήλωση χαράς, αλλά δεν περιλαμβάνεται απαραίτητως στο γλέντι, εκτός αν πρόκειται για τον καθιερωμένο χορό που ακολουθεί το εορτάσιμο τυπικό μιας θρησκευτικής πανηγυρης.

¹⁰⁰ «Ήταν πάντα εκεί, ξερακιανοί, με χαρακωμένο δέρμα, σκληρά δάχτυλα, σκαμμένο πρόσωπο, ζοηρό βλέμμα. Στην αρχή δεν τους πρόσεχε καθόλου, νόμιζε ότι ήταν όντα από άλλο πλανήτη που έπρεπε να εκλείψουν, καθυστερημένα όντα από άλλο γαλαξία που κάποτε είχαν πέσει στη γη και τώρα περιμένουν να εξαφανιστούν, ξεχασμένοι κομπάρσοι που τους είχε τοποθετήσει εκεί η φαντασία ενός διεστραμμένου σκηνοθέτη, υπολείμματα μιας ταινίας εποχής». Από το βιβλίο του Χρήστου Βακαλόπουλου (1991), *Η γραμμή του ορίζοντος*, Αθήνα: Εστία, σ. 131.

Εικόνα 14 Γεώργιος Β. Κανάκης. (Φώτο Γιώργος Τατάκης)

Το γλέντι στην Όλυμπο είναι ιεροτελεστία. Οι αναφορές κατ' ανάγκη και εδώ θα είναι επιγραμματικές και στο μέτρο που συμβάλουν στη μελέτη του θέματος και σε καμιά περίπτωση δεν έχουν σαν στόχο μια εξαντλητική παρουσίασή του. Ο άξονας αναφοράς θα είναι η επίδραση και οι μεταβολές που επιφέρει ο ισχυρός συμβολικός του χαρακτήρας στη θέαση και στην κατανόηση του τόπου και του χρόνου. Ένας συμβολισμός που διατηρεί πρωτογενή σχέση με τα στοιχεία και την αλήθεια της ζωής και ταυτόχρονα μένει πιστός στην αξία της βιωμένης εμπειρίας του κόσμου.

Και μια επιφύλαξη για την ίδια την απόπειρα καταγραφής: η τυπογραφική παγίωση δεν βοηθά κάτι να αλλάξει, να ανανεωθεί και να ξαναβιώσει. Για παράδειγμα τα σημερινά τραγούδια, με όνομα και υπογραφή, δεν μπορούν σε καμιά περίπτωση να έχουν την «τύχη» παλαιότερων τραγουδιών, που λειάνθηκαν στο στόμα του λαού και με τα χρόνια άλλαξαν και απέβαλλαν κάθε τι περιττό. Η όποια από-τύπωση, λοιπόν, δεν συνιστά με κανένα τρόπο προσπάθεια διάσωσης ή και πολύ περισσότερο ξενοφοβικής περιχαράκωσής της, αλλά αποτελείται μόνο από κάποιες παρατηρήσεις που τουλάχιστον δεν θα φράζουν το δρόμο σε μια γόνιμη ανανέωση ή και εκσυγχρονισμό της, καθώς αυτός είναι και ο μόνος δρόμος για οτιδήποτε προκειμένου να παραμείνει ζωντανό και να έχει λόγο στις σύγχρονες εξελίξεις. Έτσι κι αλλιώς, *«μια παράδοση δεν παγιώνεται αλλά προσαρμόζεται διαρκώς στις προτιμήσεις της κοινότητας που ορίζει το χώρο κυκλοφορίας της σε μια δεδομένη χρονική περίοδο¹⁰¹»*.

Εξάλλου, εδώ μιλάμε κυρίως για μια δημιουργία προφορική, χωρίς τη μεσολάβηση της γραφής, και για ένα έργο πολλών ανθρώπων, ομαδικό, δηλαδή κατ' ανάγκη παραδοσιακό. Η προφορική δημιουργία από τη φύση της αγνοεί την έννοια

¹⁰¹ Καπλάνογλου Μ., Η γεωγραφία των Καρπαθιακών λαϊκών αφηγήσεων, στο ό.π. *Κάρπαθος και Λαογραφία, Β' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας (2003)*, σ. 300.

της πνευματικής ιδιοκτησίας¹⁰² και επιτρέπει τη διαφοροποίηση του παραδεδομένου. Έτσι επιτρέπει στην παράδοση να προχωράει. Να έχει ένα συνεχές παρόν.

Το τραγούδι στο γλέντι είναι η ενιαία έκφραση της μελωδίας και του στίχου, του λόγου και της μουσικής. Είναι ο τρόπος για να διατυπωθούν δημόσια οι ιδέες και τα αισθήματα για τον έρωτα, το θάνατο, τη φύση, το σύμπαν και την ύπαρξη¹⁰³, κι όλα αυτά στο πλαίσιο μιας ομαδικής εμπειρίας αυτεπίγνωσης¹⁰⁴. Το γλέντι είναι μια θεσμοθετημένη πλέον και αναπαραγόμενη παράδοση. Η κυριότερη όψη του κοινωνικού του συμβολισμού είναι η ενότητα και η ανα-συγκρότηση της κοινότητας, μέσα από την ταυτοποιητική δύναμη του δημόσιου και του ποιητικού λόγου. Το πιο σημαντικό όμως είναι πως οι συμμετέχοντες πιθανότατα δεν έχουν συνείδηση της εθιμικής – διαβατήριας τελετουργίας¹⁰⁵ στην οποία παίρνουν μέρος¹⁰⁶. Ο πολύ διαδομένος όρος «διαβατήρια», αφορά σε καταστάσεις ή εκδηλώσεις που «ανοίγουν ένα νέο κύκλο ζωής», δίνουν τη δυνατότητα μιας χωρικής διάβασης και ταυτόχρονα αίρουν το χρόνο. Δημιουργούν, δηλαδή, ένα συμβολικό χωροχρόνο, έξω από τους συνηθισμένους χώρους της καθημερινής ζωής, όπου γίνονται ένα, εν-σωματώνονται ο άνθρωπος, ο τόπος και ο χρόνος. Κι από μια άλλη σκοπιά, το ίδιο το σώμα είναι αυτό που ενοποιεί με τρόπο μοναδικό, το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Ας τα πάρουμε όμως ένα ένα. Τα γλέντια πραγματοποιούνται πάντα στο γενέθλιο τόπο, γιατί αυτός συγκροτεί τον παράδεισο του ανθρώπου, την πιο βαθιά νοσταλγία της ύπαρξής του, την καταγωγική του ανάμνηση. Ακόμα κι αν ο τόπος κάποια στιγμή πάψει να υπάρχει, αλλάξει ή πλέον βρίσκεται πολύ μακριά, ο άνθρωπος δε θα πάψει ποτέ να ζει εκεί. Αυτό φαίνεται ολοκάθαρα στα γλέντια των

¹⁰² Κιουρτσάκης, Γ. (2003). *Το πρόβλημα της παράδοσης*. Αθήνα: Νεφέλη, σ. 22.

¹⁰³ «Είναι γνωστό ότι κάθε λαός διαμορφώνει ένα είδος μουσικής (στυλ) που τον συγκινεί και τον εκφράζει. [] Η φωνή της καρδιάς αυτού που τραγουδά μπορεί να συνομιλεί με τα πουλιά, με τα λουλούδια σε έναν αγρό, με τον ήχο των κυμάτων ή των νερών, με τον ερωτικό του σύντροφο». Αναστασιάδης Μ., *Η θέση της παράδοσης στη εποχή της παγκοσμιοποίησης: Ένα παράδειγμα από το χώρο της παραδοσιακής μας μουσικής*, στο *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Α'). (Κ. Μηνάς, Επιμ.) Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 329.

¹⁰⁴ Η συμμετοχή σε μια τελετουργία δεν αλλάζει μόνο την αναπαράσταση που έχει ο κόσμος για το πρόσωπο, αλλά και την αναπαράσταση που έχει ο ίδιος για τον εαυτό του.

¹⁰⁵ Κάθε κοινωνική πρακτική που τηρεί ορισμένες συμβάσεις θεωρείται τελετουργικά οργανωμένη και καλείται τελετουργία.

¹⁰⁶ «...μπορεί να μην έχουν συνείδηση ότι πραγματοποιούν μια τελετουργία, αφού σε καμιά περίπτωση η τελετουργία δεν κωδικοποιείται από τα υποκείμενά της». Κρητσιώτη Μ., *Ανέτριβγέ την ν' ανεεί, λούσε μητ σου πέσει...», στο Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Γ'). (Κ. Μηνάς, Επιμ.) Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 369.

Ποντίων και ειδικά όταν μαζεύονται αυθόρμητα και κάνουν παρακάθ¹⁰⁷. Ο Πόντος, η πατρίδα – κι όταν οι Πόντιοι μικροί και μεγάλοι λένε πατρίδα εννοούν τα χώματα του Πόντου – δηλαδή, ο τόπος σε όλες του τις διαστάσεις, η αίσθηση της απώλειας ή της νοσταλγίας διαπερνάει όλους τους στίχους των τραγουδιών. Ακόμα κι αν δεν βρίσκονται οι ίδιοι στον τόπο τους, το σίγουρο είναι πως ο ίδιος ο τόπος βρίσκεται μέσα τους.

Κι όχι μόνο αυτό, η συνείδηση του κοινού τόπου και του κοινού τρόπου – προϋπόθεση για να ξεκινήσει ένα αυθόρμητο γλέντι - συγκροτεί τις κοινότητες αυτών που βρίσκονται μακριά, αλλά και όταν βρίσκονται στον τόπο τους, η μνήμη του παρελθόντος αναπλάθει το τοπίο και γεννά ένα άλλο τοπίο, αόρατο στους ξένους. Ένα τοπίο πολιτισμικό, ένα τοπίο που κινείται και δονείται από αισθήματα, εμπειρίες, αναμνήσεις, χειρονομίες και βλέμματα που ανταλλάχθηκαν, πρόσωπα που πέρασαν από εκεί. Έτσι κι αλλιώς, η προφορική μνήμη διακρίνεται για τη σωματική της συνιστώσα: νεύματα, χειρονομίες, στάση σώματος, παύσεις, ένταση φωνής, γέλιο, κλάμα. Είναι αλήθεια τελικά πως: «*Το τοπίο δεν το βλέπεις μόνο, αλλά το ακούς και το αισθάνεσαι*¹⁰⁸». Γι' αυτόν το λόγο και η ανάκτηση της σύνθετης πραγματικότητας, μιας περίπλοκης σκέψης ή ενός λεπτού συναισθήματος δεν είναι ποτέ εύκολη υπόθεση.

Μία άλλη παράμετρος, συναφής και αλληλένδετη, με τον τόπο είναι ο χρόνος. Μάλιστα, τα δύο στοιχεία είναι τόσο αλληλο-αναφορικά σε σημείο που κάνουν πολλές φορές τις εικόνες του τοπίου και την αίσθηση του χρόνου να συγχέονται ή αλλιώς να συνδέονται οργανικά. Αυτό γίνεται κυρίως κατά τη διάρκεια του γλεντιού, όπου μνήμη, τόπος και χρόνος φέρνουν τα σώματα σε έκ-σταση από τα ειωθότα, τα συνηθισμένα και τα καθημερινά, μέσα από μια ποιητική περιπλάνηση στο τοπίο, το οποίο επίσης εξ-ίσταται της γεωγραφικής και μορφολογικής του εικόνας και μεταπλάθεται πρωτίστως σε τοπίο πολιτισμικό. «*Οι μνήμες του παρελθόντος οδηγούν*

¹⁰⁷ Το παρακάθ (ή μουχαπέτ) είναι μια αυθόρμητη συνάντηση, μία πράξη συλλογικής επικοινωνίας, όπου μια παρέα κάθεται σ' ένα τραπέζι και κάποια στιγμή, όταν νιώσει την ανάγκη ή φορτιστεί συναισθηματικά, αρχίζει το τραγούδι με τη συνοδεία της λύρας. Σήμερα βέβαια, τις περισσότερες φορές γίνεται πιο οργανωμένα ή και κατόπιν σχετικής κοινοποίησης – αναγγελίας της εκδήλωσης. Επίσης, με τον όρο παρακάθ δηλώνονται και οι βραδινές συγκεντρώσεις στα γειτονικά σπίτια, όπου μαζεύονταν για να περάσουν ευχάριστα και με παρέα, τις μακριές χειμωνιάτικες νύχτες με συζητήσεις, διηγήσεις, ελαφριές δουλειές και ασφαλώς κουτσομπολιό. Δεν ήταν λίγες οι φορές βέβαια, που τέτοιες μαζώξεις κατέληγαν σε γλέντια με ποτό, τραγούδι και χορό, γι' αυτό το λόγο μάλλον και η λέξη έχει διπλή σημασιολογία.

¹⁰⁸ Ανδρουλάκη Μ., *Τραγούδι και Μνήμη στην Όλυμπο Καρπάθου*, στο *ό.π. Καρπαθιακά Τόμος Γ'* (2009), σ. 174.

σε μία χαρτογράφηση του τοπίου. [] Το τοπίο συνδιαλέγεται με το παρελθόν και ο κυκλικός χρόνος που καταγράφει τις αγροτο-ποιμενικές δραστηριότητες των ανθρώπων καταργείται¹⁰⁹». Ή με δυο λόγια, θα λέγαμε πως ο κυκλικός χρόνος της κοινότητας μετουσιώνεται σε ιστορικό.

Εξάλλου, μπορεί ο εξωτερικός χώρος να είναι οριοθετημένος και ο βιολογικός/βιοματικός χρόνος συνεχής, αλλά αυτό δεν εμποδίζει μια τελετουργική διαδικασία να υπερβεί αυτούς τους περιορισμούς. Έτσι μπορεί να μετουσιώνει το χώρο και να συνοψίζει ή να «απλώνει» το χρόνο, μετατρέποντας ολόκληρα διαστήματα σε αχρονικές τομές και τις στιγμές σε διάρκεια¹¹⁰. Λίγο πιο φιλοσοφικά θα λέγαμε πως, το «είναι» μοιάζει να βγαίνει εκτός χώρου για να ανακτήσει την ολότητά του και προσπαθεί να θέσει μια αιωνιότητα στο πεπερασμένο. Αυτό δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι και ο χώρος αυτός καθαυτός καταργείται. Το τοπίο που ενσωματώνει ταυτόχρονα τη συνέχεια αλλά και την αχρονικότητα, είναι αυτό που ωθεί περιστασιακά και την αυστηρά περιορισμένη χρονικά ανθρώπινη ύπαρξη στην κατάκτηση μιας υπόστασης άχρονης. Είναι σαν ολόκληρη η ζωή να συγχρονίζεται με την ιστορική της πραγματικότητα, η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ερμηνευτεί αν είναι α-τοπική και α-χωρική, γιατί τότε δεν μπορεί να συνδεθεί με τις ιδιαίτερες σημασίες της ιστορίας και της ζωής μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Οι ερμηνείες που θα προκύψουν θα είναι, το λιγότερο, άτοπες και ανιστορικές.

Ο κος Τάσος Τικτόπουλος στις συζητήσεις που είχαμε μαζί του για το χωριό, τα Πλατανάκια, μας το είπε με χαρακτηριστική απλότητα: «Κάθε σπίτι και μια λύρα». Ο ίδιος, η ψυχή της παρέας με τη λύρα και το τραγούδι του, αποπνέει την αίσθηση του ανθρώπου που έχει συνείδηση πως κάτω από την ατομική ύπαρξη – και δη την καλλιτεχνική – παραμένει ένα έδαφος από παλιά, στήριγμα κληροδοτημένο από αυτά που προσπάθησαν και πέτυχαν οι προηγούμενοι. Η αξιοποίηση αυτής της πείρας έρχεται αγκαλιά με τη βαθύτερη επίγνωση πως το παραδομένο δεν τα περιέχει όλα, αλλά μπορεί ολοένα να γεννά κάτι άλλο. Είναι μια λεπτή διαφορά που δεν εξηγείται εύκολα, αλλά είναι αυτή που πολλές φορές ξαφνικά, όταν κάποιος παίζει ένα παλιό τραγούδι, είναι σαν να ανοίγει ένα παράθυρο και να μπαίνει μέσα ο φρέσκος αέρας.

¹⁰⁹ Ανδρουλάκη Μ., Τραγούδι και Μνήμη στην Όλυμπο Καρπάθου, στο ό.π. Καρπαθιακά Τόμος Γ' (2009), σ. 175.

¹¹⁰ «Μιλώ για την κίνηση που ανακαλύπτει κανείς να σημειώνεται μέσα στη «στιγμή» όταν καταφέρει να την ανοίξει και να της δώσει διάρκεια», Οδυσσέας Ελύτης, *Ο μικρός Ναυτίλος*.

Αντί δηλαδή, να καθλώνει εμμονικά τη ζωή σε παλαιικούς τρόπους, όπου όντως τότε το μόνο που κάνει η παράδοση είναι να αποτελεί βάρος, ανοίγει την πόρτα και την απελευθερώνει.

Το ποντιακό παρακάθ είναι κι αυτό μια ιεροτελεστία. Απαιτεί ησυχία για να ακούγεται η λύρα και η φωνή, κατά κανόνα χωρίς μικροφωνική. Υπάρχουν άγραφοι νόμοι, όπως ο σεβασμός στην παρέα, καθώς και μια άτυπη ιεραρχία μεταξύ των παρακαθήμενων, κυρίως βάση της εμπειρίας και της γνώσης τους. Αυτό σημαίνει πως όλοι μπορούν να τραγουδήσουν, αλλά υπάρχουν κάποιες ποιοτικές προδιαγραφές ως προς το ρεπερτόριο και κάποια ροή στη θεματολογία, προκειμένου το γλέντι να έχει ποιότητα και συνέχεια, χωρίς χασμωδία.

Βέβαια, παλαιότερα οι παρέες «δημιουργούσαν» συχνότερα τέτοια αυθόρμητα γλέντια, μερακλώνανε και βγάζανε τη λύρα, καθώς και οι ευκαιρίες της «έτοιμης» και προγραμματισμένης διασκέδασης ήταν σαφώς λιγότερες. Η συγκυρία αυτή, πολλαπλασίαζε τις πιθανότητες για ένα πετυχημένο γλέντι, με βαθιά συγκινητικές στιγμές, ή τουλάχιστον λειτουργούσε αποτρεπτικά σε φαινόμενα ψευδοσυγκίνησης σε «τιμή ευκαιρίας», που δεν είναι σπάνια στην εποχή της γενικευμένης φθίνιας και των καθολικών εκπτώσεων. Σε κάθε περίπτωση, ένα γλέντι που στήθηκε για μian ασήμαντη αιτία, έχει και μεγαλύτερη πιθανότητα να είναι πετυχημένο.

Επίσης, ο αυτοσχεδιασμός με στιχάκια της στιγμής, ανάλογα με την παρέα, την περίσταση ή το συναίσθημα δεν ήταν καθόλου σπάνιος. Βοηθούσε σ' αυτό και η βαθύτερη γνώση της ποντιακής διαλέκτου, που οι πιο παλιοί την είχαν ως μητρική τους γλώσσα και στο στόμα τους ήταν ακόμα ζωντανή ως γλώσσα ομιλίας και συνεννόησης. Σήμερα τα πράγματα είναι πιο τυποποιημένα, τραγουδιούνται πιο πολύ σκοποί και στίχοι από γνωστά ποντιακά επιτραπέζια τραγούδια, χωρίς να αποκλείεται σε ένα παρακάθ η μη προσχεδιασμένη δημιουργία, η επινόηση της στιγμής.

Ένα γλέντι δεν μπορείς να ξέρεις πόση ώρα θα κρατήσει. Η αλήθεια είναι πως αυτό κανονικά δεν ενδιαφέρει και πολύ τους συνδαιτυμόνες του τραπέζιού. Ο χρόνος συστέλλεται και διαστέλλεται «όπως τους κάνει κέφι» και η συμβατική του ροή καταργείται, δεν υπάρχει. Οι Ολυμπίτες στο γλέντι, που αποτελεί το θεμέλιο της συγκρότησης της κοινότητάς τους, μπορεί να χορεύουν πάνω από δέκα ώρες τον ίδιο χορό, τον πάνω χορό, ο οποίος έχει συνέχεια τον ίδιο ρυθμό και πάνω κάτω την ίδια μελωδία. Επίσης, το καθιστό γλέντι στις μεγάλες γιορτές, με τα αυτοσχέδια διαλογικά

δίστιχα, τις κατ' αντιλαβή – για να θυμηθούμε τον αρχαίο όρο – μαντινάδες, δεν έχει χρονικό περιορισμό. Όταν χτυπήσει η καμπάνα της εκκλησίας, ένδειξη πως ο κύκλος της θεματολογίας έκλεισε και οι γλεντιστές έχουν ολοκληρώσει το τραγούδι τους, οι χορευτές θα αρχίσουν να ανεβαίνουν προς την πλατεία. Αυτό μπορεί να γίνει και μεταμεσονύκτια, καθώς εξαρτάται από την ποιότητα και το πλήθος αυτών που κάθε φορά κάθονται στο κεντρικό τραπέζι του γλεντιού.

Η θεματολογία είναι ποικίλη, αλλά όλοι στο αυτοσχέδιο δίστιχό τους είναι υποχρεωμένοι να μιλήσουν για το τρέχον θέμα. Αν κάποιος αλλάξει θέμα ενώ δεν είναι «η ώρα του», ή ο κύκλος του δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί, εισπράττει τη δυσφορία των γύρω του, οι οποίοι με «τρόπο», συνήθως με μία απαντητική επιτιμητική μαντινάδα, τον επαναφέρουν στην τάξη. Τη μουσική συζήτηση πιο συχνά την απασχολούν τρέχοντα θέματα της ζωής ή της καθημερινότητας της κοινότητας και το ιδιαίτερο κεφάλαιο των ξενιτεμένων. Αλλά οι πιο πολυπληθείς είναι οι αναφορές στον τόπο, στο τοπίο και στους ανθρώπους του, στον τρόπο ζωής.

Το παρόν αναπλάθει τη μνήμη, καθώς οι εικόνες τους χθες και του σήμερα αναμιγνύονται, σε ένα αμφίδρομο παιχνίδι που διεγείρει το συναίσθημα. Έτσι, ο ψυχισμός και η καθημερινότητα των ανθρώπων, σε μια ενότητα μνήμης και φαντασίας, φτιάχνουν μέσα από την ιδιαίτερη αντίληψη του χώρου, εικόνες ποιητικές, που με την άμεση οντολογία τους συγκινούν όχι μόνο γνωστούς και φίλους, αλλά ακόμα και τους ξένους. Αλλά οι πιο ενδιαφέρουσες στιγμές είναι όταν απευθύνονται προσωπικά ο ένας στον άλλον τραγουδιστά, εκεί που τα προσωπικά και συναισθηματικά στοιχεία υπερτερούν. Τα δρώντα πρόσωπα παραδίδονται στη σχέση και αποκαλύπτουν τα συναισθήματα, τον μέσα εαυτό τους δημόσια. Κι όταν το συναίσθημα διαχέεται και γίνεται συλλογικό, γίνεται έντονο και διαρκές, έως και συγκλονιστικό. Η αμεσότητα και η σχέση υποστασιάζουν την ίδια τη ζωή και την κάνουν να αληθεύει. Κι όταν αυτή η αλήθεια έρχεται στο φως είναι πολύ συγκινητική.

Η Κάρπαθος, σύμφωνα και με τον πρώτο συστηματικό ερευνητή της Δωδεκανησιακής λαϊκής μουσικής τη δεκαετία του '30, τον Ελβετό Samuel Baud-Bovy¹¹¹ – έχει ένα εντελώς ιδιαίτερο και διακριτό μουσικό ύφος¹¹². Κι όσο ανεβαίνει

¹¹¹ Ο Samuel Baud-Bovy θεωρείται ο θεμελιωτής της εθνομουσικολογίας στην Ελλάδα. Στα Δωδεκάνησα πραγματοποίησε τρία ταξίδια (1930, 1931, 1933) και εξέδωσε δύο τόμους με τραγούδια.

κανείς πιο βόρεια προς την Όλυμπο, οι μελωδίες και ο τρόπος παιχνίματος αλλάζουν, γίνονται πιο αδρά, πιο πρωτόγονα. Όπως ακριβώς και το γλωσσικό ιδίωμα που διατηρείται μέχρι σήμερα και δυσκολεύει λίγο τους ξένους στην αρχή να το καταλάβουν. Μην ξεχνάμε πως γενικά η μουσική μεταβάλλεται πολύ πιο αργά από τη γλώσσα, γι' αυτό και μπορεί να κρατήσει περισσότερα αρχαϊκά δωρικά στοιχεία, χωρίς μεγάλες αλλοιώσεις στις μελωδικές γραμμές. Στην Όλυμπο το βιολί δεν κατάφερε να αντικαταστήσει ακόμα τον παλαιό τύπο της αχλαδόσχημης λύρας με τα κουδουνάκια στο δοξάρι και το οξύ ηχώχρωμα της τσαμπούνας¹¹³, η οποία ακόμα εδώ ανθίσταται στην εξαφάνιση. Όλα αυτά παρουσιάζονται εν συντομία, και πολλά παραλείπονται, επειδή άλλο πράγμα μας ενδιαφέρει εδώ και όχι μια μουσικολογική ανάλυση.

«Οι τραγουδιστές και οι μουσικοί εδώ δεν φοβούνται τη συνεχή επανάληψη¹¹⁴».

Η επανάληψη αυτή, όταν είναι μονότονη επανάληψη μουσικών μοτίβων ή επανάχρηση στερεοτυπικών φράσεων και μόνο, παραβιάζει στην ουσία τη διαδικασία του γλεντιού. Γίνεται μια απλή επανάληψη. Το γλέντι χάνει τη «γλύκα» του – ακόμη κι αν τα θέματα είναι «βαριά» ή λυπητερά – γιατί παύει πλέον να διεγείρει το συναίσθημα και περισσότερο υπηρετεί σκοπιμότητες. Για να είναι όλη αυτή η επανάληψη γόνιμη, ή έστω «ανεκτή» εφόσον ο μουσικός μελετητής την καταγράφει ως φαινόμενο αξιοσημείωτο, κάτι πρέπει να αλλάζει¹¹⁵.

Η μαντινάδα πρέπει να είναι αυθόρμητη, αυτοσχέδια και είναι αδιανόητο σε κάποιον να χρησιμοποιήσει ένα δίστιχο που έχει ειπωθεί ξανά, έστω και από τον ίδιο. Υπάρχουν κάποιες πολύ συνηθισμένες εκφράσεις ή κοινά μοτίβα και λεκτικά σχήματα – στα οποία είναι πλούσια η ολυμπίτικη διάλεκτος – που μπορεί να χρησιμοποιήσει, αλλά την ίδια μαντινάδα δεν μπορεί να την ξαναπει. Γι' αυτό και

Εκτός από τον Καρπάθιο Μιχαήλ Μιχαηλίδη Νουάρο ο οποίος υπήρξε δεσπόζουσα πνευματική μορφή και σημείο αναφοράς στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μελέτες για τα τραγούδια και τη μουσική της Καρπάθου εξέδωσε ο Σίμωνας Καράς τη δεκαετία του '70 και πολλοί άλλοι αργότερα.

¹¹² Χατζηθεοδώρου Γ., *Τα τραγούδια και οι σκοποί της Καρπάθου μέσα από την καταγραφή του Samuel Baud-Bovy, η σχέση τους με των άλλων νησιών και η αναγκαιότητα νέας καταγραφής τους*, στο ό.π. Καρπαθιακά Τόμος Γ' (2009), σ. 330.

¹¹³ Η τσαμπούνα είναι ο νησιωτικός τύπος του άσκαυλου.

¹¹⁴ Λιάβας, Λ. (2007). *Μουσική από τα Δωδεκάνησα*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, σ. 72.

¹¹⁵ «Σε κάθε περίπτωση και σε σχέση με την πορεία στο χρόνο, η στερεότυπη επανάληψη οδηγεί την παράδοση σε στειρότητα και τελικά σε πλήρη αποδυνάμωση και θάνατο, δεδομένου ότι οι κοινωνίες, οι ιδέες, τα ήθη και τα μέσα αλλάζουν από εποχή σε εποχή κι από περιοχή σε περιοχή, από άνθρωπο σε άνθρωπο, ακόμη και στον ίδιο άνθρωπο μέσα στο χρόνο», Αναστασιάδης Μ., *Η θέση της παράδοσης στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: ένα παράδειγμα από το χώρο της παραδοσιακής μας μουσικής*, στο ό.π. Καρπαθιακά Τόμος Α' (2003), σ. 331.

όσες μαντινάδες, λόγω ιδιαίτερης αξίας, επιβιώνουν γραπτά ή προφορικά, επιβιώνουν με την υποσημείωση πως: αυτή η μαντινάδα ειπώθηκε τότε και από εκείνον.

Η ιδιαίτερη αυτή λειτουργία αντανακλά και όλο τον προβληματισμό για τον εκσυγχρονισμό της παράδοσης, ή αλλιώς την πρωταρχική σημασία της «διατήρησής» της ως μιας δυναμικής διαδικασίας. Ακριβώς επειδή υπερτονίζει το παρελθόν και στηρίζεται στην επανάληψη που υπονοεί κάποια στερεοτυπία, οφείλει να μεταμορφώνεται ασταμάτητα, προκειμένου να ανταποκρίνεται στις σύγχρονες ανάγκες. Να αναπροσαρμόζεται δημιουργικά, με ευαισθησία αλλά και βαθιά γνώση, για να παραμένει ζωντανή, για να αξιοποιείται και να λειτουργεί. Για να μην είναι απλώς περιουσία, αλλά ουσία. Ή καλύτερα: *«μια λειτουργία αδιαίρετα συντηρητική και ανανεωτική, επαναληπτική και δημιουργική¹¹⁶»*. Κάτι σαν ένα φράκταλ, που επεκτείνεται στο άπειρο χωρίς να αλλοιώνεται η αρχική του λειτουργικότητα.

Η λειτουργία αυτή πάλι, προϋποθέτει και μια σειρά από άλλες πιο λεπτές, εσωτερικές, αδιόρατες και βαθύτερες διεργασίες. Διεργασίες που η μουσική, με την αδιάκοπη στήριξη της γλώσσας, έχει ενσωματώσει με τα χρόνια. Αν και γενικά στη ζωή δεν ισχύει, εδώ μπορούμε να κρίνουμε με ασφάλεια εκ του αποτελέσματος. Όταν η δημιουργία κατισχύει της στερεοτυπικής επανάληψης, το άκουσμα είναι σοβαρό, βαθύ, γεμάτο, και οι μουσικές επαναλήψεις μοιάζουν με ένα αέναο μοτίβο, που όχι μόνο δεν ενοχλεί, αλλά είναι στην ίδια του τη φύση να επαναλαμβάνεται, δεν μπορεί να κάνει αλλιώς. Έχει σημασία αυτό. Στείρα επανάληψη υπάρχει όταν μπορεί να γίνει κάτι άλλο, αλλά αυτό δεν γίνεται για λόγους που δεν αφορούν την ουσία ή καλύτερα όταν η ουσία χάνεται ή όταν ο άνθρωπος δεν έχει κάτι να πει. Σαν τις παρέες που φλυαρούν ακατάσχετα, μιλάνε συνέχεια και δεν λένε τίποτα.

Οι παλιοί ήχοι έχουν ήθος και ύφος. Και κυρίως έχουν κάτι να πουν. Μέσα τους. Ξεκινούν από κάτι και φτάνουν σε κάτι, ολοκληρώνουν μια μουσική φράση, μια εικόνα. Ο τρόπος ζωής έχει τη μεγαλύτερη αιτιώδη σχέση με την παραγωγή αυτού του είδους της πνευματικής δημιουργίας. Ο συνθέτης, της μουσικής και της μαντινάδας, ζει μέσα στο φυσικό του περιβάλλον και μάλιστα η σχέση του με αυτό είναι αρμονική, συνεχής και βαθιά, και όχι ανταγωνιστική, συγκυριακή ή

¹¹⁶ ό.π. Κιουρτσάκης, Γ. (2003), σ. 27.

επιδερμική¹¹⁷. Η προσωπική του μαρτυρία, δεν είναι τίποτα άλλο παρά η σχηματοποιημένη ανθρώπινη εμπειρία, κατατεθειμένη μέσα από δοκιμασμένα και αποδεκτά λεκτικά και μουσικά σχήματα. Το τραγούδι του έτσι, αποκτά εν τέλει πανανθρώπινο χαρακτήρα και εμβέλεια, καθώς διαπνέεται από ήθος, συνείδηση, ελευθερία, απλότητα, ανθρωπιά, βάθος και περιεχόμενο. Χωρίς ο ίδιος να το ξέρει. Το κάνει με τον ίδιο τρόπο που χρησιμοποιεί τη γλώσσα του από τότε που γεννήθηκε. Ζει μέσα από αυτή την επανάληψη και την επαναλαμβάνει για να ζήσει, κάθε φορά με τρόπο σημαίνοντα και ανεπανάληπτο¹¹⁸. Μιλάει σαν να αναπνέει.

6. Η Γλώσσα της Μουσικής και η Μουσική της Γλώσσας

Όσο μια εργασία πλησιάζει προς το τέλος της, οι αρχικές ιδέες μέσα από τις συγκλίσεις και τις αντιφάσεις «λειαίνονται», επαναμορφοποιούνται, χτίζουν τη δική τους πορεία και τείνουν προς την ολοκλήρωσή τους. Η γλωσσική ενοείδεια¹¹⁹, η ιδιαιτερότητα του «τρόπου» και το ιδιότροπο ήθος, ενοποιούν τους μακρινούς τόπους σε έναν τρόπο – πολιτισμό, που από τη μια δεν έχει σύνορα, δηλαδή είναι ή οφείλει να είναι ανοιχτός σε επιρροές και ευεπίφορος σε αλλαγές, αλλά από την άλλη έχει ταυτότητα και καταγωγή.

Μετά από αυτό, είναι πλέον δύσκολο να μιλήσει κανείς ξέχωρα για Πλατανάκια και για Όλυμπο, για Πόντο και Κάρπαθο χωριστά, έτσι όπως το ένα τοπίο αποκαλύπτει το άλλο και μαζί παλεύουν να φωτίσουν την «κατ' αλήθεια» ύπαρξη. Οι δύο τόποι φωτίζονται μαζί, ή καλύτερα ο ένας μέσα από τον άλλο. Όπως ακριβώς συμβαίνει και με την έννοια του προσώπου, η οποία σε αντίθεση με το άτομο, έχει

¹¹⁷ Γι' αυτό και η φύση, ζωντανή και ανόργανη, αναφέρεται τόσο συχνά στα τραγούδια, καθώς όχι μόνο είναι αναπόσπαστο στοιχείο, αλλά και συμμετέχει στο μυστήριο της ζωής, συμμερίζεται τον ανθρώπινο πόνο.

¹¹⁸ «όταν μιλάμε τη γλώσσα μας δεν κάνουμε πάλι τίποτε λιγότερο παρά να την ανανεώνουμε, αφού και η πιο απλή, η πιο καθημερινή φράση που προφέρουμε είναι πάντα μια νέα φράση – εννοώ μια φράση που δεν ειπώθηκε ποτέ έτσι: από αυτόν τον συγκεκριμένο ομιλητή προς αυτόν τον συγκεκριμένο ακροατή, μ' αυτόν τον συγκεκριμένο τόνο, σ' αυτήν τη συγκεκριμένη στιγμή και μέσα σ' αυτά τα συγκεκριμένα και ανεπανάληπτα συμφραζόμενα που δίνουν συνεχώς καινούργιες σημασίες στις λέξεις μας, μεταμορφώνοντας έτσι το ζωντανό σώμα της ίδιας της γλώσσας», ό.π. Κιουρτσάκης, Γ. (2003), σ. 28 - 29.

¹¹⁹ Όπως γράφει και ο Ελύτης στην «Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρικό»: «Ο πριν από τους δύο παγκόσμιους πολέμους υπήκοος του μικροσκοπικού τούτου κράτους, ανάσαινε τον αέρα μιας περίπου αυτοκρατορίας. Οι δυνατότητες του να κινηθεί χωρίς διαβατήριο γλώσσας, καλύπτανε μεγάλα μέρη της Ιταλίας και της Αυστρίας, ολόκληρη την Αίγυπτο, τη νότιο Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τη Ρωσία του Καυκάσου, και φυσικά την Κωνσταντινούπολη με την ενδοχώρα της έως κάτω, κατά μήκος του Αιγαίου []».

μέσα της την ετερότητα. Ερμηνεύεται και «φωτίζεται» από τον άλλον, υπάρχει μέσα από αυτόν και για αυτόν. Αλλιώς δεν υπάρχει.

Το γλωσσικό ιδίωμα της Καρπάθου και η Ποντιακή διάλεκτος έχουν κοινά αρχαιοδιαλεκτικά υποστρώματα. Έτσι κι αλλιώς, τα γνωρίσματα των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων επιβίωσαν στα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα, είτε πρόκειται για τη «*δωρική διαλεκτική ζώνη*», είτε για την «*ιωνίζουσα ή την αιολική περιοχή*»¹²⁰». Το υπόστρωμα αυτό μάλιστα, ειδικά σε απόκεντρες γεωγραφικά περιοχές εμφανίζεται πολύ πιο έντονα και πιο συχνά στην «*επιφάνεια*». Μένει σε χρήση από τις νεότερες γενιές. Μία χρήση που δεν είναι συνειδητή, με την έννοια ότι οι χρήστες δεν αντιγράφουν και πολύ περισσότερο δεν έχουν διαβάσει την αρχαία γραμματολογία, αλλά αποτελεί πιο πολύ μια λεκτική απεικόνιση ενός κόσμου που μένει ζωντανός και ενός τόπου, όπου τίποτα ουσιαστικά δεν έχει χαθεί. Αυτό ακριβώς αποτυπώνεται ξεκάθαρα στη διαδικασία του γλεντιού και στα τραγούδια, όπου οι εικόνες έχουν την τιμητική τους: «*Σαν να είναι όλες οι γενιές παρούσες κάθε στιγμή κι όλοι οι άνθρωποι που έζησαν πάνω στη γη*»¹²¹».

Μια γλωσσολογική εργασία θα μπορούσε να ασχοληθεί εκτενέστερα με κοινούς γλωσσικούς τύπους ή δομικές μορφές. Τα αρχαιότερα κατάλοιπα, οι συνδέσεις και τα συγκριτικά παράλληλα όμως είναι χρήσιμα και για κάτι άλλο, μιας και η γλώσσα δεν αποτελεί μόνο εκφραστικό τρόπο, αλλά και εργαλείο που παράγει και μορφοποιεί τη σκέψη. Και στα λόγια, στη σκέψη και στο περιεχόμενο – με τα τραγούδια να είναι το πιο αντιπροσωπευτικό είδος γλωσσικής δημιουργίας – εμφανίζονται τα ίδια θέματα, τα ίδια μοτίβα που πέρασαν από γενιά σε γενιά και ανατροφοδότησαν τη συλλογική συνείδηση και την «*υποσυνείδητη κοινή μνήμη*»¹²²».

Με άλλα λόγια, η καταγραφή αυτών των ασυνείδητων χρήσεων και το συνταίριασμά τους είναι αποκαλυπτικό, όσο βέβαια αυτό δεν γίνεται εύκολα, βολικά ή αντιεπιστημονικά. Θέλει προσοχή. Ξέχωρα όμως από ένα πλήρες και συστηματικό επιστημονικό σύγγραμμα για τις γλωσσικές συναρμογές, μια πολύ ενδιαφέρουσα θεώρηση είναι πως κάθε γλώσσα και κάθε διάλεκτος είναι και μια ανάλυση, μια θέαση του κόσμου. Αν κάποια χαθεί, μαζί της χάνεται και μία διαφορετική οπτική,

¹²⁰ Μηνάς, Κ. (2005), ό.π., σ. 233, «*δεν διαλύθηκαν οι αρχαίες διάλεκτοι μπροστά στην Κοινή ως τήκεται κηρός από προσώπου πυρός*».

¹²¹ Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σ. 79.

¹²² Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σ. 85.

αλλά και μια ιστορία. Η ιστορία της γλώσσας, μαζί με ένα κομμάτι της ιστορίας της περιοχής που τη χρησιμοποιεί¹²³. Χάνεται, δηλαδή, ένα κομμάτι του πολιτισμού ως ιστορίας. Τα πράγματα, βέβαια, γίνονται ακόμη πιο ενδιαφέροντα όταν στο βλέμμα και στην αίσθηση του κόσμου, συμπεριληφθεί και η συναισθηματική – βιωματική αξία που εμπεριέχουν οι λέξεις γι’ αυτούς που τις χρησιμοποιούν.

Όταν μάλιστα αυτές οι λέξεις - αξίες «συνηχούν» σε διαφορετικές διαλέκτους σε μια συμπληρωματική οριζόντια συμβίωση, φωτίζουν συγκινητικά το ιστορικό βάθος, ολοκληρώνοντας το πολιτισμικό φράκταλ με τη γλωσσική του διάσταση. Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, ακόμη και η αντιθετική κριτική θα ήταν γόνιμη αν όχι απαραίτητη. Σε κάθε περίπτωση, είμαστε ελεύθεροι να συνεχίσουμε να μαλώνουμε με το παρελθόν μας «απομαγεύοντας» την ιστορία ή να παραδοθούμε στη συγκίνηση και τη μαγεία της. Με κάποια όρια, αλλά «άνευ όρων».

Όπως και να εξετάσει κανείς τη γλώσσα, αναδρομικά ή εξελικτικά, είναι εκτεθειμένος στη χαρά της έκπληξης. Σαν ένα προφορικά μεταδιδόμενο παραμύθι, συχνά πολύ παλιό, που αναδιαμορφώνεται κάθε φορά μέσα σε μια τριπλή αλληλεπίδραση: τι λέει, ποιος το λέει και ποιος το ακούει. Αυτά είναι που εξασφαλίζουν κάθε φορά την εξέλιξη και τη διάδοση του πολιτισμικού βηματισμού, τη σταθερότητα και την αλλαγή, τη διατήρηση και την επινοητικότητα.

Εικόνα 15 Γυναίκες που κοιτάνε μέσα στο καφενείο. Και ακούν.

¹²³ Μηνάς, Κ. (2013). *Καρπαθολογικά Ανάλεκτα*. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 91.

Το καφενείο ήταν ο χώρος των ανδρών¹²⁴. Το βασίλειο της γυναίκας ήταν ο ιδιωτικός οικογενειακός χώρος, το σπίτι, το οποίο όμως πολύ συχνά «εγκολλωνόταν τη δημοσιότητα, καθώς γινόταν χώρος εορταστικών εκδηλώσεων με πολυπληθή συμμετοχή¹²⁵». Στα ολυμπίτικα πανηγύρια κάθονται όλοι μαζί, όμως μόνο οι άντρες, εκτός από πολύ ειδικές περιπτώσεις, τραγουδάνε. Η σειρά και η τάξη παραπέμπουν σε κάποιο είδος ιεροτελεστίας που χάνεται μέσα στο χρόνο και έχει σίγουρα να κάνει με τον τρόπο μιας προγονικής διασκέδασης και ειδικότερα με τα συμπόσια¹²⁶. Σήμερα η σειρά είναι: λειτουργία, τραπέζι, τραγούδι και χορός. Στα παλιότερα χρόνια, βέβαια, αυτό γινόταν κάθε Κυριακή κι όχι μόνο στις μεγάλες γιορτές.

Στην Κάρπαθο, η δωρικότητα και η αυστηρότητα του ήθους και του τρόπου στο γλέντι, που η αλήθεια φαίνεται να χάνεται τις τελευταίες δεκαετίες, αντηχεί δυνατή και απαράλλαχτη. Αυτά τα πολύ έντονα επιβιώματα της πρώτης αρχαιότητας, μαζί με το βυζαντινό ύφος των τραγουδιών¹²⁷ – που μοιάζουν πολύ με τα ριζίτικα της Κρήτης¹²⁸ – από τη μια φωτίζουν και άλλες παρόμοιες αλλά πιο θολές απηχήσεις του αρχαίου κόσμου στην υπόλοιπη Ελλάδα, και από την άλλη – ίσως το πιο σημαντικό – εμποδίζουν τη διάχυση της ρηχής και κραυγαλέας συναισθηματικότητας, που είναι και ο φυσικός θάνατος του αυθεντικού γλεντιού.

¹²⁴ «Ο άξονας, καφενείο/ταυτότητα, παραπέμπει στον άνδρα και την έμφυλη ταυτότητα. Σήμερα βέβαια καταρρίπτονται οι απόλυτοι διαχωρισμοί που συνδέονται με τη σχέση χώρου και έμφυλης δράσης. Η ανδρική υπεροχή δεν εκφράζεται πάντα στο καφενείο. Όσο για τους Καρπάθιους, μάλλον δεν ανήκουν στο μοντέλο άνδρας/γυναίκα των έντονων διαφοροποιήσεων», Κρησιώτη Μ., στο *Καφενείο και Ταυτότητα στους Καρπάθιους της Αμερικής*, *Καρπαθιακά* (2012) - Περιοδική Έκδοση (Τόμ. Δ'). (Μ. Μακρής, Επιμ.) Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών, σ. 269.

¹²⁵ Κρησιώτη Μ., *Ανέτριβγέ την ν' ανεεί, λοδάε μητ σου πέσει...*», στο ό.π. *Καρπαθιακά* (2003), (Τόμ. Γ'), σ. 349.

¹²⁶ Μια λεπτομερής αντιστοίχιση των ομοιοτήτων του Συμποσίου και του Καρπάθικου γλεντιού, όπως γίνεται ακόμα και σήμερα, υπάρχει στο άρθρο του Σ. Σταυριανού «*Η επιβίωση των αρχαίων μουσικών εθίμων στην Κάρπαθο*» στο ό.π. *Καρπαθιακά* (2003), (Τόμ. Γ'), σσ. 385 – 407. Η συμμετοχή μόνο από άνδρες, το φαγητό και το ποτό, ο τρόπος με τον οποίο τραγουδούν, η εναλλαγή των θεμάτων, οι μελωδίες, ο ρόλος των οργάνων, το κράτημα του ρυθμού με το χτύπημα του ποδιού, ο αυτοσχεδιασμός, το τραγούδι με το χέρι στη βάση του λαιμού και το στήσιμο του χορού είναι μόνο μερικές από αυτές τις ομοιότητες.

¹²⁷ «*Η Κάρπαθος διατηρεί όλο εκείνο το βυζαντινό ύφος που διαπνέει τη δωδεκανησιακή μουσική και κάνει ορισμένα από τα τραγούδια της όπως π.χ. το ακριτικό «Αρχοντες τρων και πίνουσι» να μοιάζουν με βυζαντινό τροπάρι*», Χατζηθεοδώρου Γ., *Τα τραγούδια και οι σκοποί της Καρπάθου μέσα από την καταγραφή του Samuel Baud-Bovy, η σχέση τους με των άλλων νησιών και η αναγκαιότητα νέας καταγραφής τους*, στο ό.π. *Καρπαθιακά* Τόμος Γ' (2009), σ. 330.

¹²⁸ Ο Samuel Baud-Bovy στη μελέτη του για την Κρήτη: «*Μουσική καταγραφή στην Κρήτη*», 1953 – 1954, (τ. 2), ΚΜΣ, Αθήνα: 2006, σημειώνει πως στα ριζίτικα, εκτός από την αρχαιότητά τους, διακρίνει και την άμεση σχέση τους με τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική (κρατήματα, μακρόσυρτοι ψαλμοί που ψάλλονται όταν προσκυνούν τις εικόνες ή όταν κοινωνούν οι πιστοί).

Εικόνα 16 Τραγούδι με το χέρι στη βάση του λαμιού.

Η γλώσσα που μιλούν ακόμα στην Όλυμπο, όπως και όλα τα δωδεκανησιακά ιδιώματα, διατηρεί πολλούς λεξικούς αρχαϊσμούς. Αρχαϊσμοί που διατηρούνται και στη γλώσσα των Ποντίων – ιωνικά και βυζαντινά στοιχεία – η οποία επίσης ανέπτυξε την ταυτότητά της αποκομμένη από τη μητροπολιτική Ελλάδα. Η ποντιακή διάλεκτος άλλωστε, μαζί με την καππαδοκική, ανήκει στα μικρασιατικά ιδιώματα και συγγενεύει τόσο με τα δωδεκανησιακά, όσο και με τα κυπριακά ή και άλλων νησιών του Αιγαίου¹²⁹. Κοινό τους χαρακτηριστικό είναι επίσης πως και οι δύο αποτελούν κώδικα κυρίως προφορικής παράδοσης και επικοινωνίας, χωρίς συστηματική καταγραφή τουλάχιστον μέχρι τον τελευταίο αιώνα.

Τα τελευταία χρόνια οι επιστημονικές εργασίες για τη γλώσσα¹³⁰ και τη μουσική, τη γλώσσα των τραγουδιών, έχουν επισφραγίσει πλούσιο και σοβαρό υλικό. Δεν μπορούμε παρά να σταχυολογήσουμε μερικά. Με μια επισήμανση πρώτα. Όταν κάθεται σε ένα τραπέζι, η παρέα και ο τρόπος, ο χαρακτήρας και το περιεχόμενο της δραστηριότητας δημιουργούν ένα κλίμα, μια ατμόσφαιρα. Εισπράττεις μία αίσθηση. Η αίσθηση αυτή δεν είναι μετρήσιμη, ούτε μπορεί να αποδειχθεί, να στοιχειοθετηθεί επιστημονικά. Αυτό δεν σημαίνει όμως πως δεν μπορείς να μιλήσεις γι' αυτήν. Κάθε άλλο.

¹²⁹ Όπως αναφέρει και ο Μανώλης Τριανταφυλλίδης: «Χωρισμένα από την υπόλοιπη ελληνόγλωσση περιοχή, έμειναν αιώνες χωρίς εύκολη συγκοινωνία και ακολούθησαν διαφορετική εξέλιξη. Διατήρησαν γνωρίσματα της παλιάς ελληνιστικής κοινής και είναι έτσι από τα αρχαιότερα νεοελληνικά ιδιώματα».

¹³⁰ Για περισσότερα βλ. Κωνσταντίνος Μηνάς, καθηγητής γλωσσολογίας με καταγωγή από την Όλυμπο, ο οποίος έχει συγγράψει πλήθος ερευνητικών και επιστημονικών άρθρων για τη γλώσσα, τα τραγούδια, τα ονόματα και τα επώνυμα, τα τοπωνύμια, τις παροιμίες, τα έθιμα και την καταγωγή των λαογραφικών φαινομένων της Καρπάθου.

Στην Κάρπαθο, κυρίως στο καθιστό γλέντι και πριν αρχίσουν τις μαντινάδες, λένε τραγούδια του ακριτικού κύκλου και παραλογές, δηλαδή μεγάλα αφηγηματικά τραγούδια, κυρίως ιστορικά ή ερωτικά. Το τραγούδι της Αρπαγής της γυναίκας του Ακρίτη που συναντάμε στην Κάρπαθο φαίνεται να είναι μεταγενέστερη και εμπλουτισμένη διασκευή της υπόθεσης της παλαιότερης ποντιακής παραλλαγής¹³¹, όπως φυσικά ανάλογα μοτίβα υπάρχουν στις παραλλαγές του Γεφυριού της Άρτας – Τροίας ή Τρίχας¹³². «Ο Μάραντον» του Πόντου αναγνωρίζεται ως τραγούδι παρόμοιο με το παραδοσιακό καρπάθικο: «Η γυναίκα του Κωνσταντή βοσκός¹³³». Η υπερβολή στην περιγραφή του ποντιακού τραγουδιού «Ο Ξάντινος» είναι πανομοιότυπη με την περιγραφή «Του Καλομοίρη ο γιος» στο παραδοσιακό τραγούδι της Ολύμπου¹³⁴.

Η γλώσσα αυτών των τραγουδιών ήταν μία συνεχής ομαδική δημιουργία. Μια δημιουργία, γραπτή και προφορική που, όπως είναι και το χαρακτηριστικό οποιασδήποτε γλώσσας, αποτυπώνει με ενάργεια τη διαλεκτική της συντήρησης με την ανανέωση. Και κάτι άλλο ίσως πιο σημαντικό: στη γλώσσα, όπως και στη ζωή, είναι απολύτως απαραίτητη η παρουσία του άλλου. Και μάλιστα πολλών άλλων ανθρώπων: ζωντανών και πεθαμένων. Μέσα μας.

Επίλογος

«Τιμώ τους και τους ζωντανούς και τους αποθαμένους, αμέ χολιώ¹³⁵ που γίναμε θέαμα για τους ξένους¹³⁶». Ο τραγουδιστής δεν είναι αγενής με τους τουρίστες που έχουν περικυκλώσει το χορό με τις κάμερες και τις φωτογραφικές τους μηχανές. Η διαφορά είναι πως στη μέση δεν διαδραματίζεται κάποιο σκηνοθετημένο δρώμενο, αλλά κάποιοι άνθρωποι ζουν την πραγματική τους ζωή, την κληροδοτημένη ζωή που την αποδέχτηκαν για να την παν ένα βήμα πιο μπροστά, για να ζήσουν. Μια ανθρώπινη ζωή που δομείται πάντα διαλεκτικά, ως παρόν (ζωντανοί) και ως παρελθόν (πεθαμένοι). Ο Χρήστος Βακαλόπουλος δίνει και μια άλλη εξήγηση:

¹³¹ Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σ. 167.

¹³² «Οι παραλλαγές αυτές, καθώς πρόσεξε ήδη ο Γ. Μέγας, προέρχονται από την Κύπρο και τα Δωδεκάνησα κι ακόμα από τον Πόντο και εν μέρει και την Καππαδοκία», ό.π. Μηνάς, Κ. (2005), σ. 204.

¹³³ Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σσ. 120 – 121.

¹³⁴ Κοσεγιάν, Χ. (2010), ό.π., σσ. 147 – 151.

¹³⁵ Λυπάμαι, στεναχωριέμαι.

¹³⁶ Μιχάλης Μιχαλός, λυράρης και τραγουδιστής. Η μαντινάδα αυτή ειπώθηκε σε ένα από τα μεγαλύτερα πανηγύρια της Βορείου Καρπάθου στον Άι Γιάννη στη Βρουκούντα, το οποίο κάθε χρόνο στις 29 Αυγούστου επισκέπτονται όλο και περισσότεροι τουρίστες.

«δεν πρόκειται να σταματήσουν ποτέ να πυροβολούν με τις μηχανές τους και να σκοτώνουν όλες τις στιγμές, να τις κάνουν πόζες. Προσπαθούν να ξεχάσουν τον πόνο, μάχονται με τον ανύπαρκτο χρόνο, φωτογραφίζουν τα πάντα. [] Παλεύουν με έναν ανύπαρκτο εχθρό κι απλώνουν ένα παχύρευστο στρώμα εικόνων για να αποδείξουν την ύπαρξή του, μάχονται ώστε να τον συλλάβουν και να τον καθηλώσουν. [] έρχονται και φεύγουν, κάθε καλοκαίρι προσθέτουν νέες εικόνες στη συλλογή τους για να έχουν το χειμώνα να δείχνουν ο ένας στον άλλον¹³⁷».

Δεν τα βάζει με τους ξένους ο τραγουδιστής, μόνον οσμίζεται πως στο κοντινό μέλλον η άχρονη, ακέραια και ακατάτητη ζωή του, μπορεί να γίνει ίδια ή να εναρμονιστεί με το αδιάφορο φωτογραφικό βλέμμα που εκείνη τη στιγμή πέφτει πάνω του. Να γίνει και ο ίδιος πόζα, ένας άνθρωπος που θα υποδύεται τον εαυτό του. *«Ο κόσμος έχει φωτογραφηθεί χιλιάδες φορές κι εκείνοι επιμένουν».* Δεν τους κακίζει. Λυπάται. Γιατί είναι κι οι πεθαμένοι κάπου εκεί γύρω και τον βλέπουν.

Ο θάνατος είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ζωής, ή αλλιώς ένα ακόμη επεισόδιο της ή και μια εκδοχή της. Στη λαϊκή αντίληψη, όπως εκφράζεται και μέσα από τα τραγούδια, η ζωή είναι *«γλυκιά κι ο θάνατος μαυρίλα»* και η ζωή στον κάτω κόσμο περιγράφεται ως ζοφερή και ανυπόφορη. Η προφανής αυτή αντινομία του θανάτου προς τη ζωή και η φυσιολογική δυσκολία του ανθρώπου να συμβιβαστεί με τη μοίρα του, συνοδεύονται όμως και από μία εξίσου παγιωμένη αντίληψη πως η ζωή του θνητού είναι μια πορεία με τερματισμό αλλά και αφετηρία το θάνατο. Δεν νοείται ζωή χωρίς θάνατο και ζωή χωρίς τους νεκρούς.

Στην Όλυμπο τη Λαμπρή Τρίτη, την Τρίτη δηλαδή μετά το Πάσχα, όλη η κοινότητα οδεύει σε πομπή, με τις εικόνες στολισμένες προς το κοιμητήριο του χωριού για να αναγγείλει στους νεκρούς την Ανάσταση. Πάνω στους ευτρεπισμένους για την ημέρα τάφους διαβάζεται τρισάγιο (όχι ένα για όλους, αλλά ένα σε κάθε τάφο ξεχωριστά) και προσφέρονται διάφορα εδέσματα, όχι όμως κόλλυβα. Τα αναστάσιμα τροπάρια ξεθωιάζουν τον πένθιμο χαρακτήρα του χώρου, αναδίνοντας την αίσθηση μιας σωτηριολογικά αναγεννητικής διαδικασίας που τέμνει τον κύκλο της ζωής. Μια ζωή που σχηματικά παύει να είναι γραμμική, δηλαδή να έχει αρχή, μέση και οπωσδήποτε τέλος. Ζωή και θάνατος επικαλύπτονται ή τουλάχιστον δεν νοούνται χωριστά. Με δυο λόγια, Πάσχα στην Όλυμπο χωρίς τους νεκρούς δεν γίνεται.

¹³⁷ Βακαλόπουλος, Χ. (1991). *Η γραμμή του ορίζοντος*. Αθήνα: Εστία, σσ. 75 – 77.

Χωρίς σοβαρή παραλλαγή, το ταφικό αυτό έθιμο τηρείται και από τους Πόντιους, ειδικά τους Σουρμενίτες, οι οποίοι σχεδόν εκατό χρόνια μετά την προσφυγιά, όπως έκαναν και στην «πατρίδα», το πρωί της Κυριακής του Θωμά κατευθύνονται στα μνήματα, «σα ταφία», για να περάσουν τη μέρα τους μαζί με τους «δικούς» τους. Μαζί τους φέρνουν φαγητό, που συμβολίζει και τρέφει τη ζωή και μουσικές που συνοδεύουν το χαρμόσυνο της ημέρας. Αντί να «ξορκίζουν το κακό», τρώνε και χαμογελούν με τους νεκρούς τους. Αλλιώς δε σου χαμογελά η ζωή.

Έτσι κι αλλιώς όπου κι αν πας θα τους βρεις μπροστά σου. Σαν τον νεαρό στο παραδοσιακό τραγούδι, που θέλοντας να κόψει μήλα από τη μηλιά που τον προσκαλεί σκαρφαλωμένη σε ένα γκρεμό, βρίσκεται μπροστά σε ένα νεκροταφείο και σε λίγο θα συνομιλεί με τους πεθαμένους¹³⁸. Η μηλιά συμβολίζει την ελευθερία από τη σκλαβιά και ταυτόχρονα βρίσκεται στα όρια των μνημάτων, που ορίζουν και χωρίζουν το θάνατο και τη ζωή. Τη ζωή εν τάφω, από τον εν ζωή τάφο.

Η κίνηση Brown¹³⁹ στη φυσική, λίγο απλουστευτικά, είναι μία κίνηση για την κίνηση, μια κίνηση που δεν παράγει έργο. Οι άνθρωποι θέλουν να κινούνται συνεχώς για να έχουν την εντύπωση ότι έχουν μία δράση, ότι ζουν. Βέβαια, σύμφωνα και με την κατηγοριοποίηση του Μάρκ Οζέ¹⁴⁰, οι άνθρωποι σήμερα περνούν όλο και περισσότερο χρόνο σε «μη τόπους», όπως οι αυτοκινητόδρομοι, τα πολυκαταστήματα, τα ξενοδοχεία, δηλαδή σε χώρους που δεν δημιουργούν σχέσεις και προσωπική ταυτότητα. Στον αντίποδα βρίσκονται οι «ανθρωπολογικοί τόποι», όπως το σπίτι, το καφενείο, η δουλειά, στους οποίους κυρίως συγκροτείται η σχεσιακή και πολιτισμική ταυτότητα¹⁴¹.

Αναμφισβήτητα υπάρχει δράση, πολύ δράση. Είναι πολύ αμφίβολο όμως αν σε όλα αυτά υπάρχει ουσία, δραστική ουσία. Εθισμένοι στη δράση, συνηθίσαμε να κοιτάμε αυτό που δρα κι όχι αυτό που υπάρχει. Κοιτάμε αλλά δεν βλέπουμε. Γυρνώντας στην πόλη, μετά από δύο χρόνια σε ένα έρημο το χειμώνα χωριό, η πρώτη

¹³⁸ «Μηλιά μου μες στον εγκρεμμό τα μήλα φορτωμένη,/ τα μήλα σου λιμπίζομαι μα το κρεμμό φοούμαι./ Κι αν το φοάσαι το κρεμμό έλα το μονοπάτι./ Το μονοπάτι μ' ήβγαλε σ' ένα ερημοκκλήσι/ που δεν ευρίσκετο παπάς για να το λειτουργήσει./ Δεν είπου κι ας αποδιαβώ, δεν είπου κι ας περάσω/ ήστεκα κι ελοάριαντζα τα μνήματα ποσά το».

¹³⁹ Τυχαία κίνηση όπου τα μόρια ενός υγρού ή στερεού συγκρούονται μεταξύ τους και αλλάζουν κατεύθυνση. Η κίνηση αυτή δεν είναι εύκολη στην παρατήρησή της.

¹⁴⁰ Marc Auge: Ένας από τους σημαντικότερους σύγχρονους Γάλλους κοινωνικούς ανθρωπολόγους.

¹⁴¹ Λέει χαρακτηριστικά ο Οζέ: «Οι σημερινοί άνθρωποι γεννιούνται σε μαιευτήριο, πεθαίνουν σε νοσοκομείο και περνούν τεράστιο μέρος του ενδιάμεσου σε διαδρομές».

ερώτηση που δεχόμουν ήταν: - *Καλά τι έκανες εκεί που δεν έχει τίποτα*; Νομίζω πως εννοούσαν πως δεν έχει τίποτα να δεις, να ψωνίσεις, κάτι ιδιαίτερο να πας για φαγητό κτλ., άρτον δηλαδή, αλλά χωρίς θεάματα. Είναι μια αστικού τύπου ερώτηση αυτή: στην πόλη δεν κάνεις τίποτα χωρίς το αδηφάγο μετά. Που θα πάμε μετά; Τι θα φάμε μετά; Τι θα κάνουμε μετά; Που θα πάμε και τι θα δούμε το βράδυ; Αρκετές φορές μετά από μια έντονη και αδιάκοπη κίνηση Brown, διαπιστώνεις στο τέλος πως δεν έχεις κάνει και πολλά πράγματα. Αντίθετα, με το να ζεις συνειδητά την καθημερινότητά σου, ακόμα κι αν δεν έχεις να κάνεις τίποτα, αυτό το τίποτα αποκτά υπόσταση, γίνεται ένα τίποτα με περιεχόμενο, σαν μια μορφή τέχνης χωρίς πιστοποιητικά ευτυχίας. Γιατί η τέχνη γεμίζει το κενό της καταναλωτικής απάθειας και της ανεκπλήρωτης επιθυμίας, κερδίζει με το χρόνο ό,τι χάνει με τη στιγμή. Κι αυτό να μη γίνεται όμως, είναι μια ρητή αντιρρητική στάση απέναντι στη δεσποτεία του θεάματος και την επακόλουθη έκλειψη της ύπαρξης, την «έκλειψη του υποκειμένου».

Από την άλλη, η άγρια γυμνότητα του τοπίου που συνιστά και την ομορφιά του, μπορεί από μόνη της να υποστασιάσει αυτό το τίποτα και μάλιστα να το κάνει δημιουργικό, αποκαλύπτοντας το παρόν και την ομορφιά του κόσμου, που πάντα υπήρχε για να μην πάψει ποτέ να υπάρχει, «πάντοτε εσθιόμενο και μηδέποτε δαπανώμενο». Δεν υπάρχει εξήγηση γι' αυτό. Το τοπίο μοιάζει με το αληθινό έργο τέχνης, το οποίο λιγότερο ερμηνεύει και περισσότερο δημιουργεί αινίγματα. Αντί για εξήγηση λοιπόν και με μια δηλωμένη αμηχανία ή αδυναμία να βρω λέξεις για έναν επίλογο, θέλω να πω κλείνοντας μια ιστορία. Μια ιστορία που είναι πραγματική, αλλά θα μπορούσε να είναι και μύθος, παραμύθι. Έτσι κι αλλιώς, τα παραμύθια έχουν την αφετηρία τους στην πραγματική ζωή. Ο μύθος πάλι ζητά να φέρει το θαύμα στην καθημερινή ζωή. Ο μύθος ως αποκάλυψη, ως αλήθεια και εν τέλει ως γεγονός ντυμένο την αγάπη.

Κάθε χρόνο στις 26 Ιουλίου, παραμονή του Αγίου Παντελεήμονος, ξεκινά από το Διαφάνι¹⁴² το караβάκι που μεταφέρει τους προσκυνητές στη Σαρία¹⁴³, ένα χωρίς κατοίκους σήμερα νησί στα βόρεια της Καρπάθου, όπου βρίσκεται το ομώνυμο

¹⁴² Το Διαφάνι είναι το επίνειο της Ολύμπου. Μικρό παραλιακό χωριό οκτώ χιλιόμετρα μακριά. Πριν την ολοκλήρωση του δρόμου (2011) ήταν το βασικό σημείο συγκοινωνίας και επικοινωνίας με τον «έξω κόσμο».

¹⁴³ Στη Σαρία υπάρχουν πολλές και σημαντικές αρχαιότητες και ίχνη που μαρτυρούν την ανθρώπινη παρουσία ήδη από τη νεολιθική εποχή. Δεν πάνε πολλά χρόνια από τότε που έφυγε ο τελευταίος μόνιμος κάτοικός της.

παρεκκλήσι. Οι γυναίκες κουβαλάνε πράγματα: φρούτα, φαγητά, κεράσματα, σκεπάσματα για να περάσουν τη νύχτα. Στην καμπίνα του πλοίου παίζουν μουσική, καθώς αυτό διασχίζει το στενό διάυλο που χωρίζει την Κάρπαθο από τη Σαρία, μέχρι να δέσει στο μικρό μόλο. Το εκκλησάκι βρίσκεται 200 – 300 μέτρα ψηλότερα. Το μικρό καμπαναριό φαίνεται από τη θάλασσα.

Μετά τον Εσπερινό ακολουθεί το τυπικό του πανηγυριού, με γεύμα, γλέντι και χορό ως το πρωί. Μετά την πρωινή Λειτουργία, πάλι ακολουθεί γεύμα με γλέντι συντομότερο αυτή τη φορά, γιατί αμέσως μετά ξεκινούν οι ετοιμασίες για την επιστροφή. Τώρα, όλοι μαζί πάλι, κουβαλούν αντίστροφα και κατεβάζουν τα πράγματα στο караβάκι που επέστρεψε για να τους πάρει πίσω στο Διαφάνι. Κι ενώ όλα είναι σχεδόν έτοιμα για την αναχώρηση, μια γυναίκα ντυμένη τα ολυμπίτικα, όχι μικρή στην ηλικία, αρχίζει να ξανανεβαίνει τρέχοντας το μονοπάτι. Μέχρι το πλοίο να βγει απ' το μικρό κολπάκι, αυτή έχει φτάσει πάνω, χτυπάει την καμπάνα και χαιρετά. Σαν να λέει: *Να ξανάρθετε του χρόνου.*

Ήθελε δηλαδή την ώρα που το караβάκι φεύγει, να ακούγεται η καμπάνα. Σαν να το υποχρέωνε με κάποιο τρόπο να ξαναγυρίσει. Κάθε χρόνο. Δεν ξέρω αν αυτό είναι συγκινητικό, αλλά μου φαίνεται σίγουρο πως κουβαλά παράλληλες συγκινήσεις, συμπυκνώνοντας το χρόνο ή καλύτερα κάνοντας το χρόνο στατικό όπως περίπου είναι ο χώρος. Ανασύρει τις ίδιες συγκινήσεις που έζησαν άνθρωποι άλλων εποχών, σε σχέση με την ίδια εικόνα και τους ίδιους ήχους, κι όλα αυτά σε έναν ενιαίο παρόντα χρόνο. Και κάτι τελευταίο.

Η πράξη αυτή έχει μεν συνείδηση εντοπιότητας, αλλά δεν είναι καθόλου τοπική. Κι επειδή η συνείδηση της δραματικής και εν τέλει συμπαντικής της αξίας, εκφεύγει της προσοχής των πρωταγωνιστών, θα το σημειώσω εγώ εδώ. Η πράξη αυτή, όπως και άλλες ασήμαντες πράξεις, κάνει αυτόν τον κόσμο να ισορροπεί. Βοηθά, αυτόν τον κόσμο που τά 'χει χάσει προ πολλού, να βρει το χαμένο του πνευματικό κέντρο.

Αν δεν ήταν αυτή η γυναίκα να ανέβει σε ρυθμό προσευχής τον ανήφορο, σε ένα ακατοίκητο νησί μια φορά το χρόνο για να χτυπήσει την καμπάνα, κανένας σύγχρονος άνθρωπος δεν θα μπορούσε να ζήσει στην πόλη. Κι από την άλλη, για λόγους δικαιοσύνης, οι άνθρωποι της πόλης οφείλουν να συνεχίσουν να γράφουν γι' αυτήν, για να συνεχίσει να υπάρχει. Κι όσο υπάρχει να υπάρχουν.

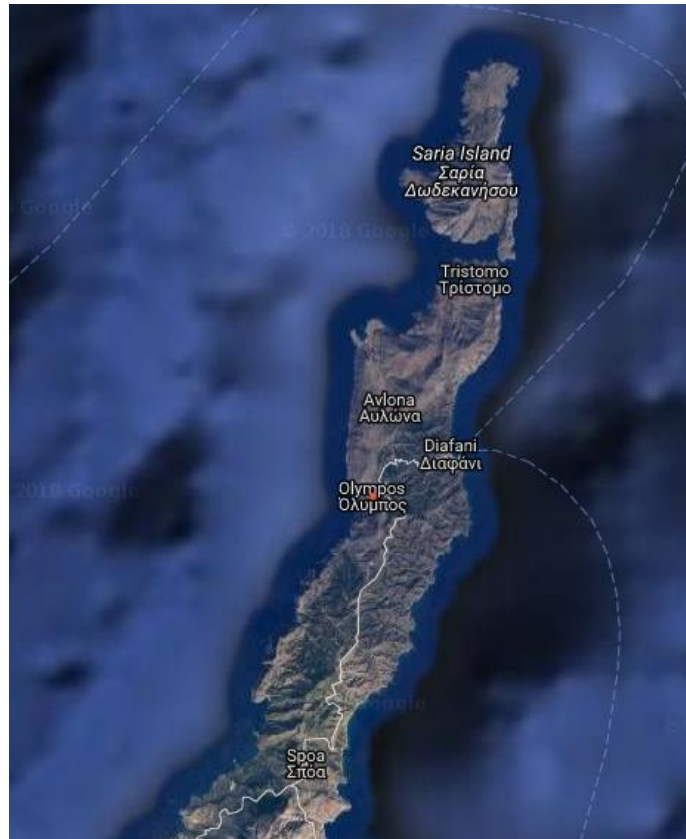
Βιβλιογραφία

- Vernier, B. (2001). *Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων*. Αθήνα: Αλεξάνδρα.
- Ακόγλου, Ξ. (1939). *Από τη ζωή του Πόντου. Λαογραφικά Κοτυώρων*. Αθήνα: Μάτι.
- Αρτινός, Α. (2014). *Η ετεροτοπία της καλύβας*. Αθήνα: Σμίλη.
- Βακαλόπουλος, Χ. (1991). *Η γραμμή του ορίζοντος*. Αθήνα: Εστία.
- Δουκέλλης, Π. (Επιμ.). (2005). *Το ελληνικό τοπίο. Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης τοπίου*. Αθήνα: Εστία.
- Ιμβριώτη, Ρ. (1923). *Η γυναίκα στο Βυζάντιο*. Αθήνα: Αθηνά.
- Κιουρτσάκης, Γ. (2003). *Το πρόβλημα της παράδοσης*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κομνηνός, Π. (2009). *Το τοπίο στις τοιχογραφικές παραστάσεις του αιγαιακού χώρου κατά την ύστερη εποχή του χαλκού*. Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ελλάδα.
- Κοσεγιάν, Χ. (2010). *Αρχαία επιβιώματα στα νεοελληνικά τραγούδια*. Αθήνα: Παπαζήση.
- Λιάβας, Λ. (2007). *Μουσική από τα Δωδεκάνησα*. Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων.
- Μακρής, Ν. (2013). *Λαογραφικά Ολύμπου Καρπάθου*. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Μηνάς, Κ. (Επιμ.). (2003). *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση (Τόμ. Α')*. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Μηνάς, Κ. (2005). *Ιστορικά, αρχαιολογικά και λαογραφικά της Καρπάθου*. Κάρπαθος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Μηνάς, Κ. (2013). *Καρπαθιολογικά Ανάλεκτα*. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.

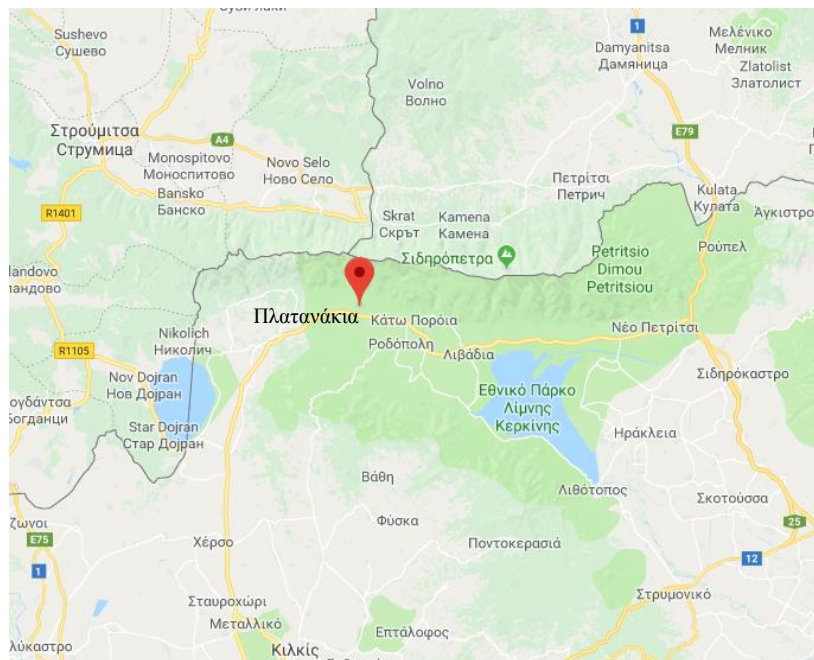
- Μηνάς, Κ., Παπαμανώλης, Ν., & Αναστασιάδης, Μ. (2007). *Εμμανουήλ Ν. Παπαμανώλης, Ο ήρωας και ο ζωγράφος*. Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Μπεϊνά, Ε. (2011). *Η καρπάθικη λύρα: Μια εθνογραφική προσέγγιση στην πολιτισμική οργανολογία*. Διδακτορική διατριβή, Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Ελλάδα.
- Μπουντής, Α. (1995). *Δυναμικά Συστήματα και Χάος* (Τόμ. Α'). Αθήνα: Παπασωτηρίου.
- Μωραΐτης, Κ. (2012). *Το τοπίο πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου. Παρουσίαση και θεωρητικός συσχετισμός των σημαντικότερων νεότερων προσεγγίσεων της τοπιακής επεξεργασίας του τόπου*. Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Ελλάδα.
- Νικολαΐδης, Λ. (1984). Α' Συμπόσιον Ποντιακής Λαογραφίας. *Αρχαίον Πόντου*, 38ος.
- Παντούλας, Θ. (2017). *Μπα, έχει και μπάρμπα το παιδί;*. Αθήνα: Μανιφέστο.
- Παυλής, Ε. (2012). *Προς μία γεωγραφική προσέγγιση της συνείδησης με εφαρμογή στο τοπίο: Η περίπτωση της ελληνικής υπαίθρου*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Ελλάδα.
- Περιοδική Επιστημονική Έκδοση. (2012). *Δωδεκανησιακά Χρονικά* (Τόμ. ΚΕ'). (Μ. Μακρής, Επιμ.) Ρόδος: Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου.
- Πρακτικά. (2003). *Κάρπαθος και Λαογραφία, Β' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*. (Μ. Αλεξιάδης, Επιμ.) Αθήνα: Πνευματικό Κέντρο Δήμου Καρπάθου.
- Πρακτικά. (2016). *Κάρπαθος και Λαογραφία, Δ' Διεθνές Συνέδριο Καρπαθιακής Λαογραφίας*. (Μ. Αλεξιάδης, Επιμ.) Αθήνα: Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου.
- Σειρηνίδου, Β. (2009). Οι ιστορικοί στη φύση: μια εισαγωγή στην περιβαλλοντική ιστορία. *Ιστορικά*(51), σσ. 275-297.
- Συλλογικό. (2006). *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Β'). (Μ. Μακρής, Επιμ.) Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.

- Συλλογικό. (2009). *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Γ'). (Μ. Μακρής, Επιμ.)
Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Συλλογικό. (2012). *Καρπαθιακά - Περιοδική Έκδοση* (Τόμ. Δ'). (Μ. Μακρής, Επιμ.)
Ρόδος: Κέντρο Καρπαθιακών Ερευνών.
- Τερκενλή, Θ. (1996). *Το πολιτισμικό τοπίο: Γεωγραφικές προσεγγίσεις*. Αθήνα:
Παπαζήση.
- Τσουκαλά, Κ., Τερζόγλου, Ν.-Ι., & Παντελίδου, Χ. (Επιμ.). (2012). *Τομές ήθους και
χώρου*. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Χαλκιάς, Γ. (2016). *Μούσα Ολύμπου Καρπάθου*. Αθήνα: Αδελφότητα των απανταχού
Ολυμπιτών "Η Δήμητρα".

Παράρτημα

Χάρτης Βορείου Καρπάθου και Σαρίας

Πλατανάκια Σερρών